

Зібрала і розпові́ла Ольга Деркачова

8 есеїв про українську мову

(анти)підручник

Дискурсус
Брустурів – 2018

8 есеїв про українську мову: (анти)підручник / О. Деркачова. — Брустурів : Дискурсус, 2018. — 152 с.

ISBN 978-617-7411-21-4

(Анти)підручник присвячений питанням історії розвитку мови, фонетики, графіки, орфографії, лексикології, лексикографії та фразеології. Це навчальне видання, в якому є місце усміхайликам, цікавим історіям, уривкам із художньої літератури, роздумам, питанням. Освіта потребує не лише нових ідей (зрештою, є речі стабільні, не підвладні часові), але і нових форм, коли з пасивного слухача студент перетворюється на співрозмовника. Ця книга дозволяє йому зробити отой перший крок до розмови, з якої потім проростуть наукові пошуки та прагнення. Або не проростуть. Цей (анти)підручник не є панацеєю, не є абсолютним зібранням-нагромадженням інформації. Він gps-навігатор, який допоможе не(роз)губитися серед термінів, визначень, концепцій, прикладів. Після читання виникне більше питань, ніж тверджень, які спонукатимуть рухатися далі, які перетворять слухання на дискусію, а байдужість на пристрасть.

Друкується згідно з ухвалою Навчально-методичної комісії Інституту післядипломної освіти та довузівської підготовки ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 4 від 23 листопада 2017 р.)

Рецензенти:

- Олена Будник,** доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
- Ірина Голодюк,** кандидат філологічних наук, учитель вищої категорії, Івано-Франківська ЗШ I-III ступенів № 6 імені Івана Ревчука
- Михайло Нагорняк,** доктор політичних наук, професор, директор Інституту післядипломної освіти та довузівської підготовки ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Дорогий студенте-першокурснику!

У цьому семестрі ми починаємо з тобою розмову про нашу українську мову. Щось у цьому є, правда? Мовити про мову. Так, спочатку розмовлятимемо, а потім уже ти вчитимеш те, чого не знатимеш, бо для того, щоб вивчити, треба говорити. І не боятися запитувати. Так найкраще.

Так-от, ми вестимемо бесіду про те, як ведеться нашій мові у світі, про її фонетичні варіації, а подекуди і вар'ятства, пишатимемося лексичним та фразеологічним багатством, заплутаємося в архаїзмах, але виплутаємося і добіжимо до фінішу. А як інакше?

Знаю, що підручники викликають у тебе відчуття нудьги та бажання заснути. Повір, не варто так їх сприймати, бо ж у світі є чимало підручково-цікавого.

Але поки що я не заморочувалася, аби зробити для тебе порядно-правильний навчальний посібник. Нехай це буде (анти)підручник. Повір, правила можна порушувати, якщо ти їх знаєш і робиш це правильно ☺.

Отже, давай вчитися, аби про все мати свою думку та знати, де і що можна порушувати ☺.

Як усе відбуватиметься? Ти читатимеш есей і приходитимеш на пару. З тебе питання – з мене відповіді. А ще в цій книзі ти знайдеш покликання на літературу, яку бажано прочитати. Чому бажано, а не обов'язково? Та тому, що я не буду ні до чого тебе змушувати. Ти достатньо серйозний і розумний, щоб зрозуміти, що це потрібно тобі. Це твоя доля і твої знання.

До речі, навчання – це діалогічний процес. Без розмови нічого не буде. А щоб говорити, треба знати, про що.

Також у (анти)підручнику ти знайдеш кілька важливих книжок. От вони – це must read.

Гарного тобі читання і до зустрічі на парах ☺.

З любов'ю і вірою в нашу розмову

Хоч він щодня присвячує кілька годин своїй новій дисципліні, перша її констатація, сформульована в підручнику з комунікацій для першокурсників, видається йому безглуздою: «Людська спільнота створила мову з метою передачі думок, почуттів і намірів від однієї людини до іншої». На його думку, яку він тримає при собі, мовлення сягало своїм корінням пісні, а пісня народилася з необхідності заповнити звуком величезну й досить порожню людську душу.

Дж. М. Кутзее «Безчестя»

ЕСЕЙ 1

Про

- 1) те, що було до того, як були ми з тобою;
- 2) те, чому мова – суспільне явище і які ж її функції;
- 3) те, як виникла наша мова і як їй ведеться у світі;
- 4) просто мову і літературну мову.

В с т у п

Але почнем не з цього, а...

Був такий учений і письменник – Агатангел Кримський. Один із найвизначніших дослідників Сходу не лише в Україні, а й у цілому світі. Знав стільки мов, що одного разу щиро зізнався: «Легше сказати, яких мов я не знаю». Кажуть, що він знав їх аж 60...

Зараз модно говорити про кров. Ну і це начебто правильно: ми українці, у нас голос крові, ДНК нації і т.д. Але Українці – це не лише голос крові. Це територія, мова і любов. Так, любов до тієї землі, на якій ти є.

Так-от, про кров. Агатангел Кримський походив з міжетнічної родини. Батько – татарин, мати білоруска. Але... у часи Російської імперії науковець принципово говорив українською. Коли ж «інтелігенція» невдоволено крутила носом, мовляв, не розуміємо, переходив на французьку ☺. Українська мова була його пристрастю, мовою спілкування, науки та творчості. Про нього як про «високоталановитого поета» і «дуже оригінального повістяра» відгукнувся Іван Франко. Кримський працював секретарем Української Академії Наук (ти не повіриш: 100 років тому в нас уже була своя, українська академія!)

Він залишив нам у спадок унікальні дослідження: «Українська граматики», «Нариси з історії української мови». Науковець був щиро переконаний, що українська мова яскраво означилася вже в XI столітті!

1941 року постановою НКВС Кримського оголосили «ідеологом українських націоналістів, який упродовж років очолював націоналістичне підпілля». Його разом з іншими українськими патріотами заарештували й відправили до кустанайської в'язниці в Казахстані. Невдовзі він помер, не витримавши тортур...

Отже, пам'ятай:

територія – мова – знання – любов.

1)

В Україні (не НА, а саме В УКРАЇНІ ☺) проживають караїми (хто вони – прочитаєш самостійно, не пошкодуєш, повір). За переписом 2001 р. у нас налічувалось 1196 караїмів, з них у Криму – 671, в Івано-Франківській області – 106. Є ще невеличка спільнота в Мелітополі. Дуже мало, правда? 1196 носіїв караїмської мови... Чи замислювався ти коли-небудь, звідки взялися мови, куди вони зникають, чи може існувати мова без народу, а народ без мови?

Якщо вірити науковцям (вони, звісно, не друзі і не інстаграм, але їм можна вірити), то початки мови – це десь 200-50 тисячоліть тому. Як вона виникла? Тут є кілька версій:

Яка би версія не була правильною, але думаю, ти звернув увагу, що мова і люди поряд. Тобто мова – це суспільне явище, пов'язане з мисленням і мовленням. Якщо з мисленням усе зрозуміло (до речі, центри, що керують мовленнєвою діяльністю людини, розташовані в мозковій корі лівої півкулі; зона Брока керує усним мовленням, зона Верніке забезпечує сприйняття і розуміння усного мовлення, тощо), то з мовленням, мабуть, не дуже. Річ у тім, що мову і мовлення варто розмежовувати, адже мова – соціальне явище, а мовлення – індивідуальне, мова – це загальне, мовлення – конкретне, мова – постійна, мовлення – змінне. мова живе доти, доки живе її носій – народ. З останнім носієм мова помирає. Ну і народ без мови – не народ, а так... скупчення людей. Ось як пише соціолінгвіст Лариса Масенко про мову в «Нарисах з соціолінгвістики»: «мова є продуктом суспільства, яке її створює, але й мова, зі свого боку, формує суспільство. Як найважливіший засіб спілкування вона обслуговує соціум в усіх сферах людської діяльності. Мову, яка перестає всебічно обслуговувати суспільство, чекає занепад і зникнення. Тому вона значно більшою мірою, ніж усі інші реалії, пов'язані взаємодією із суспільним життям, заслуговує на визначення її як суспільного або соціального явища».

Американський лінгвіст Девід Гарісон говорить, що із 6800 поширених у світі мов до 2100 року залишиться близько 3000! А ось що іще він зазначає: «Сьогодні велика частина живих мов поступово згасає. І це потрібно прийняти, адже процес є незворотним. Інша річ, що темп процесу може бути різним, а інколи через особливості мовної політики ці процеси ще й прискорюються. Ви ж розумієте, що це не тільки втрата плюс-мінус мови, а загибель етносу. Це дуже небезпечно з погляду культури, оскільки ми втрачаємо знання, пов'язані із традиціями, моделі світосприйняття в людській свідомості. Це погано і з наукового погляду, оскільки втрачаємо можливість розуміння того, як організовано процеси сприйняття світу через мову» (ось тут можна прочитати більше: <https://goo.gl/X3o4UH>).

І ще трохи мовних цифр¹:

- всього 6 осіб розмовляють сьогодні на галицькому діалекті караїмської мови, колись поширеному на заході України;
- згідно з даними 2008 року у світі лишилося тільки 8 людей, які розмовляють мовою камікуро (Перу);
- 2007 року мовою думи (Непал) говорило теж 8 осіб;
- мова онгота, 2008 рік – 6 носіїв (Ефіопія);
- лика (острови поруч з Індонезією), 2007 рік – 5 осіб;
- танема (Соломонові острови), 2008 рік – 4 людини;
- каіксана (Бразилія), 2006 рік – 1 людина.

А це схема класифікації мов за ступенем життєвості². Поглянь на неї і подумай, де наша мова.

<i>в безпеці (убезпечені)</i>		<i>a+</i>	
<i>В небезпеці (зникаючі)</i>	<i>стабільні</i>		<i>a</i> розмовляють діти, дорослі і старші
	<i>В занепаді (вимираючі)</i>	<i>нестабільні; розмиті</i>	<i>a-</i> розмовляють деякі діти, всі діти розмовляють в деяких місцях
		<i>в явній небезпеці</i>	<i>b</i> розмовляють батьки і старші
		<i>в серйозній небезпеці</i>	<i>c</i> розмовляють лише дідусі і бабусі, і старші
		<i>в критичній небезпеці</i>	<i>d</i> розмовляє лише невелика кількість літніх людей
<i>зниклі</i>		<i>e</i> мовці відсутні	

Уявляєш, поки ми оце говоримо про мови, десь у світі зникає одна з мов. Так, це нормально. Це життя. Начебто... Допоки це не стосується рідної мови. Нас із тобою, звісно, більше, ніж носіїв танеми, але... Ти все ще вважаєш, що нашу мову не варто берегти?.. До речі, за статистикою, кожен п'ятий громадянин України користується і українською, і російською мовами, а кожен третій вважає російську своєю рідною. Ось так...

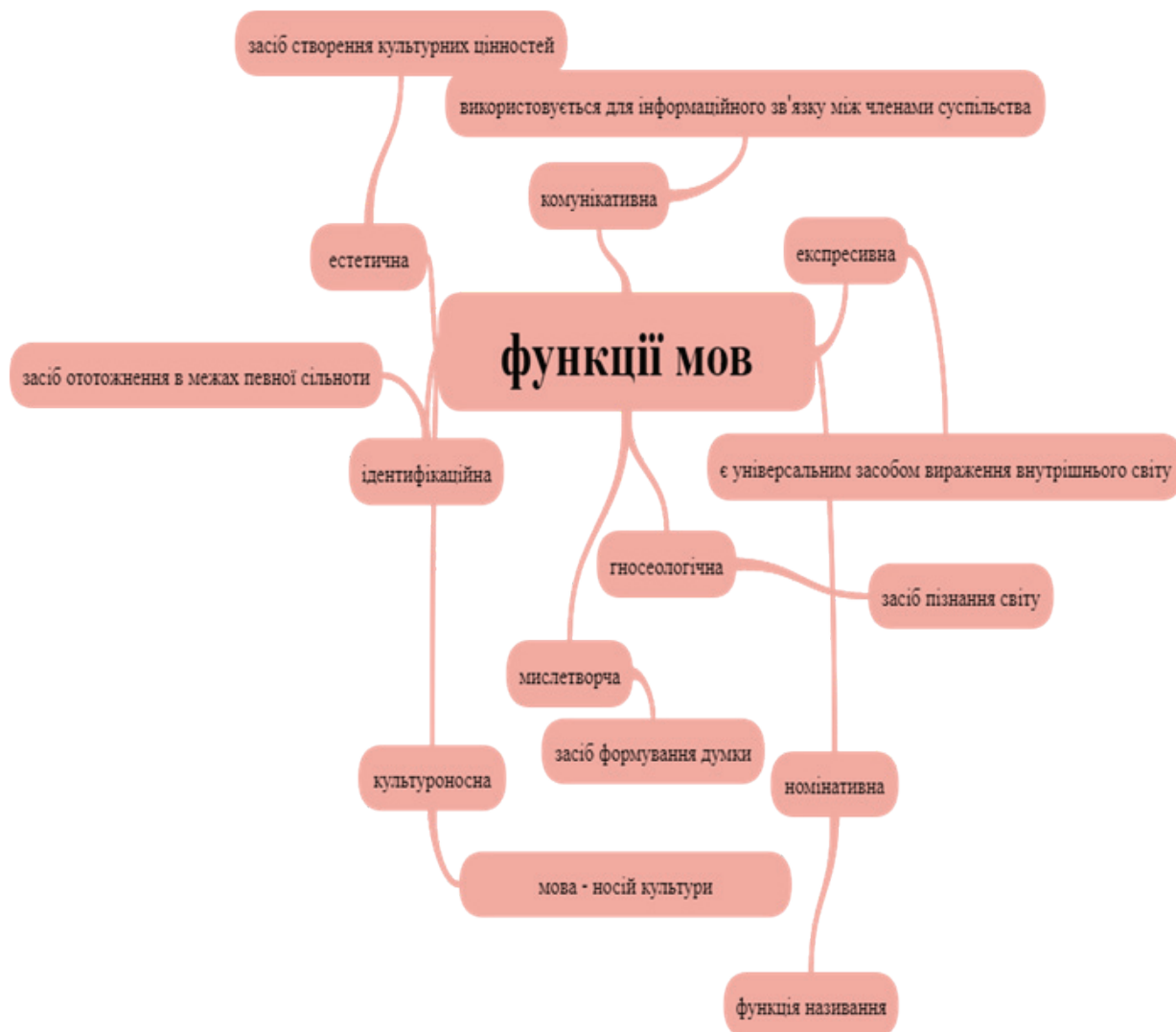
Зі зниканням мов ми розібралися, а що з появою? Мови з'являються і тепер... Штучні... Наприклад, Дж. Толкін, автор «Гобіта», «Володаря перснів», придумав і використав цю вигадану мову у своїх книгах. Французький музикант Франсуа Сюдр вигдав мову сольресоль (слова цієї мови можна було записувати музичним письмом), а ще є мова з красивою назвою есперанто (від *espero* – надія). Більше про штучні мови можеш прочитати тут: <https://goo.gl/y7c3y6>

1 <https://goo.gl/56Kkeu>

2 <https://goo.gl/dth2tC>

2)

Отже, ми з'ясували, що мова – це суспільне явище, вона виникає лише в суспільстві. Мова є частиною нас, а ми – частина її. Мова обслуговує нас у всіх сферах нашої діяльності. До речі, дитина, позбавлена людського оточення, поступово втрачає здатність навчитися говорити (казка Кіплінга про Мауглі – це трохи брехня, але красива ☺; до речі, дітей, які перебувають у схожих із Мауглі умовах, називають дітьми із синдромом Мауглі, відомо по світу близько ста таких випадків). Обслуговуючи суспільство, мова виконує низку функцій:

Окрім цих, виділяють ще фатичну, волюнтативну, магічно-містичну, демонстративну функції. Фатична – звертання уваги на себе, підготовка до сприйняття інформації. Волюнтативна – вираження волі щодо співрозмовника (прохання, спонукання, порада). Магічно-містична – «Слова мають величезну владу над нашим життям, владу магічну, ми зачаровані словами і значною мірою живемо в їхньому царстві» (М. Бердяєв). Як тут не згадати наші замовляння? ☺ Демонстративна – вираження за допомогою мови своєї етнічної, національної належності.

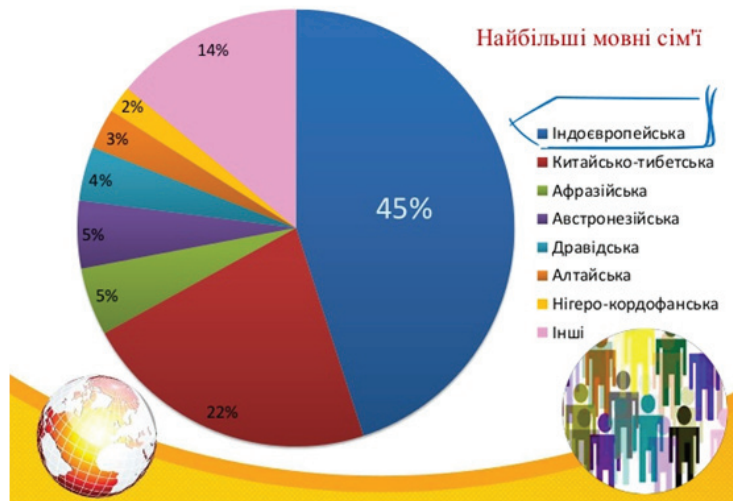
3)

Перш ніж говоритимемо про те, як виникла наша мова, якою вона є у світі, поглянь на малюнок і знайти на ньому українську мову.

<https://goo.gl/VRKmmn>

А ще поглянь на те, які є мовні сім'ї, які з них найбільші.

<https://goo.gl/xhFdEG>

Думаю, тепер тобі зрозуміло, чому в одних мовах ми можемо простежити спільні риси, а в інших ні.

Тепер розглянемо нашу мову. Українська мова є слов'янською, а слов'янські мови належать до центральної групи індоєвропейських мов. Порівняно спільна мова слов'ян існувала ймовірно до VII ст. (хоча можливо, і до III ст.), тоді почали формуватися окремі слов'янські мови. У деяких

джерелах ти можеш прочитати про східнослов'янську підгрупу мов, до якої входять українська, російська і білоруська мови. Це неправда. Але теорія про спільну колиску трьох братніх народів і сестринських мов згодом активно використовувалася радянськими лінгвістами, аби... А ти як гадаєш, навіщо? Хоча уявити одну колиску для трьох немовлят особисто мені дуже складно. Хтось когось мусить виштовхнути, правда ж?

Будь-яка мова несе історію свого походження і формування у звуковому, граматичному та словниковому матеріалі, який, власне, і порівнюється. Ще 1913 року Т. Гартнер і С. Смаль-Стоцький першими висловили сумнів у доцільності поділу слов'янських мов на три групи³. Але хто ж їх тоді слухав. А дарма.

Спільності і спорідненості між мовами можна роздивитися ось тут⁴:

Сучасні дослідження демонструють, що українська мова у фонетиці та граматиці має більше спільних рис з верхньолужицькою та білоруською мовами (29 спільних рис), нижньолужицькою мовою (27 спільних рис), чеською та словацькою мовами (23 спільні риси), польською мовою (22 спільні риси), хорватською та болгарською мовами (21 спільна риса), сербською та македонською мовами (20 спільних рис), вимерлою полабською мовою (19 спільних рис), словенською мовою (18 спільних рис), ніж із російською (11 спільних рис). Беручи до уваги такі дані, об'єднання української, російської та білоруської мов в одну підгрупу східнослов'янських мов не є науковим.

3 <https://goo.gl/PyHj5G>

4 <https://goo.gl/WzzQoT>

Ось деякі з унікальних рис української мови за Тищенком⁵:

збереження старого індоєвропейського -р на кінці складу (матір);
специфічно українські суфікси - <i>інь</i> , - <i>ощ</i> , - <i>енк</i> (<i>далечінь</i> , <i>солодощі</i> , <i>поштаренко</i>);
специфічно українські префікси <i>якнай-</i> , <i>щонай-</i> (<i>якнайкращий</i> , <i>щонайгірше</i>);
займенники з префіксоїдами <i>будь-</i> , <i>казна-</i> , <i>хтозна</i> (<i>будь-хто</i> , <i>будь-коли</i> , <i>казна-куди</i>);
прислівники з часткою - <i>не</i> - (<i>де-не-де</i> , <i>коли-не-коли</i> , <i>хто-не-хто</i>);
пестливі форми прислівників (<i>поволеньки</i> , <i>тепереньки</i> , <i>теперечки</i> , <i>тутечки</i> , <i>тамечки</i> , <i>недалечко</i>);
пестливі форми дієслів із суфіксом - <i>оньк-</i> (<i>їстоньки</i> , <i>питоньки</i> , <i>гулятоньки</i>);
сполучне слово <i>що</i> у специфічних синтаксичних структурах (<i>книжки, що по них послано</i> ; <i>земля, що він її продав</i>);
праслов'янські закінчення дієслів <i>дати</i> , <i>їсти</i> , <i>розповісти</i> (<i>даси</i> , <i>їси</i> , <i>розповіси</i>);
на відміну від решти слов'янських мов, інфінітив українського дієслова <i>бути</i> має кореневий голосний <i>у</i> , що вказує на можливу іранську індукцію, наприклад, на перське <i>budan</i> "бути");
поряд зі звичайним аналітичним майбутнім (<i>буду робити</i> , <i>будеш писати</i>), яскравою й унікальною серед усіх слов'янських мов морфологічною рисою української є синтетичний майбутній час дієслів недоконаного виду (<i>робитиму</i> , <i>писатимеш</i>) з аналогією в романських мовах. На давність його вказують засвоєні, очевидно, з української південнобілоруські форми та релікти цього явища у вологодськов'ятських говірках;
форми з повторенням префікса <i>по-</i> (<i>попоїли</i> , <i>попождеи</i>). Показово, що цих форм не підтримують ані школа, ані ЗМІ, однак вони поширені в Україні повсюдно і послідовно регулярні.

Не раз, думаю, чув від старшого покоління закиди, що, мовляв, ми вживаємо забагато іншомовних слів, засмічуючи нашу. Про це ми поговоримо трохи згодом. Ти не повіриш, але українська мова також впливає на інші мови, а не лише інші на нас. До багатьох мов світу увійшли українські слова «гопак», «козак», «степ», «бандура», «борщ» (до польської було запозичено українські слова «*hreczka*» – *гречка*, «*choгу*» – *хворий*, російської «вареники» – *вареники*; «пасека» – *пасіка*; «бублик» – *бублик*, «подполковник» – *підполковник*, румунської «*știucă*» – *щука*, «*holub*» – *голуб*, білоруської «вагітная» – *вагітна* тощо)⁶.

Хочу тебе застерегти від віри в ще одну хибну версію походження української мови. Багато хто покликається на працю польського мовознавця, викладача Одеської гімназії кінця XIX ст. Михайла Красуського «Древность малороссийского языка», опубліковану в Одесі 1880 р., а в наш час передруковану в часописі «Індо-Європа» і в перекладі українською мовою – у «Дніпрі» (1991 р), у якій автор заявляє про те, що «малоросійська мова не тільки старша від так званої старослов'янської, але й від санскриту, грецької, латинської та інших мов»⁷. Версія гарна, але, на жаль, тільки версія. Хоча... Не викликає сумнівів існування в минулому давнього спільнослов'янського (праслов'янського) періоду, під час якого праслов'янські племена мали більш-менш однорідну матеріальну та духовну культуру і користувалися близькоспорідненими діалектами з багатьма спільними рисами, які дали підставу вченим ввести в науковий обіг поняття «праслов'янська мова». Це збігається зі свідченням про слов'ян стародавніх істориків і політичних діячів: Геродота (V ст. до н. е.), Птолемея (II ст. до н. е.), Плінія, Таціта (I ст. н. е.), готського історика Йордана (VI ст. н. е.).

Отже, варто пам'ятати, що українська мова – це одна з багатьох слов'янських мов, а українці – частина слов'янського світу. Слов'яни ж із багатьма іншими народами – індоєвропейці.

Логічним буде питання, коли ж почали вживати назву «українська мова». Назва ця була відома ще з 16 ст. (її використовували на позначення мови українських земель Речі Посполитої), але до середини 19 ст. основною назвою була назва «руська мова» (не плутати з російською!!!!!!!). Але, зрештою, назва «українська» перемогла. Крім того, у різний час вживали такі назви:

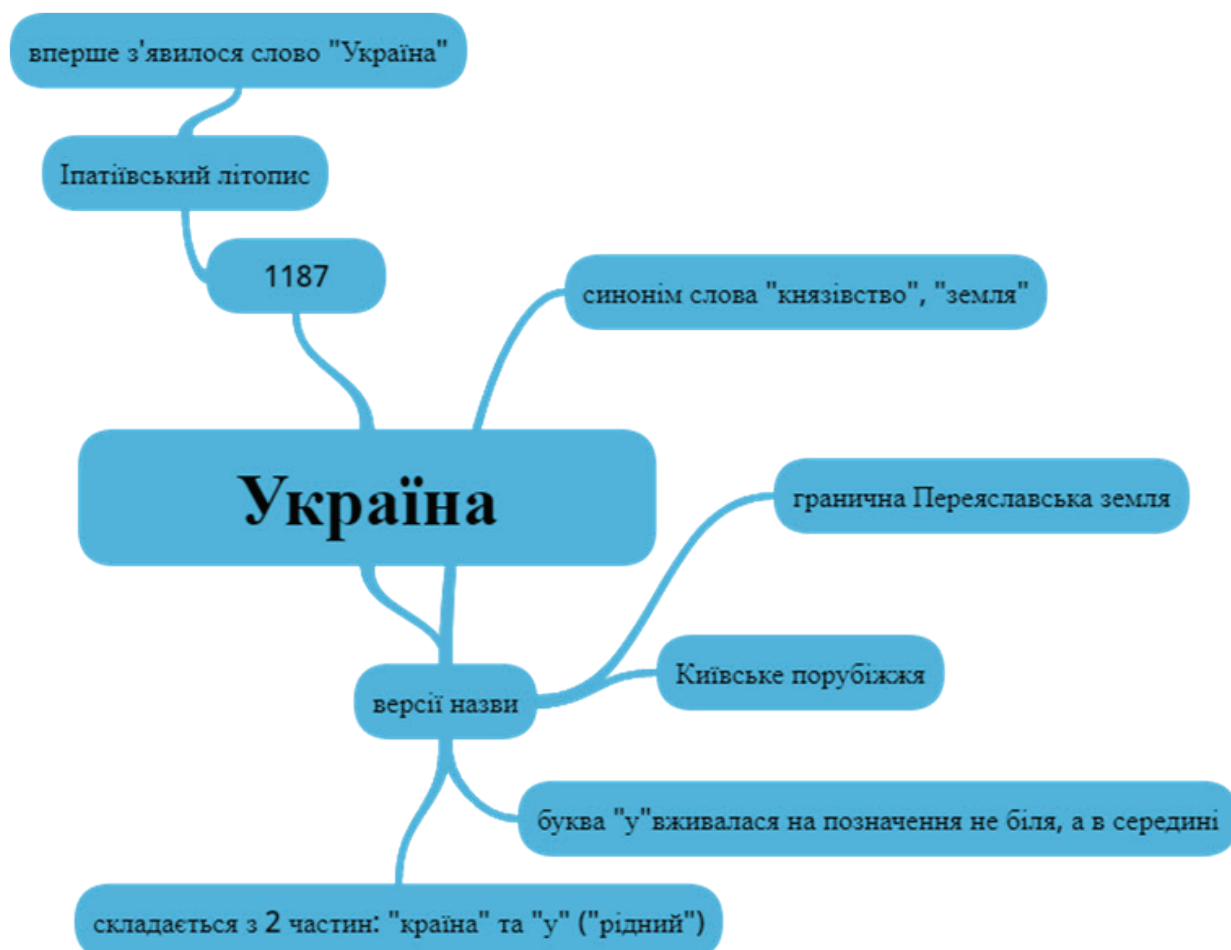
5 <https://goo.gl/y3S9kS>

6 <https://goo.gl/qT57C4>

7 <https://goo.gl/rFr3Mi>

- **проста мова** в пізньому середньовіччі на противагу книжній;
- **козацька мова** в Гетьманщині (епізодично);
- **малоросійська / малоруська мова** чи **південноросійська / південноруська мова** в Російській імперії;
- **русинська мова** (офіційно), **руська мова** (розмовно) в Австро-Угорщині;
- **угроруська** або **карпаторуська мова** в Угорщині;
- **козака / кубанська мова** або просто **балачка** на Кубані;
- **руська мова** (офіційно) в Польщі⁸.

Якщо ми вже заговорили про назву «українська», то не завадить згадати і про те, як виникла назва «Україна».

В Іпатіївському літописі є згадка про смерть переяславського князя Володимира Глібовича, правнука Володимира Мономаха і про те, що за ним Україна тужить. Є там розповідь і про Ростислава Берладника, який завітав до України Галицької. Назва «Україна» стала популярною в часи Козаччини та Речі Посполитої (територія Наддніпрянщини). У 17-18 ст. назва «Україна» набуває більшого політичного значення, згадується в Конституції Пилипа Орлика. У 19 ст. назва «Україна» почала вживатися й у повсякденному житті.

8 <https://goo.gl/6TSkuh>

Науковці пропонують різні періодизації історичного розвитку української мови. Розглянемо кілька в таблиці:

Юрій Шевельов (1908-2002)	1) протоукраїнська мова (7-11 ст.) 2) староукраїнська мова (11-14 ст.) 3) середньоукраїнська мова: А) рання середньоукраїнська мова (к. 14 – к. 16 ст.) Б) середньоукраїнська мова (к. 16 – поч. 18 ст.) В) пізня середньоукраїнська мова (поч. 18 – поч. 19 ст.) 4) нова українська мова (19 ст. – наш час) Докладніше – тут https://goo.gl/wY4sSn
Агатангел Кримський (1871-1945)	1) праруська єдність – до 9 ст.; 2) південноруська мова – 10-14 ст. («остаточна формація південноруської мови – від 12 до 14 ст.)
Іван Огієнко (1882-1972)	1) стара українська літературна мова (IX–XVI ст.): А) церковнослов'янська мова (з IX ст.); Б) нова середньочерковнослов'янська мова (з XII ст.); В) актова мова (XIV– XVI ст.); 2) нова українська літературна мова (з другої половини XVI ст.): А) книжна українська мова (XVII–XVIII ст.); Б) утвердження нової української літературної мови (з 1798 р.); В) українська літературна мова доби русифікації (1917–1923 рр.); Г) українська літературна мова доби українізації (1923–1933 рр.); Г) українська літературна мова доби комунізації (з 1933 року).
Василь Німчук (1933)	1) праслов'янська мова з протосхіднослов'янськими діалектами в її складі; 2) давньоукраїнська мова (11 – 13 ст.); 3) середньоукраїнська мова, або середньоукраїноноруська мова (14/15 – к. 17 ст.); А) рання середньоукраїнська мова (14/15 – перша половина 16 ст.); Б) пізня середньоукраїнська мова (друга половина 16 – кінець 17 ст.); 4) новоукраїнська мова (від кінця 17 ст.)

Ще про періодизації можна почитати тут: <https://goo.gl/8wNbVa>

Давай тепер поговоримо про «мовні» свята:

9 листопада – День української писемності та мови (відзначаємо з 1997 року);

21 лютого – Міжнародний день рідної мови (відзначаємо з 2000 року);

24 травня – День слов'янської писемності і культури (відзначаємо з 2004 року);

6 грудня – Європейський день мов (відзначаємо з 2001 року).

Будь-яка національна мова існує у вищій формі загальнонародної мови – літературній мові та нижчих формах – її територіальних діалектах, жаргонізмах, просторіччях.

Історичний розвиток нашої мови найкраще розглянути за цією таблицею⁹:

Періоди (за Ю.Шевельовим)	Назви за сферами вжитку (стилями)		
	церковна мова (мова релігійної літератури)	писемна (книжна, світська) мова	розмовна мова
IX-XI ст. (протоукраїнський період)	<i>старослов'янська мова</i> (варіанти: давньослов'янська, церковнослов'янська, давньоцерковнослов'янська [Old Church Slavonic], староцерковнослов'янська, давньоболгарська, староболгарська)		<i>протоукраїнська</i> (За Ю.Шевельовим два діалектні угруповання <i>південне</i> т а <i>північне</i> . Частина останнього з часом увійшла до процесу формування білоруської мови)
середина XI — кінець XIV ст. (давньоукраїнський період)	<i>церковнослов'янська</i> а руського ізводу (інша назва: українського ізводу; варіант: старослов'янська)	<i>давньоруська</i> (варіан ти: давньокиївська літературна, давньоукраїнська; іноді: старослов'янська, церковнослов'янська , староукраїнська)	<i>Давньоукраїнська</i> (застаріла назва: південноруська; варіант: давньоруська)
початок XV — середина XVI ст. (ранньосередньоук раїнський період)	<i>церковнослов'янська</i> а українського ізводу (варіант: старослов'янська)	<i>староукраїнська</i> літе ратурна, книжна українсько- білоруська (застарілі назви: руська мова [ruthenian], західноруська; варіант: українсько- білоруська ділова; іноді: канцелярська)	<i>староукраїнська</i> (іноді: давньоукраїнська, середньоукраїнська)
1387-1420	церковнослов'янсь ка з місцевою	мова з українською основою, часто	

9 <https://goo.gl/dFza6n>

	специфікою	поліською	
1420-1480	змодифікована (Євтимієва) церковнослов'янська мова	з білоруською основою, іноді поліською	
1480-1575			
кінець XVI— початок XVIII ст. (середньоукраїнський період)	<i>церковнослов'янська українського ізводу (варіанти: слов'яноруська, слов'янська «славенская», старослов'янська, слов'яноукраїнська)</i>	<i>Староукраїнська літературна, книжна українська (за старілі назви, варіанти: руська мова, проста мова; іноді: книжна українсько-білоруська)</i>	
з 1575 року	Мелетієва редакція (1619 року кодифікована Мелетієм Смотрицьким)	унезалежнення від білоруської	
Історичне протиставлення:	«языкъ славеноросский»	«простая мова»	
XVIII ст. (пізньосередньоукраїнський період)	<i>церковнослов'янська московського ізводу; на Західній Україні (греко-католиками) зберігається український ізвод</i>	<i>Староукраїнська літературна, книжна українська (варіант: проста мова) (Занепад староукраїнської літературної мови, поширення слов'яноруської, мова Г.Сковороди. Поширення російської мови)</i>	
з кінця XVIII ст. (сучасний період)	<i>церковнослов'янська (ізвод залежить від підпорядкування церкви. У наш час УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ практикують переважно український ізвод, УПЦ МП – московський ізвод)</i>	<i>українська, українська літературна (за старілі назви: малоруська, малоросійська, південноруська, руська)</i>	<i>українська</i>

Літературна мова – це правильна мова, ідеальна, така, що, коли її слухаєш, мимоволі можеш заслухатися. І милуєшся нею, милуєшся... І розумієш, яка ж вона красивезна... Отже, літературна мова – це оброблена, унормована форма загальнонародної мови, яка у двох своїх різновидах

(писемному та усному) обслуговує всі сфери суспільної діяльності народу. Це мова мистецтва, державного законодавства, це засіб спілкування людей у виробничій сфері, також це мова науки, освіти, засобів масової інформації.

На літературну мову працює чимало поколінь, і постає вона не просто так, а на основі діалектної та розмовної мови.

Наша мова сформувалася на основі південно-східного наріччя. Ось подивися на карту¹⁰:

Якщо ти коли-небудь потрапиш до Острога (а він того вартий, аби туди потрапити), завітай до Музею книги. Там ти можеш побачити перше видання «Енеїди» Котляревського. Це був 1798 рік. А вийшла книга у Санкт-Петербурзі. Не зовсім правильно вийшла. Її видав Максим Парпура – український громадський діяч, меценат і видавець, от тільки видав без дозволу автора. Але так чи так, а це був:

- перший твір, виданий сучасною українською мовою;
- перший твір, у якому використані народно-розмовні багатства полтавських говорів і фольклору;
- з «Енеїди» почався розвиток сучасної української літератури.

Але давай повернемося на кілька десятиліть назад. На початку 18 ст. указом російського царя Петра I у Східній Україні було заборонено друкувати українською мовою релігійну літературу. Це позначилося на книговидавничій справі в цілому. Староукраїнська літературна мова силоміць витіснялася російською. Українська мова функціонувала фактично лише на західно-українських землях, які перебували в складі Австро-Угорщини. З кінця 18 ст. зароджується нова українська літературна мова на народній основі. І саме завдяки Котляревському! Уявляєш, що може зробити одна людина для цілого народу?

А далі був Тарас Шевченко, його «Кобзар», «Гайдамаки»... 1840 рік – рік першого «Кобзаря»... Завдяки Шевченкові українська літературна мова стала загальнонародною. Поети-романтики, Куліш, Франко, Леся Українка, Панас Мирний, Коцюбинський... Якби не вони, наша мова була би іншою... або ж і не було би її взагалі.

І все було би добре, якби не... У 60-80-х рр. 19 ст. розвиток української літературної мови гальмувався царськими заборонами (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський акт 1876 р.).

¹⁰ <https://goo.gl/5eSxF5>

З початку 20 століття українська літературна мова була представлена в художній, науковій та публіцистичній літературі. 1917 рік... Ми повірили в можливість нашого Відродження. Повірили в мову, а вона в нас. Після відновлення української державності наша мова починає бурхливо розвиватися, і практично до кінця 1-ї третини 20 ст. вона входить у всі сфери суспільного буття, ставши мовою освіти, науки й культури. У нас з'являється, нова, нашомовна українська інтелігенція.

Потім... Ти вчив історію... Репресії стосувалися не лише людей, але й мови... Але знаєш... Якщо мова укорінена в систему освіти і культури, присутня в засобах масової інформації, то розвиток її пригальмувати можна, але зупинити – ні. Тому й б'ють на сполох тепер, коли ми самі добровільно «здаємо» наші мовні позиції.

Новий наступ на мову було здійснено в часи застою: вона начебто непомітно, начебто добровільно почала зникати з навчальних закладів, науки, інших сфер суспільного життя. 1989 року завдяки зусиллям патріотичної української громадськості ВР республіки прийняла Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», який надав українській мові статус державної. Цей статус закріплено в Конституції України 1996 р.¹¹.

Стаття 10 нашої Конституції така: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом».

Що таке державна мова? Це закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку¹². Цей термін з'явився в часи виникнення національних держав. Як сам розумієш, в однонаціональних державах немає необхідності юридичного закріплення державної мови. У багатонаціональних державах конституцією статус державної закріплюється за мовою більшості населення. У деяких країнах статус державної може бути надано двом і більше мовам (наприклад, Канада).

На жаль, не завжди мова нашого народу функціонувала як державна. Після монголо-татарської навали більшість українських земель опинилася у складі князівства Литовського. Тоді сформована на давньоруській основі українсько-білоруська мова (її ще називали руською), починаючи з 14 ст., функціонувала в законодавстві, судочинстві, канцеляріях, листуванні.

Українська мова мала статус, близький до державного, у 14 – поч. 16 ст. на землях Галичини та Західної Волині, що перебували тоді під владою Польщі. Ще у 14-16 ст. українська мова вживалася на державному рівні в Молдовському князівстві. Фактично наша мова виконувала функції міжнаціональної мови. Укладена 1569 року в Любліні унія Литви з Польщею призвела до того, що значна частина українських земель перейшла до складу Польського королівства. Українська мова і далі функціонувала в офіційно-діловій сфері. Хоча дедалі більше в юридично-ділову сферу проникають польська і латинська мови.

Після приєднання України до Росії українська мова поступово виходить з ужитку в офіційно-діловому мовленні. На землях, що залишилися під владою Польщі, українська мова дедалі більше зазнавала утисків. На сеймі 1669 року ухвалено постанову, що король усю документацію видаватиме польською і латинською мовами.

У 18 ст. українська мова тут майже цілковито зникла з офіційного вжитку. На українських землях, які опинилися під владою Австро-Угорщини, українська мова тільки час від часу з'являлася в офіційних цісарських та королівсько-цісарських документах. На Лівобережній Україні в державних установах українська мова збереглася до поч. 80-х рр. 18 ст., коли російський царат ліквідував залишки автономії України. Відтоді аж до 1917 року на всіх історичних землях України, що були в складі Російської імперії, вона перестала функціонувати не тільки в державних установах, а й в освітянських закладах.

Тільки в січні 1919 року законом Директорії Української Народної Республіки українська мова була проголошена державною із забезпеченням прав мов національних меншин. Такий

11 <https://goo.gl/gXxaRo>

12 <https://goo.gl/x9Ac1s>

самий Закон ухвалила Західноукраїнська Народна Республіка. Державність української мови була утверджена згодом і на Закарпатті – у конституції Карпатської України (1939 р.). Статус української мови, близький до державного, гарантувався «Положенням про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури», затвердженим ВУЦВК та РНК УСРР 6. VII. 1927 р., у якому зазначалося: «Відповідно до переважного числа людності УСРР, що говорить українською мовою, брати як переважну мову для офіційних зносин українську мову» (розд. I). Однак з 30-х рр. до жовтня 1989 року воно не виконувалося. До чого це призвело – ти вже знаєш. Ну а потім були наші 1991 і 1996 роки...¹³

Державна мова, звісно ж, має бути літературною.

Як ти вже переконався, українська літературна мова – це вища форма загальнонародної національної мови, відшліфована майстрами слова і характеризується наявністю сталих норм, обов'язковими для всіх. Саме норми, унормованість – основна ознака літературної мови, адже вона є еталоном для нас.

Норма літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил мовної системи, закріплених у процесі суспільного спілкування. Є такі норми:

1) орфоепічні – регулюють правильну вимову звуків, звукосполучень та наголошення слів (наприклад, губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] вимовляються твердо майже в усіх випадках: [го'луб], [степ], [с'ім]);

2) графічні – правильна передача звуків на письмі;

3) орфографічні – грамотне написання слів та їх частин;

4) лексичні – встановлюють правила слововживання (наприклад, болільник – уболівальник. У значенні «той, хто турбується про когось, щось; пристрасний прихильник спортивних змагань» правильно вживати вболівальник. Болільник є ненормативним уживанням);

5) граматичні – передбачають правильне вживання граматичних форм слів, усталену побудову словосполучень, речень;

6) стилістичні – доречний відбір мовних елементів відповідно до умов спілкування;

7) пунктуаційні – регулюють уживання розділових знаків.

Норми – системні та стабільні, історичні та соціально зумовлені. Але змінюються часи, покоління, а відтак і норми можуть змінюватися. Тому в межах норми можуть існувати мовні варіанти (видозміни однієї мовної одиниці наявні на різних мовних рівнях – фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному).

Радимо тобі почитати ось ці статті:

<https://goo.gl/8EBjY8>

<https://goo.gl/1pfrGk>

13 <https://goo.gl/LMF7P5>

І на завершення– цікаве про нашу мову:

1. Кажуть, що перша згадка українських слів «мед» і «страва» дадується 448 роком.
2. Наша мова має близько 260 тисяч слів.
3. Літеру «ф» ми вживаємо найрідше.
4. Чи не найбільша кількість слів починається на літеру «п».
5. Найбільшу кількість синонімів має дієслово «бити».
6. Кажуть, що у світі 45 мільйонів людей вільно володіють українською.
7. З точки зору лексики найближчими до української мови є польська та білоруська.
8. У 17-18 століттях книги продавалися здебільшого у друкарнях.
9. Львівський друкар Михайло Сльозка вважається найпершим фаховим продавцем книг. Він продавав їх на ярмарках.
10. Одним із найдавніших пам'ятників світової древньої культури є Кам'яна Могила неподалік Мелітополя, вік написів і малюнків на ній перевищує 10 000 років.

Декому краще вдаються приголосні, декому голосні.
На неї не можна було не звернути увагу – вона сміялася уві сні.
Я подумав: вона так легко вгризається в шкіру, не знаючи, що ця шкіра моя.
Якщо вона коли-небудь прокинеться – добре було б дізнатись її ім'я.
Добре було б знати, звідки вона прийшла й куди поверталась вночі,
хто живе за тими дверима, до яких підходять її ключі,
чому вона нічого не може згадати й звідки в неї всі ці знання.
Якби наряд перевірів її кишені – хтось би точно отримав нове звання.
Якби вона почала писати спогади про кожну з отриманих ран,
її книга мала б такий самий успіх, як тора або коран,
чоловіки читали б цю дивну книгу, відчуваючи власну вину,
і палили б її на площах столиці, перш ніж почати війну (...)

Сергій Жадан

ЕСЕЙ 2

Про

- 1) те, що таке фонетика;
- 2) аспекти вивчення мовних звуків;
- 3) поділ звуків на голосні та приголосні;
- 4) зміни приголосних у потоці мовлення;
- 5) склад і наголос;
- 6) чергування голосних і приголосних;
- 7) орфоепічні особливості української мови

В с т у п

Ми з тобою чимало вже знаємо про історію мови (ти ж прочитав ту статтю, що ми радили? ☺), про її місце у світі. Давай поговоримо про фонетичні та орфоепічні особливості української мови.

Але спочатку розповім тобі про ще одного нашого науковця – Степана Смаль-Стоцького (1885-1938). Він був одним із перших дійсних членів Академії наук України (1918 р.), належав до найяскравіших представників української науки кінця XIX – першої половини XX ст. А ще з 1892 року мовознавець був послом буковинського сейму, пізніше увійшов до Віденського парламенту (1911 р.). Під час першої світової війни працював у таборі полонених українців у Фрейштадті (Австрія), по війні був послом ЗУНР у Празі (1919 р.). В історію української мовознавчої науки професор Смаль-Стоцький увійшов як автор першої української («руської») граматики, яку видав 1893 р. у Чернівцях разом із проф. Т.Гартнером. У ній автори намагалися вдосконалити шкільний правопис, показати гармонію між писемним та усним словом. Граматика докладно висвітлювала особливості звукової системи мови, брала до уваги історичні зміни, «змальовувала живий образ української мови у сфері звуків». Ця книга витримала чотири перевидання, за офіційним розпорядженням міністерства освіти стала шкільним підручником української мови на Галичині й Буковині. Згодом 1913 року у Відні виходить наукова граматика української мови «Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache von Stephan von Smal-Stockyj und Theodor Gartner». У передмові Смаль-Стоцький та Гартнер зазначали, що українська мова мало znana самими славістами і тому це дослідження містить для неї дорогу в світ. У цій праці Смаль-Стоцький заперечив «пра-руський» період функціонування української мови. Українську мову за її фонетичними законами він визнавав найближчою до сербської, а у виділенні окремої східнослов'янської групи мов вбачав радше політичну доцільність, ніж історично обґрунтований факт.

Етапне значення для українського мовознавства мали праці Смаль-Стоцького з українського мовознавства та славістики: «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення» (1925, 1927 рр.), «Українська мова, її початки, розвиток та характеристичні її прикмети» (1933 р.), «Питання про східнослов'янську прамову» (1937 р.). Широко відомими були й літературні праці С.Смаль-Стоцького. Йому належать наукові розвідки про Т.Г. Шевченка, І.Франка, І.Котляревського, В.Стефаніка, Ю.Федьковича, С.Воробкевича.

Бачиш, нам є чим і ким пишатися.

Ну а тепер про фонетику.

1)

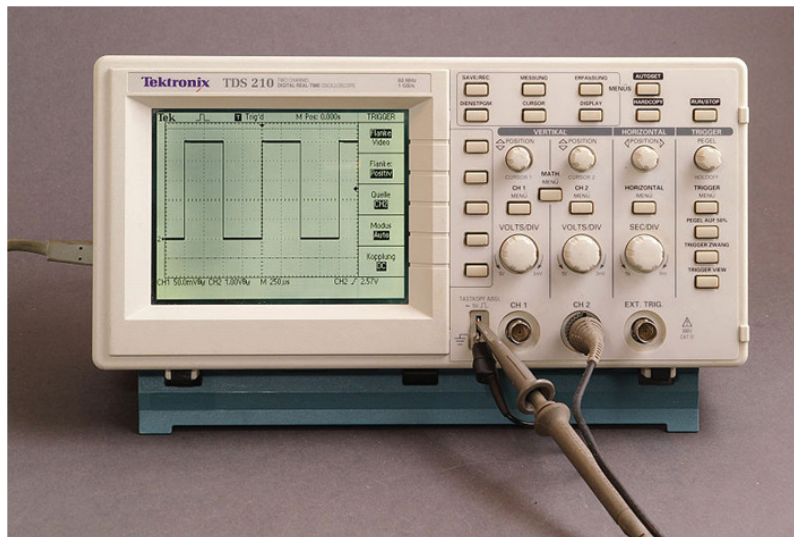
Кажуть, що українська входить до **трійки найкрасивіших мов у світі**. На мовному конкурсі в Італії її визнали другою за мелодійністю мовою світу (після італійської). На мовному конкурсі, який пройшов у Парижі 1934 року, українську мову визнано третьою найбільш красивою мовою у світі (після французької та перської) за такими критеріями, як фонетика, лексика, фразеологія й будова речення. Гарно, правда? «Красивість» мови найперше залежить від її звучання, а звучанням, тобто звуками, у нас займається фонетика. Хоча не лише цим. Чи були ці конкурси? Кажуть, що насправді їх не було. Що це фейк 1980 року. Пошукай істину сам, може, знайдеш... До речі, як гадаєш, немає мов некрасивих або поганих, чи не так?

Фонетика – це розділ мовознавчої науки, що вивчає звуки мовлення і членування мовленнєвого потоку, а також зміни звуків, закономірності сполучення, склад, наголос, інтонацію. Основною поняттєвою одиницею є звук – найменша неподільна одиниця мовлення, яка утворюється апаратом мовлення, має фізичну природу і виконує в мові певну функцію.

Фонетика – найдавніший розділ мовознавства. Їй більше двох з половиною тисяч років.

До речі, будь-яке явище можна досліджувати тут і тепер, а можна і в історичному зрізі. Якщо тут і тепер – то це синхронний аспект, якщо по вертикалі – то це діахронія. Відтак розрізняють описову та історичну фонетику.

Описова фонетика говорить про ті фонетичні явища, що відбуваються тут і тепер. Історична вивчає формування та розвиток звукової системи протягом тривалого часу. Є ще експериментальна фонетика, що займається дослідженням звуків за допомогою спеціальних приладів та методик. Наприклад, осцилограф. Ось він¹⁴:

До речі, а з чого ми починаємо вивчення іноземної мови? Знаєш? Так, з вивчення вимови звуків.

Поряд із поняттям «фонетика» функціонує ще термін «фонологія», а поряд з поняттям «звук» вживають поняття «фонема». Якщо фонетика вивчає мовлення у фізичному та артикуляційно-акустичному аспектах, то фонологія вивчає структурні та функціональні закономірності звукової будови мови.

Поняття фонем обґрунтував І. Бодуен де Куртене (тут прочитай про нього трохи більше: <https://goo.gl/3zSgji>). Він звернув увагу на те, що звуки як такі – це явище нетривке в часі, а пам'ять про звук тривка.

От уяви: у тебе був гарний порцеляновий ангелик, який розбився. Був дзенькіт, було твоє «ой». Ти пам'ятатимеш цього ангелика, а от твої подруги, які його не бачили, – ні. Зі звуками мало би бути якось так теж: от вимовили ми звук [a], і все, нема його. Ніби і зник він у часі та просторі, але ж ми знаємо, який це звук, не залежно від того, чи ми вимовили його щойно, вчора

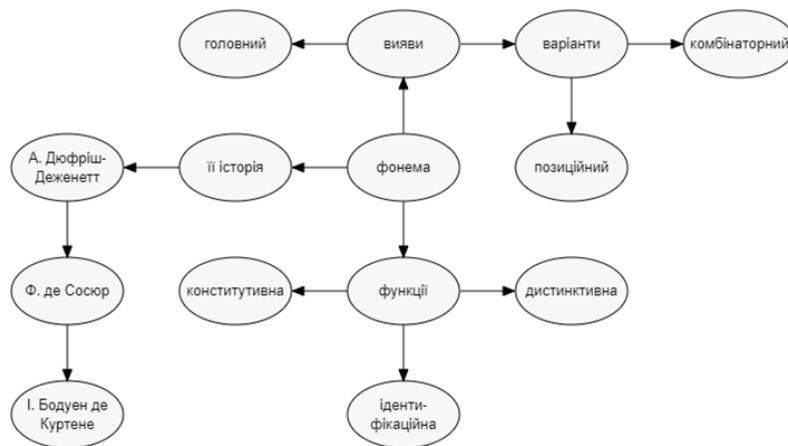
¹⁴ <https://goo.gl/2b29Hc>

або взагалі ще не вимовляли. Отже, попри його миттєвість, ми якось зберігаємо його в нашій пам'яті. І такий образ звука в пам'яті людини є фонемою.

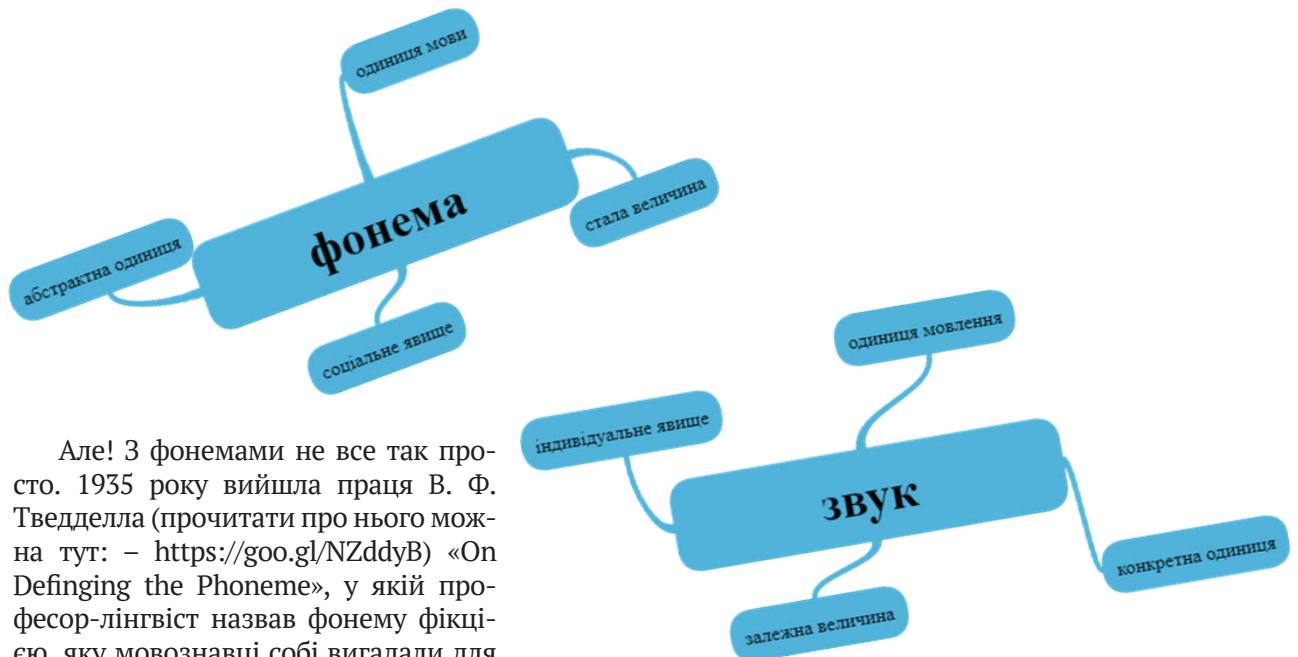
Не дуже зрозуміло? Тоді ще один приклад: дитина, коли вчиться говорити, не завжди одразу може вимовити всі звуки правильно, замість [p] може бути [л], замість [л] – [в]. Але ж ми знаємо, що це, наприклад, не моково, а молоко, бо ж маємо у свідомості уявлення про фонему [p].

Одними з перших термін «фонема» почали вживати французькі лінгвісти у значенні «мовний звук» приблизно з 1873 року. Спочатку А. Дюфріш-Деженетт, а потім Ф. де Сосюр (почитай ось це – <https://goo.gl/Dw9mQb>), а в нього цей термін запозичив І. Бодуен де Куртене й обґрунтував.

Фонема – це стійке уявлення про звук. Вона виконує такі функції: конститутивну (служить для утворення одиниць вищого рівня), ідентифікаційну (у суцільному мовленнєвому потоці людина впізнає звуки і слова), дистинктивну (розрізнення змісту та форми слова). У фонемі є її головний вияв (інваріант) та її варіанти: позиційний (вияв фонемі як звука в певній позиції), комбінаторний (вплив звукового оточення), факультативний (необов'язковий, але можливий вияв).

Поглянь на малюнках, у чому полягає різниця між фонемою та звуком:

Але! З фонемами не все так просто. 1935 року вийшла праця В. Ф. Тведделла (прочитати про нього можна тут: – <https://goo.gl/NZddyB>) «On Defining the Phoneme», у якій професор-лінгвіст назвав фонему фікцією, яку мовознавці собі вигадали для зручності. Якщо прочитаєш його працю, то можемо поговорити ☺. Переконай мене, що фонем не існує – і... буде тобі плюс до карми ☺.

2)

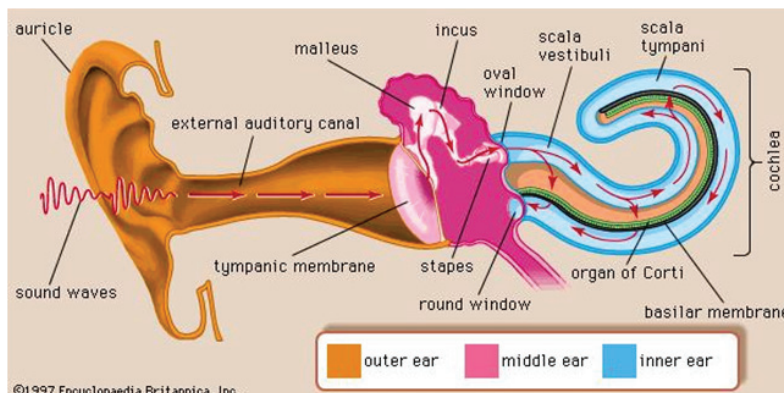
Про звуки мовлення найкраще говорити у трьох аспектах: фізичному, фізіологічному та лінгвістичному.

Розглянемо кожний із них докладніше.

Фізіологічний (біологічний)	Фізичний (акустичний)	Лінгвістичний (мовний)
<p>Включає репродуктивний та перцептивний компоненти. Репродуктивний – творення звуків апаратом мовлення. Перцептивний – як сприймаються звуки слуховим апаратом.</p> <p>Спеціально створених природою органів мовлення нема. Вони виконують інші функції, а звуки мовлення – це додаткове навантаження. Тому терміни <i>органи мовлення, мовленнєвий апарат</i> є умовними.</p> <p>Апарат мовлення складається з органів дихання й органів, які безпосередньо беруть участь у творенні звуків.</p>	<p>Мовленнєві звуки розглядаються разом з іншими звуками. І це хвилі, які виникають унаслідок коливання фізичного тіла. Коливання струни – звуки скрипки, коливання голосових зв'язок – звуки людської мови.</p> <p>Умовою появи звука є повітря. А коливальна хвиля сприймається вухом, що здатне сприймати від 16 до 20000 коливань за секунду, тобто від 16 до 20 000 герців. А поширюється звук зі швидкістю 340 метрів за секунду.</p>	<p>Цей аспект полягає в розгляді звуків з точки зору їх функціонального навантаження. Деякі мовознавці розрізняють акустичну, артикуляційну і перцептивну фонетику. Звуки реалізуються в усному мовленні, а для передавання їх на письмі використовують букви (літери). Вони не тотожні. Літери пишуть, друкують і читають, а звуки вимовляють і чують. Букви жодного алфавіту не є абсолютно точними відповідниками звуків. Для запису звуків застосовують квадратні дужки.</p>

От якось так ми чуємо звуки ☺.

До речі, чоловіче мовлення відрізняється від жіночого за показником частоти основного тону (ЧОТ). У середньому діапазон ЧОТ для мовлення чоловіків становить 70–250 Гц, для мовлення жінок – 80– 400 Гц. Однак абсолютний проміжок ЧОТ може сягати до 500 Гц, а під час співу й вище¹⁵.

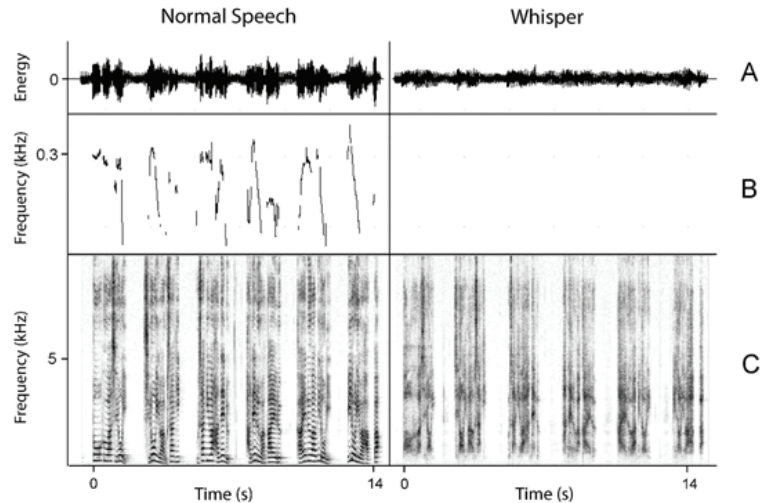
А це «світлини» звукових хвиль:

А це чи не найбажаніша фраза і «фото» її звучання.

I love you

<https://goo.gl/QoUx1c>

<https://goo.gl/YgkwVQ>

Поглянь лишень, яка краса... Звуки... Такі звуки...

Можна встановити тривалість кожного звука, виявити його спектральну картину, інтенсивність. Докладно про це прочитаєш у монографії О. Іщенко «Голосні звуки української мови залежно від темпу мовлення». Наведу тобі уривок із цієї монографії про звук [a].

«Часові показники. Унаслідок вимірювання часових показників п'яти варіантів звука [a] та відповідного математичного опрацювання маємо середнє значення тривалості звука, що становить 180 ± 20 мс.

Частотні показники. Опрацьовані дані свідчать, що для звука [a] частотні дані найменше відрізняються між собою в різних реалізаціях у зоні частот від 500 до 1400 Гц (мінімальний довірчий інтервал). Рис. 13 демонструє, що цей діапазон є першою широкою резонансною ділянкою звука. На ній реалізуються дві форманти F1, F2 голосного, до того ж перша розташована в ділянці приблизно 650-1000 Гц, друга – 1100-1300 Гц.

Дві наступні резонансні зони реалізують форманти F3, F4; вони віддалені одна від одної і мають більшу варіабельність стосовно реалізації власних тонів, що свідчить про їхню змінність, залежність від звукового контексту, отже, про меншу значимість у формуванні цього звука як типу. Ділянка третьої форманти розміщена в діапазоні 1900-2300 Гц, ділянка четвертої – в діапазоні 3300-3800 Гц.

Загальна картина спектра є такою: перші дві формантні дуже зближені між собою, адже належать одній резонансній зоні завширшки по-

<https://goo.gl/a997L6>

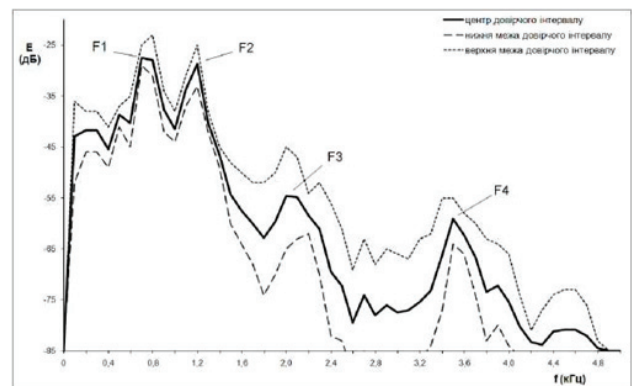

Рис. 13: Спектральна картина звука [a]

15 <https://phonetica.files.wordpress.com/2015/02/ishchenko-holosni-zvuky-zalezjno-vid-tempu-movlennya.pdf>

над 1000 Гц і є ніби її двома складниками з максимальною концентрацією енергії. Забігаючи наперед скажемо, що перша резонансна зона у звукові [а] найширша. Третя і четверта спектральні зони чітко виділені в спектрі, хоча й набагато нижчі за рівнем енергії порівняно з першими двома.

Звук [а] має такі показники формант: F1 – 750 ± 30 Гц, F2 – 1200 ± 30 Гц, F3 – 2100 ± 120 Гц, F4 – 3500 ± 200 Гц.

Динаміку руху формант упродовж звуків показано на рис. 14-17.

Загальний рисунок траєкторій формант характеризується незначним рухом формант від початку до кінця в бік вищих частот або ж рівнолінійною динамікою, до того ж період із найменшим

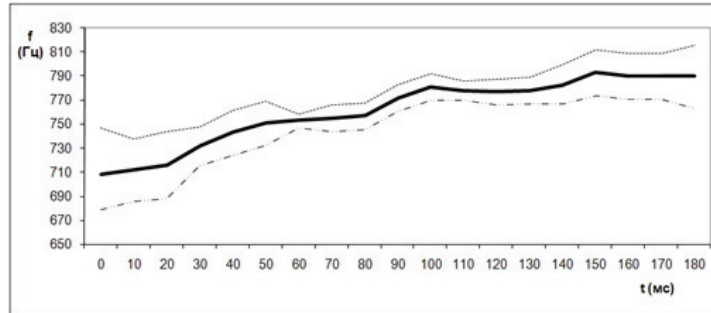

Рис. 14: Динаміка першої форманти F1

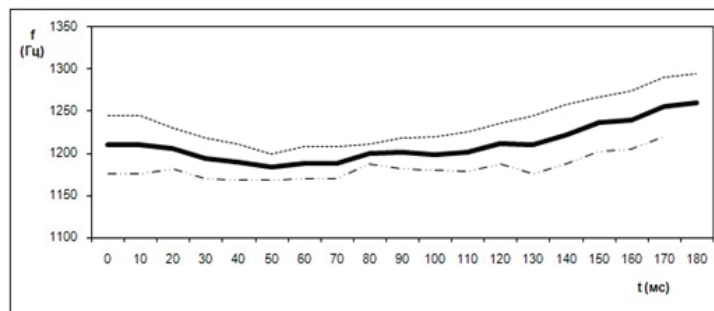

Рис. 15: Динаміка другої форманти F2

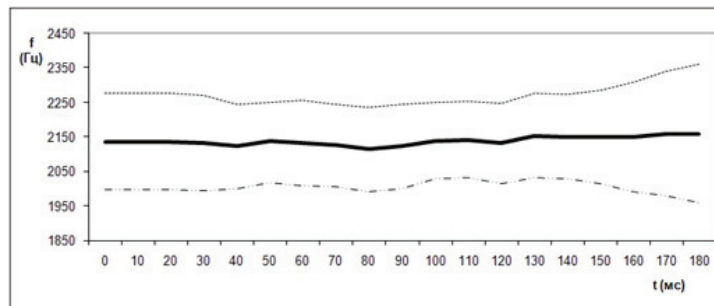

Рис. 16: Динаміка третьої форманти F3

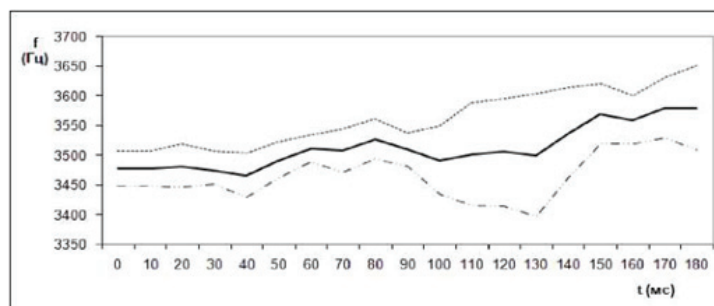

Рис. 17: Динаміка четвертої форманти F4

стандартним відхиленням припадає на середину – приблизно від 60 до 140 мс, що має збігатися з основною артикуляційною фазою – витримкою.

Силкові показники. Опрацьовані дані свідчать, що середня інтенсивність звука [a] становить 52 ± 5 дБ. Загальний контур розвитку інтенсивності звука (рис. 18) демонструє те, що наростання звучності відбувається упродовж перших 40-50 мс, її пік триває протягом 20 мс, а починаючи від 50-70-ї мс, спостережено поступовий спад»¹⁶.

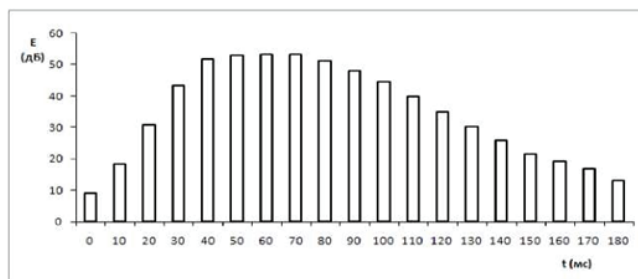

Рис. 18: Динаміка інтенсивності звука [a]

Як бачиш, звук абсолютно реальний. Так, до нього не можна доторкнутися, відчути на смак, але його можна виміряти і навіть «сфотографувати». Ну хіба ж це не диво?

Ти ж прочитав статтю про походження мов, яку тобі радили? Пам'ятаєш: там було кілька гіпотез щодо виникнення мови внаслідок наслідування звуків природи?

Існує чотири теорії, згідно з якими мова з'явилася завдяки наслідуванню якихось природних звуків або рухів, тобто звуки мовлення з'явилися завдяки звукам природи:

1) **Теорія «дзень-дон»** – перші слова людей були своєрідними знаками-відображеннями значення тих предметів, які ними назвали. Вочевидь, деякі слова походять від імітації природних звуків. Нариклад, в індіанській мові чинук є слово, що означає серце – tun-tun, у мові басків слово «ніж» звучить як: ai-ai (ай-ай). Але звісно, що таких слів у мові є небагато.

2) **Теорія «пух-пух»** – перші слова походять від мимовільних вигуків, які виражають різні емоції та почуття. Наприклад, для вираження раптового болю чи дискомфорту: в англійській кажуть ouch; в українській – ой; у мові черокі – еее. Вигуки більш ніж інші слова відображають фонологію кожної окремої мови. Але ж їх теж небагато.

3) **Теорія «бау-вау (гав-гав)»** – слова з'явилися в результаті наслідування звуків тварин: мукання, гавкання, нявкання. І цих слів небагато. До речі, у різних мовах передача звуків тварин відбувається дещо по-різному:

- а) гав-гав; у кит. wu-wu, яп. wan-wan, англ. bow-wow;
- б) няв; англ. meow, кит. maow, яп. nya-nya, муркотіння у французькій: ron ron;
- в) хрю-хрю; англ. oink-oink, кит. oh-ee-oh-ee; яп. bu-bu;
- г) ку-ка-ріку, яп. kokekoko

4) **Теорія «та-та»** – мова могла виникнути в результаті усної пантоміми: органи мови використовувалися для імітації жестів рук, тобто мова з'явилася з жестів, імітованих органами мови – перші слова були словесними зображеннями жестів¹⁷. Але! Жести людей у різних культурах різняться. Не віриш? Прочитай ось це: <https://goo.gl/NRWFma>

Чому нагадала тобі про звукові теорії? Та щоб ти ще раз переконався, що без звуків – нікуди.

16 <https://goo.gl/3W1mgw>

17 <https://goo.gl/1ueMvj>

3)

Особливістю мовознавчої науки є її бажання все розкласти по полицках і навести лад у тому огроми теоретичного матеріалу, який є. Так і у фонетиці. Зі школи ти знаєш про те, що в нашій мові звуки поділяються на голосні та приголосні. Поговорімо про це докладніше. (Почитай «Граматику...», одним із авторів якої є С. Смаль-Стоцький <https://goo.gl/JCqSuf>).

Вимовляння химерно сплєтених голосних і приголосних фактично і є мовою.

Пам'ятаєш Жаданове про приголосні та голосні? Письменники люблять «бавитися» термінами у своїх текстах. Ну але щоб бавитися, треба знати. Правда ж?

Загалом, звуки розрізняються за функціональними, артикуляційними, акустичними ознаками.

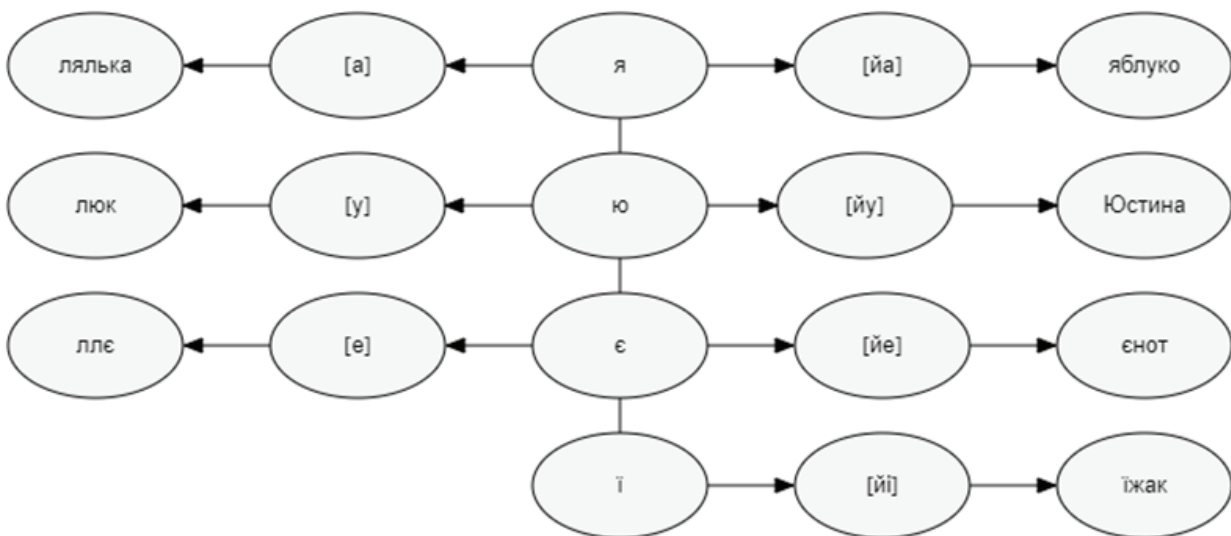
Функціональні ознаки – голосні утворюють склади, тобто виконують складотворчу функцію, приголосні не творять складів, а лише входять до них, прилягаючи до голосних.

Артикуляційні ознаки голосних і приголосних є у цій таблиці:

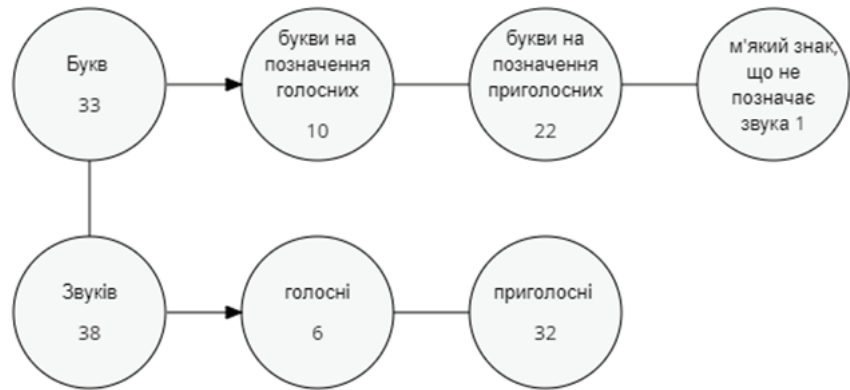
<i>Голосні</i>	<i>Приголосні</i>
при вимові голосних видихуваний струмінь повітря не потрапляє на жодні перешкоди в ротовій порожнині, проходить вільно	при вимові приголосних видихуваний струмінь повітря натрапляє на певні перешкоди в ротовій чи носовій порожнині, намагаючись вийти назовні, повітряний струмінь долає перешкоду і при цьому утворюється шум
при вимові голосних напружений весь мовний апарат	при вимові приголосного напруження зосереджується тільки в місці перешкоди, інші мовні органи ненапружені
при вимові голосних повітряний струмінь слабкий	при вимові приголосних струмінь повітря сильний

З голосними і приголосними не все так складно, як може видатися.

Голосних – усього шість! Зверни увагу: я, ю, є, ї – це не голосні, це не звуки. Це букви. Поглянь:

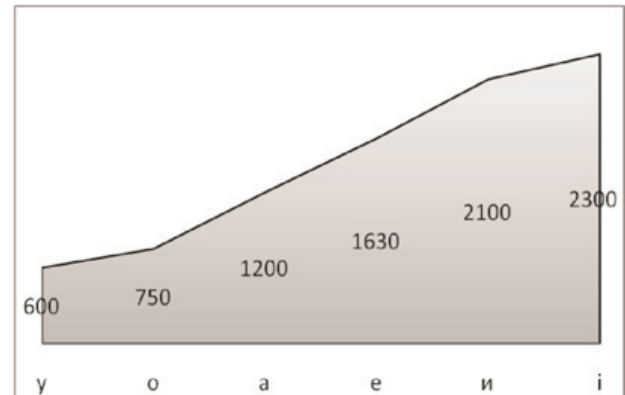

Бачиш, усе просто.
І трохи статистики:

Голосні звуки називають ще вокальними, а приголосні консонантними. Відповідно до цього сукупність голосних мови називається її вокалізмом, а приголосних – консонантизмом.

Тепер докладніше розглянемо голосні звуки. Спершу поглянь на висотний діапазон голосних:

<https://goo.gl/ky49bG>

Вони творяться за допомогою голосу, акустична різниця між ними оформляється в ротовій порожнині і визначається її формою та об'ємом, а форма та об'єм ротової порожнини залежить від руху язика і губ, тому принцип класифікації голосних артикуляційний. В українській мові розрізняють сильну і слабку позицію голосних. Сильною є позиція під наголосом, слабкою – без наголосу. Усі голосні в сильній позиції вимовляються чітко і ясно. У слабкій позиції деякі звуки змінюються якісно, вимовляються з певними особливостями: [ei], [ie], [ou].

Отже, щодо голосних:

1) при вимові голосних язик може рухатися у двох напрямках – горизонтальному і вертикальному.

А) за рухом язика в горизонтальному напрямку (умовно за місцем творення) розрізняють голосні переднього і заднього ряду. При вимові голосних переднього ряду язик рухається вперед і наближається до зубів: [i], [и], [e]. При вимові звуків заднього ряду язик відсувається назад і відходить від зубів: [a], [o], [y];

Б) за рухом язика у вертикальному напрямку (вгору до піднебіння) голосні поділяються на звуки високого, середнього і низького піднесення (піднесення умовно називається способом творення голосних); звуки високого піднесення вимовляються при найбільшому наближенні язика до піднебіння: [i], [и], [y]. При вимові звуків середнього піднесення язик меншою мірою наближається до піднебіння: [e], [o]. При вимові звуків низького піднесення язик практично не піднімається до піднебіння: [a].

2) за участю губ у вимові голосних ці звуки поділяються на лабіалізовані (вимовляються за участю губ, губи витягуються вперед і округлюються): [o], [y]; нелабіалізовані [a], [e], [и], [i].

Таким чином, у нас є голосні

- переднього ряду: [i], [и], [e];
- заднього ряду: [a], [o], [y];
- високого піднесення: [i], [и], [y];
- середнього піднесення: [e], [o];
- низького піднесення: [a];
- лабіалізовані: [o], [y];
- нелабіалізовані: [a], [e], [и], [i].

Це класифікація українських голосних. В інших мовах вона може бути дещо іншою. Ні, принцип класифікації той самий, але звуки визначаються по-іншому. Наприклад, голосні поділяються на ротові і носові. У нас тільки носові, а в польській та французькій мові є ще носові, а особливо багато їх у мові гінді. До речі, носові були колись у праслов'янській мові (згадай минулу лекцію) – юс малий (ǫ) і юс великий (ǫ̇). Ще є відкриті та закриті голосні (у французькій – це [e], у німецькій – [o]). За тривалістю звучання розрізняємо довгі й короткі голосні. Вони були в латинській мові, є в англійській, німецькій мовах. А в естонській розрізняють короткі, довгі та наддовгі голосні.

В основі приголосних звуків лежать різні шуми, які утворюються в різних місцях мовного апарату і неоднаковим способом. Відмінність між приголосними залежить від участі голосу в їх творенні та роботи мовних органів. Отже, принцип класифікації приголосних акустично-артикуляційний.

1) **За участю голосу і шуму** приголосні поділяються на сонорні та шумні.

Сонорними називаються звуки, у яких голос переважає над шумом: [м], [в], [н], [л], [р], [й] (щоб краще запам'ятати нехай це буде «малиновий рай»).

Шумними називаються звуки, у яких шум переважає над голосом (це дзвінки) або які складаються тільки з шуму (це глухі). Сонорні та дзвінки приголосні називають вокалізованими, бо в них присутній вокальний елемент – голос; глухі приголосні називають невокалізованими, бо в них відсутній вокальний елемент.

Глухі і дзвінки складають співвідносні пари (дзвінки можна запам'ятати так: «буде гоже гедзю у джазі», глухі – «цап хоче фісташки»¹⁸):

Дзвінки	[б]	[д]	[дз]	[з]	[ж]	[дж]	[г]	[г]	
Глухі	[п]	[т]	[ц]	[с]	[ш]	[ч]	[к]	[х]	[ф]

Глухий [ф] дзвінкої пари не має. В українській мові він здебільшого вживається в словах іншомовного походження. У передмові до Грінченкового «Словаря української мови» упорядник зазначає, що більшість українців вимовляє звук [ф] як [хв] або [х], але є ті слова, в яких такої заміни не відбувається. Ось що писав Ю. Шевельов: «Приклад, до якого тепер переходжу, сучасному українському інтелігентові, напевне, здасться особливо драстичним, тут бо оцінка мовних вартостей відповідно до чужої мови закоренилася особливо глибоко. Мова йтиме про звук, що вживається виключно в чужих словах, **ф**. Цей приголосний виступав у багатьох позиках з чужих мов, насамперед західноєвропейських, але в старших запозиченнях мова заступала його на **п** (напр., *Пилип, Остап, пляшка*) або на **х** (напр., *Хома, хура*), аж поки, від XV ст., не розвинулася африката хв, дуже характеристична саме для української мови й дуже в ній поширена, але за малими винятками (хвиля, хвіртка...), недопущена до літературної мови. Низька соціальна оцінка двозвука **хв** освіченими колами спершу постала в контактах з мовами польською, німецькою й латиною, але в новітні часи її посилили і остаточно ствердили контакти з російською мовою (в якій звук **ф** «природний» тому, що там він розвинувся і у власних словах у процесі нормального фонетичного розвитку й набув фонемного статусу)»¹⁹.

До речі, літера ф – найменш уживана літера української абетки.

2) **За місцем творення** (означає, де утворюється перешкода і які мовні органи її утворюють) приголосні класифікуємо таким чином:

губні: [б], [п], [в], [м], [ф] («мавпа Буф»);

глоткові – [г];

язикові:

передньоязикові:

зубні: [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н] («де ти з'їси ці лини»);

піднебінні: [ж], [ш], [дж], [ч], [р] («чаша жиру + дж»);

18 Це мнемонічні фрази.

19 <https://goo.gl/j61b4o>

середньоязикові: [й];

задньоязикові: [г], [к], [х].

Зі звуком [г] і літерою г в українській мові була ціла історія. Літеру пробували заборонити. Але розумієш, якщо літеру ще можна викинути з абетки, то звук із вимови – ні. «Проривний звук «г» в українській мові використовується в порівняно невеликій кількості слів. Але для його позначення до 1933 року існувала літера «ґ», вилучення якої з української абетки спричинило розхитування вимовної норми. У виданні Українського правопису 1990 року літера «ґ» знову посіла належне їй п'яте місце...»²⁰.

1969 року в «Літературній Україні» з'явилася стаття «За чим тужити?» В. Русанівського, спрямована проти пропозиції Бориса Антоненка-Давидовича відновити вживання літери г, мовляв, вона не так уже й часто вживається. А ось що заперечує Ю. Шевельов: «Єдине, що тут важить, це те, що **г** – фонема, фонематичний принцип лежить в основі українського письма – певні відхилення морффонетичного й історичного характеру до проблеми **г** не стосуються. Якби була навіть одна пара слів, де г має розрізнявальну роль – скажімо *ґрати* – *ґрати*, *ґніт* – *ґніт* – цього вистачало б для визнання **г** за фонему, і фонемний характер **г** змушений визнати й Русанівський. Інші слов'янські мови теж мають фонемні низької частоти й з дублетами, – хоч би словацьке **ü** або сербське **џ**, або чеське **ó**, але ніхто й на думці не має ці літери з абетки тих мов усувати. Звичайно, замовчана суть дискусії про **г** зовсім не в низькій частоті й дублетах, а в тому, про що Русанівський не згадує, – що **г** нема в російській абетці. Постишев, кому належить заслуга викинення **г**, був одвертіший щодо цього. Перед 1905 роком російський уряд теж забороняв уживати **г**. Це було частиною заборони окремішностей в українській абетці взагалі з накиданням російської, як тоді казали, ерижки. Бувши послідовним, Русанівський мусів би змагати до цього. А втім, і на це вже є прецеденти. В тих двох збірках про мову Полісся, що я вже згадував, – поза тим корисних – ерижки вже дотримано в українських матеріялах, правда, з винятком саме для **г**. Стаття Антоненка-Давидовича про літеру **г** явно викликала тривогу. Питання русифікації української мови не підлягають прилюдній дискусії»²¹.

Ось така історія. Але повертаємося до наших баранів, тобто приголосних ☺.

3) За способом творення (означає, якої форми набувають мовні органи при вимові приголосних; вони можуть зближуватися, утворюючи щілину, також вони можуть змикатися) **класифікуємо приголосні так:**

- щілинні (фрикативні): [в], [ф], [й], [з], [с], [г], [х], [ж], [ш];

- зімкнені:

- проривні: [б], [п], [д], [т], [г], [к];

- африкати: [дз], [ц], [дж], [ч];

-зімкнено-прохідні: [м], [н] (носові), [л] (боковий, плавний);

- дрижачі: [р].

4) За відсутністю чи наявністю палаталізації (це результат приєднання до основної артикуляції звука додаткової, яка полягає в піднятті середньої частини язика до твердого піднебіння; приголосні, у яких відсутня ця додаткова артикуляція, є твердими; приголосні, артикуляція яких ускладнюється підняттям середньої частини язика до піднебіння, називаються палаталізованими або м'якими):

- м'які: [й'], [д'], [т'], [л'], [н'], [з'], [с'], [дз'], [ц'], [р']; [й] завжди м'який;

- пом'якшені: [б'], [п'], [в'], [м'], [ф'], [ж'], [ш'], [дж'], [ч'], [г'], [к'], [х'], [г'].

За звуковим вираженням:

[з], [с], [дз], [ц] – свистячі;

[ж], [ш], [ч], [дж] – шиплячі.

20 <http://www.bbc.co.uk/blogs/ukrainian/ponomariv/2010/05/post-19.html>

21 <https://goo.gl/TPmhgW>

4)

Промов у голос, наприклад, слово «кохання» і зверни увагу, як ти його вимовляєш (ні, я не про емоції, а про власне вимовляння). А вимовляєш ти його не кожен звук окремо, а всі разом. Тобто звуки в потоці мовлення не існують ізольовано, ну чисто як люди в суспільстві. Суспільство впливає на людину, звуки впливають один на одного. Зміни звуків у потоці мовлення можна подивитися на цьому малюнку²². Розглянемо зміни приголосних у потоці мовлення.

Спробуємо докладніше розглянути такі зміни звуків, як: асиміляція, дисиміляція, спрощення.

Асиміляція – це акустично-артикуляційне уподібнення звуків.

При повній уподібнюються звуки з більшістю спільних ознак, у них відмінними можуть бути одна-дві ознаки. Ці відмінності уніфікуються, і маємо один довгий звук: [беижж’ал’існо] > [беиж:ал’існо]. Часткова асиміляція відбувається між звуками, які розрізняються більшістю своїх ознак: [прóс’ба] > [прóз’ба]

Прогресивна асиміляція – це уподібнення наступного звука попередньому. здебільшого належить до історичного минулого мови, але має важливе значення для пояснення сучасного звучання деяких слів: **бъчела** > бджола; **знаніє** > знанье ([знан’є]) > знання.

Регресивна – наступний звук впливає на попередній. У нас відбувається переважно регресивна часткова асиміляція.

22 <https://goo.gl/NTZzxy>

Регресивна асиміляція за участю голосу і шуму:

- за дзвінкістю (наступний дзвінкий впливає на попередній глухий): боротьба – боро[д'б]а;
- за глухістю (наступний глухий впливає на попередній дзвінкий, діє обмежено): у словах легко, воґко, кігті, нігті, дьогтю; наслідки цієї асиміляції відбито у правилі вживання префіксів з-, с-.

Регресивна асиміляція за місцем і способом творення:

[с] + [ш] = [ш:];
 [з] + [ш] = [жш];
 [з] + [ж] = [ж:];
 [з] + [ч] = [жч];
 [ш] + [с'] = [с':];
 [ч] + [с'] = [ц'с'];
 [ж] + [с'] = [з'с'];
 [ш] + [ц'] = [с'ц'];
 [ч] + [ц'] = [ц':];
 [ж] + [ц'] = [з'ц'];
 [т] + [ч] = [ч:];
 [т] + [ш] = [чш];
 [т] + [ц] = [ц];
 [т'] + [с'] = [ц':]

Регресивна асиміляція за м'якістю:

наступним пом'якшеним приголосним асимілюються [д], [т], [з], [дз], [с], [ц], [н], [л]. Але якщо приголосний належить до префікса, його асиміляція кореневим пом'якшеним приголосним не відбувається: [в'ідл'іта'јут']. Асимілятивне пом'якшення префіксального приголосного відбувається тільки у словах: віддячити, відділ, підняти, відтяти. Звуки [р], [ш], [ж], [ч], [к], [г], [ґ], [х], [п], [б], [в], [м], [ф] у позиції перед м'якими приголосними не піддаються асиміляційному пом'якшенню.

Регресивну асиміляцію за твердістю, відображену на письмі, маємо в таких словах: шістдесят, п'ятнадцять, денний тощо.

Дисиміляція – розподібнення приголосних звуків. Це фонетичне явище меншою мірою властиве українській мові. Можемо говорити про наслідки дисиміляції:

розподібнення dt, tt → ст	розподібнення кт → хт	розподібнення шш, жш → шч, жч при утворенні вищого ступеня порівняння прикметників	розподібнення чн → шн
<i>вести, мести</i> тощо	<i>Хто</i>	<i>вищий, нижчий</i>	<i>рушник, мірошник, рушниця, соняшник, торішний, сердешний.</i> Однак у більшості слів ця дисиміляція не відбулася: <i>ручний, річний, підручник, безпечний, точний.</i> Збереглася дисиміляція при вимові таких слів: <i>смачний, молочний, пшеничний, сонячний</i>

Спрощення – це випадання одного зі звуків у групі приголосних для полегшення їхньої вимови. Спрощення в багатьох випадках належить до історичного минулого мови. Виникло внаслідок занепаду зредукованих у слабкій позиції. Спрощення зазнали:

[стн] > [сн] – *чесний*
 [стл] > [сл] – *щасливий*

[здн] > [зн] – *пізній*
 [ждн] > [жн] – *тижня, тижневий, кожний*
 [слн] > [сн] – *масний, ремісник, умисний, навмисний*
 [рдц] > [рц] – *серце*
 [лнц] > [нц] – *сонце*
 [стц] > [сц] – *місце*
 [рнц] > [нц] – *ченця*
 [рнч] > [нч] – *гончар*
 [скн] > [сн] – *блиснути, писнути, тиснути*
 [сткл] > [скл] – *скло, скляний*

Наслідки цих спрощень фіксує орфографія за винятком: *шістнадцять, хвастливий, пестливий, кістлявий, зап'ястний*.

У сучасній українській мові також діє тенденція оминати складні для вимови групи приголосних, тому спрощення відбувається в багатьох новоутворених групах приголосних, особливо в словах іншомовного походження, але орфографією це спрощення не відображається: *контрастний, туристський, студентський, студентство, агентство* тощо.

А тепер трішки математики (рахував мовознавець М. Жовтобрюх). Фонологічна система української мови є консонантною, бо в ній кількісно переважають приголосні. Поглянь на цифрове і відсоткове співвідношення голосних і приголосних, а також різних приголосних:

Приголосні, цифри	Голосні, цифри	Приголосні, відсотки	Голосні, відсотки
32	6	84,2	15

Приголосні	сонорні	шумні	дзвінки	Глухі	тверді	м'які
Цифри	9	23	11	12	22	10
Відсотки	28,1	71,9	47,8	52	68,7	31,3

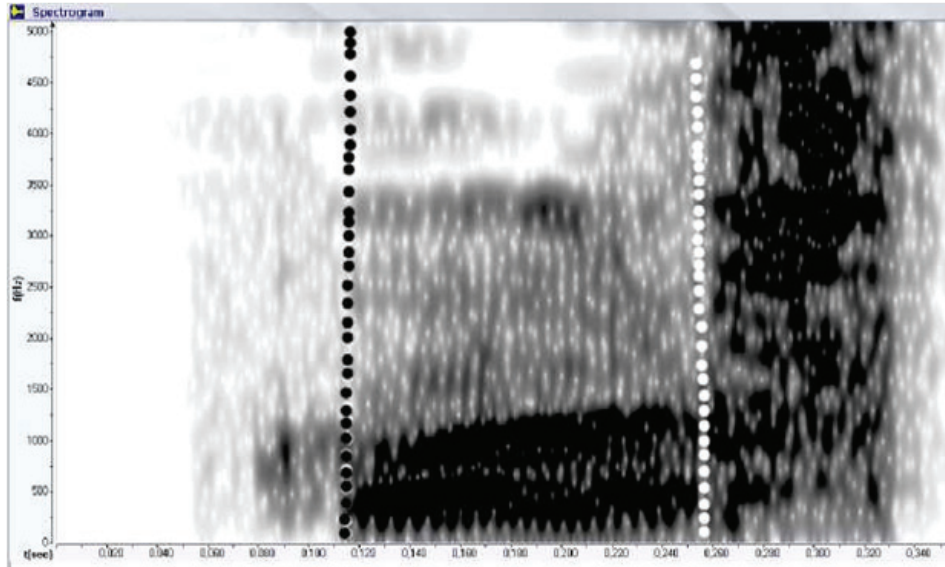
І ще трохи мовленнєвої статистики: тверді приголосні активніші за м'які (81 % – 19 %). Тверді звуки [г], [дж] і [дз] маловживані. Серед м'яких приголосних найуживаніші [л'], [й]; [дз'] – найменш уживаний.

До речі, в українській мові складотворчими виступають лише голосні звуки, а в деяких мовах цю функцію можуть виконувати приголосні: у чеській *prst* – палець, *srdce* – серце.

5)

Ми вже говорили про голосні та приголосні звуки. І про те, що однією з особливостей голосних звуків є їхня складотворча функція. Слова поділяються на склади, а кількість складів ми визначаємо за кількістю голосних. Отже, склад – це частина слова (або й ціле слово), що складається з голосного, до якого можуть приєднуватися один або кілька приголосних.

Поглянь на фонемну сегментацію складу -каж- засобами спектрографії:

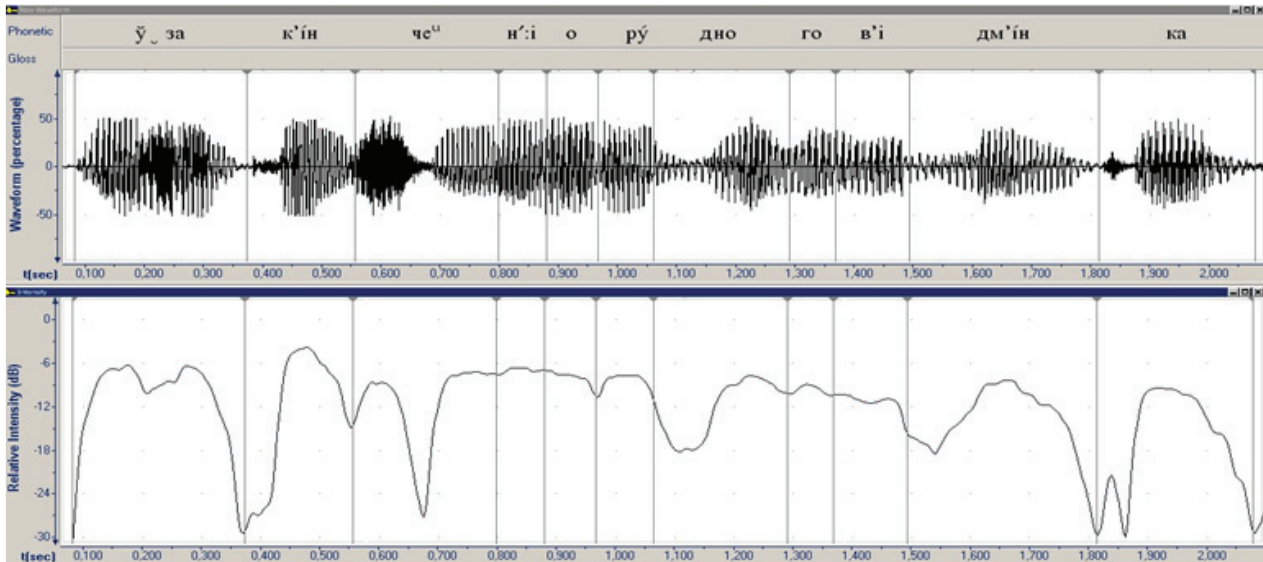
<https://goo.gl/4tT9gh>

Є кілька теорій про те, як виникають склади і чому вони саме такі, а не інакші.

Експіраторна (експіраторний – той, що стосується видиху)	артикуляційна (артикуляційний – той, що стосується вимови)	акустична (акустика – чутність звуків)	Комплексна
Склад утворюється в результаті м'язового напруження голосних зв'язок, а видихуваний струмінь повітря утворює поштовхи, які можемо назвати складами	Склад утворюється завдяки артикуляційному м'язовому напруженню, яке зростає в напрямку до голосного, а потім спадає	Склад утворюється завдяки тому, що голосний, як гучніший звук, приєднує до себе нескладотворчі приголосні	Склад – це комплексне явище, що є наслідком дії акустично-артикуляційних, просодичних та фонологічних чинників
Експериментально ця теорія не підтверджена	Л. Щерба, М. Наконечний, В. Лобода	О. Єсперсен, Р. Аванесов	М. Жовтобрюх, В. Брахнов, Н. Тоцька

На думку П. Мермельштайна, поділ потоку мовлення на склади відбувається в місцях суттєвого спаду інтенсивності звукової хвилі між сегментами, тривалість яких є типовою для цих одиниць (складів). Ядром же складу є точка максимального рівня інтенсивності в межах сегментів. Таке розуміння складу є суто акустичним. Щоб поділити мовлення на склади за цим принципом, необхідно послуговуватися інструментами, які традиційно використовуються у фонетичних дослідженнях (ідеться про програмне забезпечення для аналізу звукових коливань), оскільки засобами слуху відчуті всі зміни інтенсивності звукової хвилі не можливо.

Складоподіл синтагми [ў закінче"н:і орудного в'ідм'інка] на тлі її акустичної експлікації, наприклад, матиме такий вигляд:

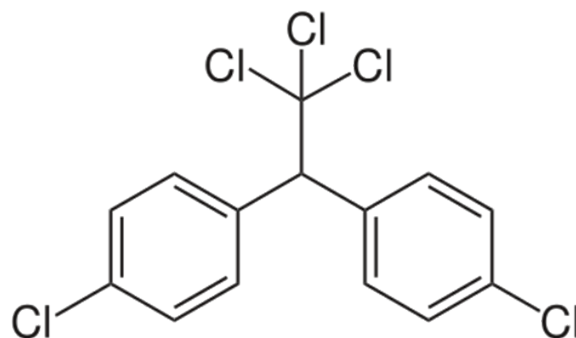

<https://goo.gl/q5D3Dy>

А ось це типи складів:

Слова української мови здебільшого мають не більше 4 складів, але є, звісно, винятки. Наприклад, слово «дихлордифенілтрихлорметилметан». Порахуй букви і склади сам ☺. А ось і цей красень:

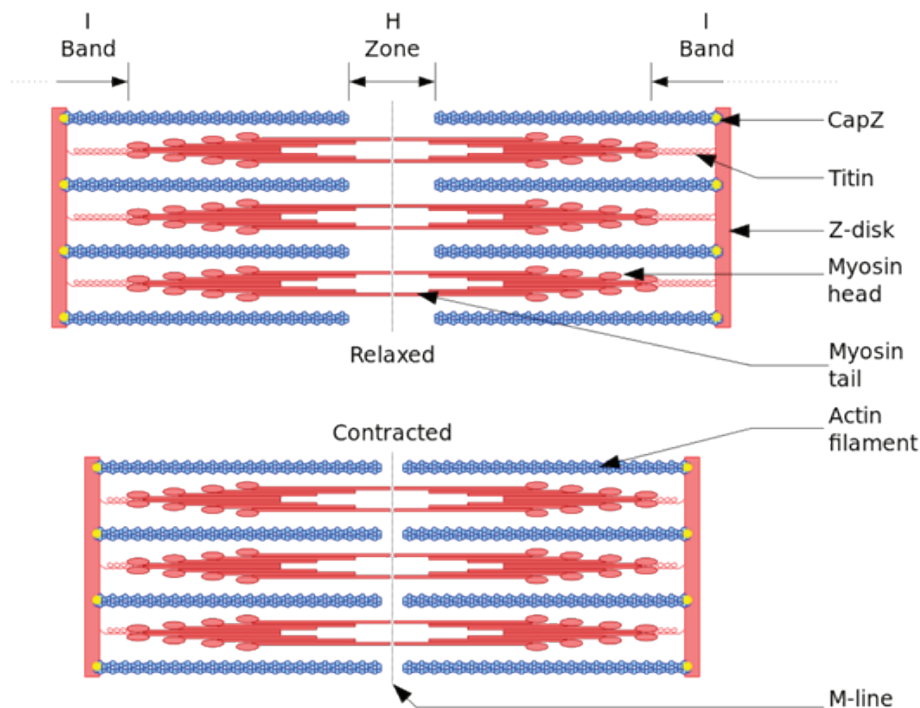

<https://goo.gl/8TNqym>

Methionylalanylthreonylserylarginylglycylalanylserylarginylcysteinylprolyl-
 larginylaspartylisoleucylalanylasparginylvalylmethionylglutaminyllarginyl-
 leucylglutaminylaspartylglutamylglutaminyllglutamylisoleucylvalylglutaminy-
 llysylarginylthreonylphenylalanylthreonyllysyltryptophylisoleucylasparagi-
 nylserylhistidylleucylalanyllysylarginyllysylprolylprolylmethionylvalylva-
 lylaspartylaspartylleucylphenylalanylglutamylaspartylmethionyllysylaspart-
 ylglycylvalyllysylleucylleucylalanylleucylleucylglutamylvalylleucylserylg-
 lycylglutaminyllsylleucylprolylcysteinylglutamylglutaminyllglycylarginyla-
 rginyllmethionyllysylarginylisoleucylhistidylalanylvalylalanylasparginyli-
 soleucylglycylthreonylalanylleucyllysylphenylalanylleucylglutamylglycylar-
 ginyllsylisoleucyllysylleucylvalylasparaginyllisoleucylasparaginyllserylth-
 reonylaspartylisoleucylalanylasparylglycylarginylprolylseryllisoleucylval-
 ylleucylglycylleucylmethionyltryptophylthreonyllisoleucylisoleucylleucylty-
 rosylphenylalanylglutaminyllisoleucylglutamylglutamylleucylthreonylserylas-

<https://goo.gl/JWPirh>

А це одне з найдовших слів у світі. Це повна хімічна назва білка, що містить 189819 літер²³. Порахуй приблизну кількість складів. А ось його «картинка»:

<https://goo.gl/oguAUL>

Звісно, після такого величезного слова слово з 57 літер, що є в народі маорі, видається дрібничкою. Це *тауматеавхакатангіхангакоауауа-таматеаноканвхенуактанатаху*, що означає «Вершина, де вождь Тауматеапокаївхенуа грав на флейті для своєї коханої». Порахуй, скільки там складів.

Часто складоподіл плутають із переносом слів. Десь ці правила збігаються, а десь – ні. Наприклад, слово «яма» ти перенести не зможеш, а поділити на склади – так.

На основі цього можна встановити такі головні правила поділу слів на склади:

1. Якщо між голосними стоїть один приголосний, то він завжди належить до наступного складу: *мо-ло-ти-ти, го-во-ри-ти, мо-ле-ку-ла, ве-че-ря, Су-ми*.

2. Якщо поряд стоять два дзвінки або два глухі звуки, то обидва належать до наступного складу: *ца-стя, ка-штан, рі-чка, пі-джак, не-сти, го-спо-дар*.

23 <https://goo.gl/ZzgUWD>

3. Якщо з двох приголосних перший дзвінкий, а другий глухий, то вони належать до різних складів: *бе-різ-ка, буз-ко-вий, швид-ко, стеж-ка, глиб-ше, їдь-те*.

4. Якщо з двох приголосних перший глухий або дзвінкий, а другий сонорний, то обидва належать до наступного складу: *ко-смос, ху-до-жник, те-хні-ка, об-рій, мі-дний, до-бре, по-тріб-но, ча-рі-вни-ця*.

5. Якщо поряд стоять два сонорні звуки, то вони належать до різних складів: *зем-ляк, бар-ві-нок, чо-тир-ма, сум-но, тор-гів-ля, чер-во-ний, пій-ло*.

6. Якщо в слові є подовжені приголосні, то вони можуть належати до одного або до різних складів: *по-чу-ття і по-чут-тя, ста-ття і стат-тя*.

7. Якщо між голосними є два або більше приголосних, то сонорні звуки, що йдуть після голосного, належать до попереднього складу, а звуки, що стоять після них, – до наступного: *май-стер-ня, вій-на, вов-на, вов-чий, мор-квя-ний, гір-кий, гіл-ка, кіль-ка*²⁴.

І ще раз!!! Правила українського складоподілу не збігаються з правилами переносу слів із рядка в рядок (це правила орфографії), а також із визначенням морфем у слові (це правила морфології).

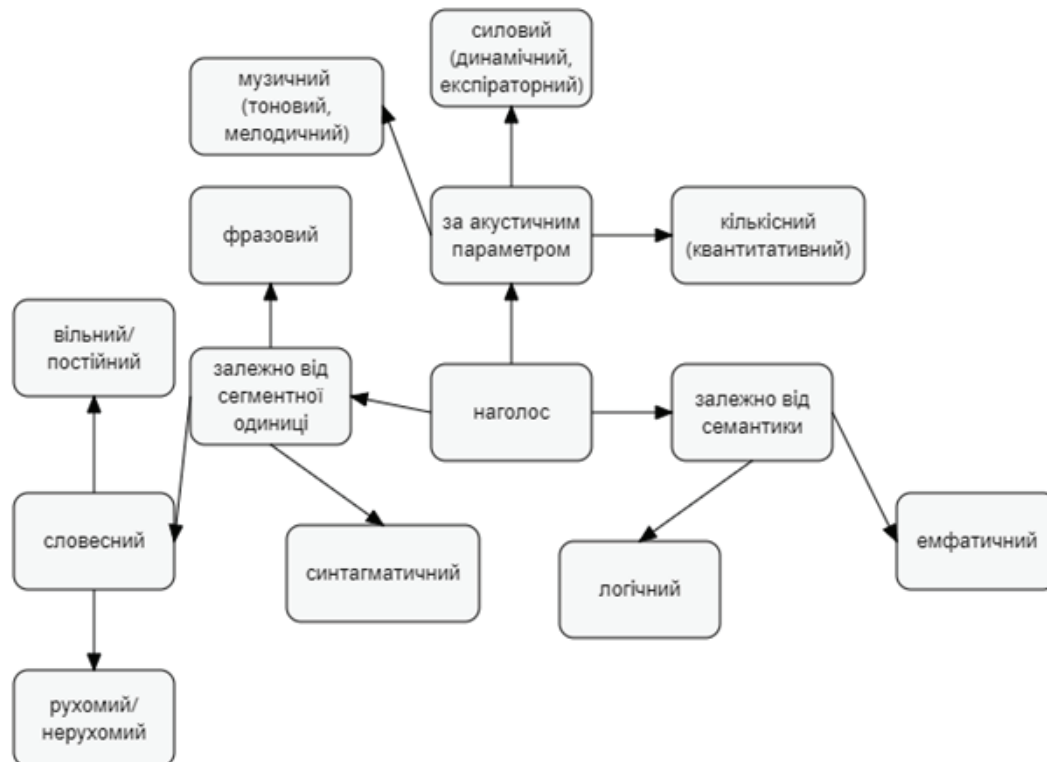
До речі, не всім мовам притаманний такий складоподіл. Наприклад, у японській мові автентичні японські слова ніколи не починаються складом *ра-* або складом, у якому першим є дзвінкий приголосний.

Взагалі, у різних мовах структура складів не збігається. У нас переважають відкриті і прикриті склади, у французів чимало закритих складів, у полінезійських мовах немає закритих складів у принципі, в арабів можлива лише така структура складу: приголосний + голосний, приголосний + голосний + приголосний, німці уникають дзвінких приголосних у кінці складів, у тюркських мовах на початку складу може бути лише один приголосний.

Якщо в українській мові склад – це фонетична одиниця, то, наприклад, у в'єтнамській, китайській склад збігається з морфемою.

Ти вже знаєш, що склади бувають наголошеними і ненаголошеними. А що ж таке наголос?

Наголос – звукове виділення складу у слові (словесний), слова в синтагмі (синтагматичний), синтагми у фразі (фразовий). Словесний наголос слугує для фонетичного об'єднання слова. Ось тобі схема:

24 <https://goo.gl/NbgmTE>

Якщо в тебе виникли якісь питання щодо певних термінів, то тлумачний словник тобі в поміч ☺. Там нескладно. З цим ти впораєшся сам. А ми поговоримо про функції наголосів: видільну, конститутивну та розрізнявальну. Тобто наголос виділяє склад у межах слова, організовує послідовність складів у цілісність, яку ми називаємо словом, а також допомагає розрізнити слова за значенням (зАмок і замОк). В українській мові він є вільним і рухомим. А в польській, наприклад, наголос постійний – майже завжди наголошується передостанній склад.

Загалом, словесний наголос є засобом просодичної (просодичний – це той, що стосується явищ висоти, довготи й сили інтонації або співвідношення ритміко-інтонаційних особливостей) організації слова у флективних мовах (це мови, в яких граматичні значення утворюються за допомогою флексії, тобто закінчення). А є мови, де таким засобом виступає не наголос, а тон. Вони називаються тональними, і до них належить більшість діалектів китайської та в'єтнамської мов. Особливістю тональних мов є те, що той самий склад може мати різні значення залежно від висоти звуку. Уявляєш, який слух мають носії цих мов, адже від самого дитинства вони звикають до розрізнення тонів і напівтонів.

6)

Ми вже говорили про зміни звуків у процесі мовлення, зміни відбуваються також у процесі формо- і словотворення. Вивченням таких змін займається морфонологія. Морфеми – це значущі частини слова, якщо ти раптом забув. Коли ми утворюємо слова або змінюємо їх, у складі морфем можуть відбуватися зміни, не однакові за своїм характером та роллю. Найкраще це все вкласти у таблицю.

Зміни, спричинені фонетичними законами сучасної української мови ²⁵	Зміни, спричинені в процесі історичного розвитку мови ²⁶
Чергування наголошених і ненаголошених звуків: [e]/[e ⁿ], [и]/[и ^e], [o]/[o ^y], [y]/[y̆], [i]/[ĭ]	<p>Найдавніші чергування голосних (сягають праіндоевропейської доби:</p> <p>1) e//o (<ě//ǫ), i//a (<ē, ō) у дієсловах: лізти – лазити, нести – носити, везти – возити, дзвеніти – дзвонити;</p> <p>2) a//y (<en//on) трясти – трусити, в'язати – вузол, грузнути – грязь, розіп'яти – пута</p> <p>3) e//i (<ě//ē) летіти – літати, пекти – випікати, плести – заплітати</p> <p>4) o//a (<ǫ//ō) зломити – зламати, скочити – скакати, перемогти – перемагати</p> <p>5) и//o (<ī//ī) починати – почну, запинати – запну, збирати – зібрати, замикати – замкну</p> <p>6) и//ов (ū перед приголосним//ū перед голосним) рити – рови</p> <p>7) и//ой бити – бої, вити – сувої</p> <p>8) y//и//o//o сухий – висихати – сохнути – схнути, дух – дихати – дохнути – тхнути</p>
зміни приголосних, спричинені асиміляцією приголосних у потоці мовлення: [просіти] - [проз'ба]	<p>Історичні чергування голосних:</p> <p>1) чергування o, e//i – це специфічна риса української мови. Воно полягає в тому, що у відкритому складі фонемі /o/ або /e/ змінюються на /i/ в закритому складі: <i>возив – віз, столи – стіл, вози – візник</i>;</p> <p>2) чергування o, e//o відбувається переважно при словозміні: <i>сон – сну, пісок – піску</i>. Це чергування властиве й іншим слов'янським мовам;</p> <p>3) чергування e//o після шиплячих та й. Властиве тільки українській мові. Полягає в тому, що e змінюється на o перед складом з історично твердим приголосним: <i>пшениця – пшоно, шести – шостий, женити – жонатий</i>;</p> <p>4) буквосполучення -ри-, -ли-, -ро-, -ло- між приголосними. Ці буквосполучення трапляються в невеликій кількості слів і бувають переважно у відкритому складі: <i>дрижати, кривавий, кришити, тривога, гриміти, кров, брова, блоха</i>.</p>

25 У таких випадках чергуються варіанти однієї фонемі, фонемний склад морфеми залишається незмінним.

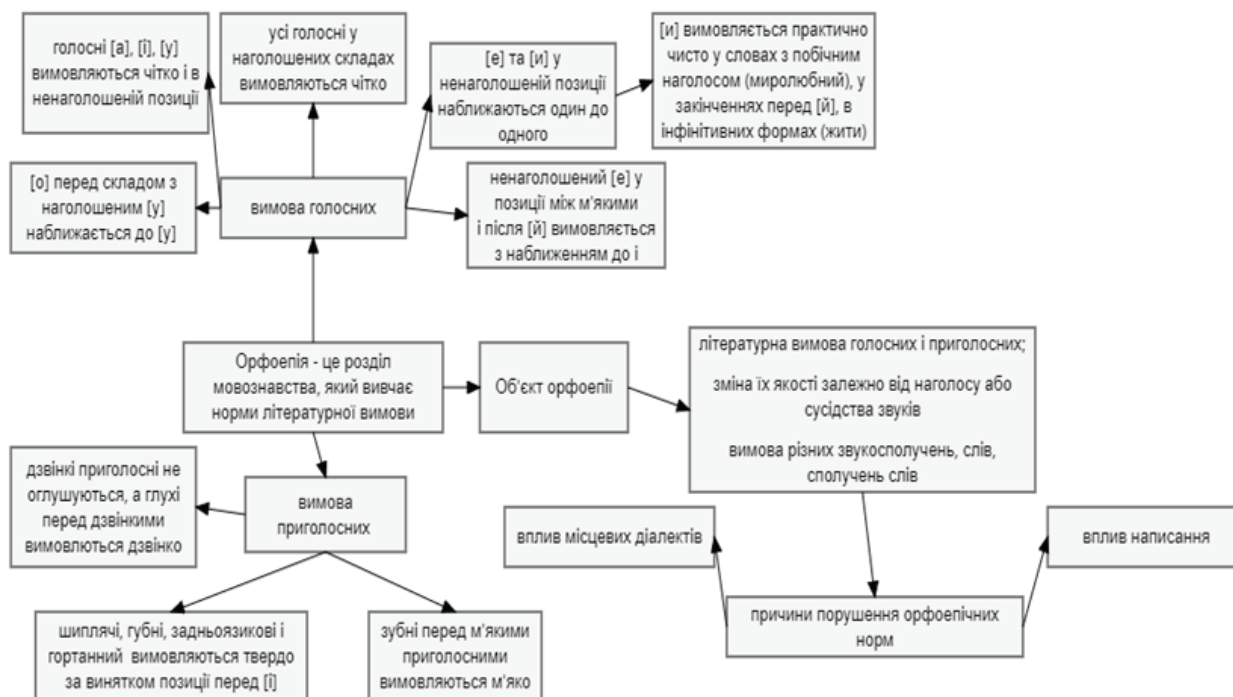
26 Тут маємо чергування не варіантів фонем, а чергування різних фонем у тих самих морфемах.

	<p>Чергування приголосних</p> <p>1) морфологічні чергування приголосних внаслідок 1, 2, 3 палаталізації. <i>г//ж, к//ч, х//ш</i> – це дуже давнє доісторичне чергування, яке виникло у праслов'янській мові і відоме всім сучасним слов'янським мовам. Воно відбувається тоді, коли задньоязикові тверді г, к, х потрапляють у позицію перед голосним переднього ряду. Цей перехід г, к, х у шиплячі ж, ч, ш відомий під назвою І палаталізація. У сучасній мові це чергування маємо в деяких коренях: <i>коса-чесати, ходити – пошесть</i>; при словотворенні: <i>друг – дружити, рік – річний, горох – горошина</i>; при словозміні: <i>чоловік – чоловіче, пастух – пастуше, друг – друже</i>. Закон першої палаталізації вже давно не діє, тому в сучасній українській мові широко вживається звукосполучення гі, кі, хі, ге, ке, хе: <i>гість, кіт, хід, гектар, велике, тихе</i></p> <p><i>г//з, к//ц, х//с</i> – це чергування відбиває наслідок другої палаталізації. У сучасній українській мові наслідки другої палаталізації зберегли тільки форми давально-го відмінка однини: <i>нога – нозі, на нозі; рука – руці; на березі, в оці, у вусі</i>. У деяких випадках з, ц, с маємо в позиції після голосного переднього ряду (колишні ь, и, ę, які виникли внаслідок прогресивного пом'якшення – ІІІ палаталізація): <i>лице, князь, вінець</i></p> <p>2) чергування під впливом [j], що виникли внаслідок дуже давніх сполучень цих приголосних з [j]: <i>д//дж: водити – воджу, садити – саджу, ходити – ходжу, народити – народжує</i> <i>т//ч: летіти – лечу, хотіти – хочу, платити – плачу, світити – свічу</i> <i>з//ж: в'язати – в'язу, лазити – лажу, мазати – мажу</i> <i>с//ш: писати – пишу, косити – кошу, просити – прошу</i> <i>к//ч: плакати – плачу</i> <i>х//ш: колахати – колишу</i> <i>г//ж: слуга – служу, друг – дружу</i> <i>ст//щ: простити – прощу, рости́ти – вирощую, нестити – нещу, свистіти – свищу</i> <i>ск//щ: пускати – пущу</i> <i>зд//ждж: їздити – їжджу</i></p> <p>Ті приголосні, які не могли взаємодіяти з [j] виділили палатальний елемент в окрему артикуляцію. Так виникло епентетичне [л] після губних (чергування губний//губний+л): <i>любити – люблю, в//вл: славити – славлю, ломити – ломлю, купити – куплю</i></p>
--	--

Ще є таке чергування, якого ми не дотримуємося або дотримуємося неправильно. Це **чергування [у] – [ў], [і] – [ї]**. Воно відбувається в таких випадках:

1. Між приголосними для уникнення збігу приголосних і незручності вимови вживаються у та і: був у Львові.
2. Між голосними для уникнення збігу голосних вживається в та й: була в Одесі, місто й область.
3. Між голосним і приголосним або між приголосним і голосним вживаються обидва варіанти: у і в, і та й. Вибір кожного з них залежить від темпу мовлення і звукового оточення: наша вчителька, наша учителька. Найчастіше після голосного перед приголосним пишуться в (крім в, ф, льв, св, хв, тв) та й: Дійти і не зотліти дай мені.
4. На початку мовлення вживається, як правило, у, і: і один у полі воїн.
5. Після паузи перед приголосним незалежно від попереднього слова вживаються тільки у та і, хоча у художньому мовленні трапляються відхилення від цього правила: Рідний замок в мареві заграє.
 Це чергування не набрало обов'язкового характеру, тому можливі відхилення від нього:
 1. У ряді слів на початку вживаються або тільки у, або тільки в: увага, указ, уява, ударний, враження, вправа, вклад, вступ, вплив, влада.
 2. У власних іменах та словах іншомовного походження: університет, ультиматум, утопія, інститут.
 3. Тільки і вживається при зіставленні двох понять: дні і ночі, батьки і діти.

Знаю, що ти вже втомився від такої великої кількості тексту, тому тримай просто схему. Помандруй нею.

А на завершення знову кілька цікавих фактів про наше, українське²⁷:

◊ Вперше українська мова була прирівняна до рівня літературної мови в кінці XVIII століття після виходу 1798 року першого видання «Енеїди», автором якої є Іван Котляревський. Саме його і вважають засновником нової української літературної мови.

◊ Українська мова є однією з найпоширеніших мов у світі і за кількістю носіїв займає 26-те місце.

◊ Український алфавіт являє собою один із варіантів кирилиці, число букв у ньому дорівнює 33.

◊ Першим букварем, виданим в Україні, був «Буквар» («Азбука»), надрукований 1574 р. у Львові першодрукарем Іваном Федоровим. Книжка складалася з абетки, складів, зразків відмінювання і короткої читанки. До нас дійшов лише один примірник, який знайдено в Римі 1927 р. Зберігається в бібліотеці Гарвардського університету (США). Факсимільне видання було здійснено в Києві 1964 та 1974 рр.

◊ Найстарішою українською піснею, запис якої зберігся до наших днів, вважається пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?».

◊ Найбільшу кількість разів перекладений літературний твір – «Заповіт» Т.Г.Шевченка: 147 мовами народів світу.

◊ Найбільша кількість псевдонімів була в поета Олександра Кониського – 141, у І.Франка – 99, письменник Осип Маковей користувався 56 псевдонімами.

◊ Найбільшу кількість синонімів має слово «бити». Згідно з «Коротким словником синонімів української мови» їх нараховується 45.

◊ Найдовшим словом в українській мові є назва одного з пестицидів «дихлордифенілтрихлорметилметан». У ній міститься тридцять літер.

◊ Найдовша аббревіатура в українській мові – ЦНДІТЕДМП, яка розшифровується як Центральний науково-дослідний інститут інформації і техніко-економічних досліджень з матеріально-технічного постачання. Вона складається з дев'яти літер.

²⁷ <https://goo.gl/2bF5N1>

– Знаєш, у мене є краща ідея. – У руці він тримав грубого малярського олівця і купу наждачного паперу. – Почнемо від самого початку.

У Лізель не було причин не погодитися.

У лівому куті зворотного боку наждачного аркуша він намалював маленький квадрат і написав у середині велику літеру А. У протилежному куті притулилася маленька а.

– А, – сказала Лізель.

– Яке ти знаєш слово на букву А?

– Apfel, – усміхнулась Лізель.

Тато написав слово великими літерами, а під ним намалював кривобоке яблуко. Він був малярем, не художником. Домалювавши яблуко, зміряв його поглядом і сказав:

– А тепер наступна.

Вони проходили абетку, і очі дівчинки все більше круглішали. Вона вивчала її в школі, у початковому класі, та цього разу все було набагато краще. Тут була лише вона, і вона не почувалася переростком. Їй подобалося спостерігати, як татова рука виводить слова і повільно малює простенькі ілюстрації...

...Він вимкнув світло, повернувся і сів у крісло. У темряві Лізель не заплющувала очей. Вона дивилася на слова.

Маркус Зузак «Крадійка книжок»

ЕСЕЙ 3

Про

- 1) те, звідки взялося письмо;
- 2) які є види письма;
- 3) науку, яка вивчає письмо; про графічні засоби і знаки;
- 4) український алфавіт і не тільки український;
- 5) принципи української орфографії та про її історію

В с т у п

А давай спочатку я розповім тобі про ще одного нашого мовознавця. Голова Харківської обласної держадміністрації назвав його зрадником, дезертиром, пособником фашистів та кумиром Жадана і мав намір зняти меморіальну дошку цьому мовознавцеві. Бачиш, боїться не лише поетів, а й мовознавців. Хто ж він? Гроза Харківської адміністрації? Ти вже, до речі, читав дещо з його студій.

Це Юрій Шевельов (1908 – 2002). Найкращий славіст у світі і найвідоміший літературознавець, автор близько 900 наукових праць. Професор Гарвардського і Колумбійського університетів. Він народився в Харкові. Його батько – німець, генерал-майор російської імператорської армії Шнейдер. Під час Першої світової війни родина стала Шевельовими. У радянські часи мати змінила місце народження сина в документах на місто Ломжу (Польща), щоб унеможливити перевірку соціального походження сина органами більшовицької влади. Він навчався в Харківському університеті, захистив кандидатську дисертацію. Не працював ні на більшовиків, ні на фашистів під час Другої світової війни. До речі, він мав право назватися фольксдойчем (етнічним німцем із діаспори), що дало би йому певні привілеї під час окупації. Він цього не зробив. 1943 року науковець зі старенькою матір'ю переїздить до Львова, де ледь чи не вперше робить спробу писати українською. А що ти дивуєшся? Шевельов зростав у білогвардійському середовищі, де українська мова вважалася немилозвучною. А потім двоюрідний брат сказав йому: «Не може бути мова кількох мільйонів немилозвучною». Після завершення війни Шевельов працював в Українському Вільному університеті (Німеччина), за запрошенням німецького славіста Макса Фасмера читав лекції з російської і української мов у Люндському університеті (Швеція). З 1952 році – у США. Саме завдяки Шереху українська мова входить у коло світових наукових інтересів. Якщо пересічний громадянин США знає Україну через братів Кличків чи Андрія Шевченка, то серед інтелектуальної еліти наша країна асоціюється саме з постаттю Шевельова. Чому? Бо: своїми дослідженнями він спростував офіційну радянську доктрину про існування східнослов'янської єдності, «братньої колиски трьох мов: російської, білоруської й української»; йому вдалося науково довести, що українська мова бере свій початок з VII сто-

ліття, а завершує формування у XVI ст. Наші північні сусіди, вочевидь, ніколи не вибачать Шевельову його відому тріаду страшних ворогів України всіх часів: «Москва, кочубеївщина і провінціалізм».

Свою Шевченківську премію Шевельов віддав на розвиток гімназії № 6 у Харкові.

Химерна історія була з меморіальною дошкою цьому науковцю. Для того, щоб виготовити меморіальну дошку та оформити всі документи, треба було зібрати близько 15 тис. грн. Перший внесок у 20 грн зробила пенсіонерка на Мовному Майдані. Потім, іноді здаючи по 2 грн, долучилися студенти, небайдужі харків'яни, українська інтелігенція. Необхідну суму збирали всім миром, не долучаючи до втілення ідеї великий бізнес та політиків. У березні 2013 року відбувся «Концерт для Шереха» за участю Сергія Жадана, гурту «Ойра», молодих харківських поетів. Усі зібрані кошти пішли на встановлення пам'ятної дошки за проектом харківського художника-графіка Валерія Бондаря, у виконанні скульптора Олександра Демченка. 3 вересня 2013 року дошку встановили на будинку «Саламандри» по вулиці Сумській, 17, де з 1915 до 1943 року у 8-метровій кімнаті жив Шевельов з матір'ю²⁸.

28 <https://goo.gl/WjkS2H>

1)

Писемність – це система взаємної комунікації людей за допомогою умовних видимих знаків (визначення І. Гельба). Вольтер писав: «Писемність – це портрет голосу, і чим більша подібність, тим він кращий». Вона вважається одним із найунікальніших винаходів людини. Ще й пак! Письмо дає змогу зберігати наш досвід і передавати наступним поколінням. Завдяки писемним пам'яткам ми вивчаємо історію нашого народу, історію нашої мови, науки. Це зараз з інтернетом усе так легко і невимушено: подивився науковий фільм, і начебто і не читав, і не писав, а збагатився знаннями. Хоча... для того, щоб знайти потрібний фільм, тобі теж треба його якось заґуглити. І робиш ти це за допомогою письма.

Обмежена кількість літер, відносно обмежена кількість слів, які з них складаються, а кожен може поєднати ці слова так, як ніхто до нього цього не робив. Хіба ж не диво?

Письмо – це так природньо, це так, як казати щодня «добридень», усміхатися, дихати. Здається, що воно було завжди. Але ні.

Найдавнішими писемностями були: шумерська писемність у Месопотамії (Межиріччя) (орієнтовно з 3000 року до н.е.); китайська писемність уздовж річки Хуанхе («Жовта ріка») (у період до 1200 р. до н.е.); мезоамериканська писемність у Гватемалі та Південній Мексиці (дещо пізніше 500 року н.е.).

Це шумерське письмо:

Тепер шумерська мова мертва, але нею користувалися протягом декількох тисячоліть. Пам'ятаєш, ми говорили про мовні сім'ї? Так-от, споріднені із шумерською мови нам не відомі. Можливо, колись віднайдемо... Шумерською мовою розмовляли у 4 тисячолітті до н.е., у 3 тисячолітті між Шумером та Аккадом (пошукай у гуглі, де вони були) встановлюються тісні зв'язки, виникає білінгвізм (тобто двомовність), а поступово аккадська (мертва мова семітської мовної сім'ї) мова витісняє шумерську – спочатку з побуту, а потім і з культури, хоча ще до першого століття шумерською мовою послуговувалися під час написання релігійних, художніх та наукових текстів (бачиш, до чого може призвести двомовність?). Аккадці, до речі, запозичили в шумерів клинопис:

Розшифрували ці мови відносно нещодавно – у ХІХ ст. Спочатку розгадали написи аккадською мовою, а вже згодом і шумерською. Дослідники звернули увагу на те, що система письма, якою користувались аккадці, явно була запозичена з якоїсь іншої культури (були такі ієрогліфи, що не відповідали семітським назвам, а ще були давні словники, де клинописні слова коментувалися аккадською мовою).

Ще одна давня писемність – мезоамериканське письмо. Ось зразок:

Мезоамерика – це регіон, що включає територію Мексики, Гондурасу, Нікарагуа. Це територія, на якій мешкали ольмеки, теотіуакан, майя, тольтеки, ацтеки (почитай про них – не пошкодуєш). Мезоамериканські системи письма – це системи письма індіанських культур центральної Америки. Знаки такої писемності часто називають ієрогліфами.

А ти знаєш, хто розшифрував письмена майя? Українець Юрій Кнорозов (<https://goo.gl/NRKnV2>) – ось тут про нього багато цікавого є, прочитай, будь ласка).

На відміну від шумерської та мезоамериканської, китайська писемність використовується і тепер. Кажуть, що ієрогліфи винайшов історіограф Цан Цзе, а до того часу китайці користувалися вузликовим письмом (але досі не доведено, що китайці мали вузликове письмо, єдині свідчення – згадки в літописах і вчення Лао-цзи). За останніми дослідженнями, китайській писемності 8 тисяч років²⁹.

<https://goo.gl/pW1yiv>

<https://goo.gl/6aRZzu>

<https://goo.gl/C4rq17>

29 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6669569.stm>

Ще варто сказати про єгипетську систему письма і фінікійську. Перша з'явилася незабаром після шумерської. Можливо, між ними і є якийсь зв'язок, але знаки в них абсолютно різні. Поглянь:

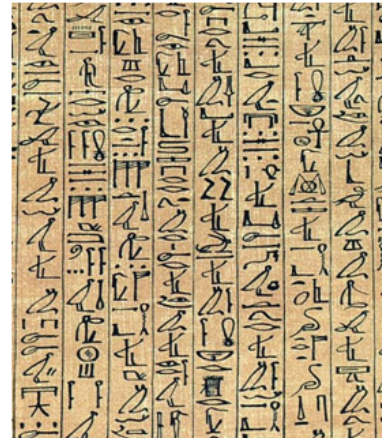
<https://goo.gl/tRR3YX>

Доля єгипетських ієрогліфів сумна. Ними фактично припинили користуватися під час греко-римського правління в Єгипті; ні греки, ні римляни не переймалися єгипетською писемністю, а з прийняттям християнства ієрогліфи взагалі вийшли з ужитку, а «поганські» храми зачинили. Розшифрували ієрогліфи аж на початку XIX ст.

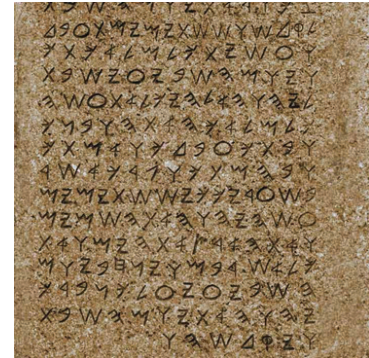
Ще одна давня і дуже важлива система письма – фінікійська. Ось така вона:

Нічого не нагадує? Як на мене, то трохи схоже на сучасне письмо. Фінікійська писемність є родоначальницею більшості сучасних систем письма, серед яких: грецька, латинська, кирилична, арабська, давньоєврейська. Фінікійський алфавіт складався з 22 букв, що позначали приголосні звуки. Букв на позначення голосних в абетці не було.

Багато прадавніх систем письма, на жаль, дотепер не розшифровані (наприклад, протоєламська писемність (2900 р. до н.е., Персія), протоіндійська писемність (2500 р. до н.е., долина ріки Інд), лінійне письмо А (1800 р. до н.е., о. Крит). Чому? Тому, що не завжди є спосіб, з допомогою якого можна співвіднести ці системи письма з уже відомими. Але так чи так, найдавнішою вважається шумерська писемність. І ще раз це все, щоб ти запам'ятав:

<https://goo.gl/KT4NkX>

<https://goo.gl/pQWD5o>

Неймовірна історія! Неймовірна гармонія! Аж виникає відчуття, що людина не змогла би придумати сама ці потаємні знаки, мета яких – передача інформації. У давнину люди теж над цим замислювалися і вірили, що письмена вони отримали в подарунок від богів. У шумерській традиції – це бог Набу, в Єгипті – бог Тот, у Греції – Гермес, у римлян – Меркурій, у Китаї – прашур Фу-сі, істота з тілом змії та головою людини, скандинавські саги говорять про бога-шамана Одина, кельтська міфологія розповідає про поета і провидця Огму. В ісламі сам Аллах створив арабське письмо. У Старому Заповіті йдеться про те, що Бог дав Мойсееві скрижалі, де було написано перстом Божим. На чому писали наші прашури? Подумай і пошукай сам.

2)

Ми вже з'ясували те, як і з чого починалася писемність.
Ось тут можеш подивитися на етапи розвитку письма

період протописемності	XXIV тис. до н.е.	пiктограми всередині Кам'яної могили в Україні ³⁰
	9000-7000 рр. до н.е.	ранні пiктограми у Сирії-Палестині
	VI тис. до н.е.	найдавніші китайські ієрогліфи на річці Хуанхе
	5500 р. до н.е.	тергерійські написи (Румунія)
	кінець IV тис. до н.е.	пiктографічні написи у Сиропалестинському регіоні
	3500 р. до н.е.	табличка з Кіша (Ірак)
	3000-2750 рр. до н.е.	архаїчний етап розвитку клинопису в Шумері
період писемностей	5867 – 3200 до н.е.	перехідний ступінь від малюнкового до ієрогліфічного письма
	3200 до н.е.	египетські ієрогліфи, ієратичне єгипетське письмо
	3100 до н.е.	в північно-західному Індостані виникає найдавніший відомий алфавіт – консонантно-силабічна писемність долини Інду
	2750 до н.е.	шумерська клинописна писемність
	2500 до н.е.	кіпу з Карая (Перу)
	2400 до н.е.	клинопис перетворюється у впорядковане словесно-складове письмо
	2000 до н.е.	клинопис використовується для запису акадської мови
	1800 до н.е.	критське письмо
	1600 до н.е.	лувійська писемність, біблоське письмо
	1500 до н.е.	протосинайська писемність
	1400 до н.е.	угаритський алфавіт
	1300 до н.е.	фінікійська писемність
	1000 до н.е.	давньоєврейська, арамейська, південноарабська писемності
	800 до н.е.	малоазійські алфавіти та грецька писемність
	700 до н.е.	етруська абетка та демотичне письмо
	600 до н.е.	квадратне єврейське письмо

30 тут знайдеш чимало цікавого про Кам'яну могилу: <https://goo.gl/UX57S2>

	400 до н.е.	латинська абетка
	300 до н.е.	писемності Індії
	100 до н.е.	набатейська, коптська писемність
	0	винахід паперу в Китаї
	100	сирійська писемність, поява курсиву в латинській мові
	400	согдійська, вірменська, грузинська, ефіопська писемності
	500	перші написи арабською мовою
	700	давньотюркська мова, адаптація китайської писемності в Японії
	800	кирилиця, глаголиця
	1200	ацтекське письмо
	1300	сучасні латинські літери
	1400	корейське письмо
	1700	сучасна кирилиця
	1800-2000	адаптація алфавітів до латинської абетки

Нівроку, правда?

З етапами зрозуміло. Тепер давай спробуємо з'ясувати, які є основні види письма і абеток.

Предметне письмо – спілкування за допомогою певних предметів. Розповім тобі одну історію, яку свого часу описав давньогрецький історик Геродот. Одного разу перський цар Дарій отримав від скіфів птаха, мишу, жабу, стріли. Володар вирішив, що скіфи скоряються йому: миша, мовляв, означає землю, жаба – воду, птах – небо, а принесені стріли – відмова скіфів від боротьби. Але мудрець розтлумачив цареві інакше цей месидж: «Якщо ви, перси, як птахи, не відлетите в небо, або, як миші, не зарієтеся в землю, або, як жаби, не пострибаєте в болото, то не повернетесь назад, уражені цими стрілами». Бачиш, предмет-послання – це не вихід, бо такі знаки ти інтерпретуєш так, як ти хочеш, і це не завжди збігається з тим, що є насправді.

Кіпу: <https://goo.gl/Fnb37A>

Ось ці мушельки: <https://goo.gl/mMQxNc>

До предметного письма, до речі, належить так зване наочне письмо (вампу – черепашки різного кольору, на низані на мотузку, і кіпу – інформація передавалася за допомогою різнокольорових вузликів).

Вампум: <https://goo.gl/rczf3U>

Народ йоруба, наприклад, використовував мушлі каурі для передачі повідомлень.

клад, намальоване сонце чи людина. Піктограми нас оточують і зараз, коли є потреба уникнути великої кількості літер ☺.

Від піктографічного письма веде свій початок письмо поняттями – ідеографія. Маєш зразки ідеограм тут:

Будь ласка, зверну увагу, як пишеться слово «ІДЕОГРАМА». Якщо ти його напишеш ось так – «ідіограма», це буде зовсім інше поняття. Наприклад, таке:

Це ІДІОГРАМА людської хромосоми ☺.

А є ще емограми. Це наші усміхайлики, які відображають емоції, а не конкретні предмети:

До речі, усміхайлик має свій день народження. Це 19 вересня³¹. З'явився він уперше 1963 року, і намальовав його американський художник Харві Белл. Миле усміхнене личко розмістили на значках співробітників компанії. І понеслося! Усміхайлики на одязі, рюкзаках, марках, листівках... 1972 року французький журналіст, а згодом президент компанії «Smiley», Франклін Лауфрані офіційно зареєстрував смайлик як торгівельну марку. Усміхнене личко використовувалося в одній з газет для позначення хороших новин. Ну а потім уже й Харві Белл запатентував свій смайл. Знаєш, про що він мріяв? Стати міжнародним послом щастя.

Чому ми святкуємо день народження усміхайлика 19 вересня? Та тому, що саме тоді 1982 року він з'явився в інтернеті. А як це було, що і до чого – читай ось тут: <https://goo.gl/riVE3u>

До речі, нещодавно в Італії з'явилася книга, перекладена на мову емотиконів. Це відома казка «Піноккіо»³². Ось:

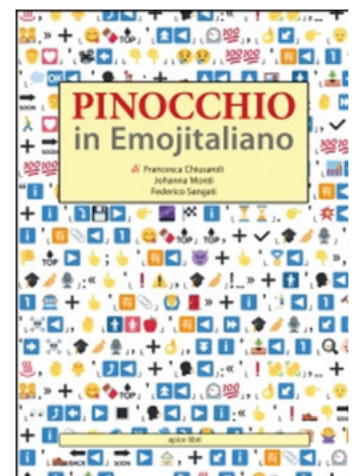
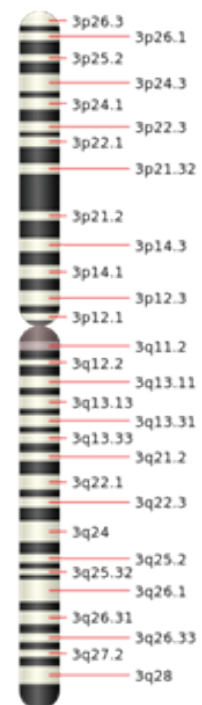
Одна мушля означала невдачу, дві разом – зустріч, дві окремо – розлуку, а якщо дівчина отримувала від хлопця шість таких мушель на ниточці, то вона з легкістю і задоволенням читала це послання, яке означало «Я тебе люблю».

Звісно ж, це не дуже зручно – тягати за собою купу різних предметів або істот (то я про мишей і жаб ☺), тому їх краще малювати.

Виникає піктографічне письмо (піктограма – це від лат. *pictus* – мальований і грец. *γραμμά* – письмовий знак, риска, лінія). Напри-

Ancient Sumerian	Ancient Egyptian	Chinese
Eye	See (verb)	Eye
Forest	Water	Water
Mountains	Cities	Mountain
Torch	Fire	Fire
Person	Men	Person
	Women	Woman

<https://goo.gl/JSZNTc>

31 <https://goo.gl/dKQaUv>

32 <https://goo.gl/aPZnVE>

А це зможеш прочитати³³?

♥ ♣ як ☀️ ♥ Як 🌬️ і 🌱, і 🌧️ В 🕒 😊 і
😊 МИТЬ ♥ у 🕒 🥶

Ну і про самі ієрогліфи. У сучасному ієрогліфічному письмі важко «вилонити» початкове зображення, що лежить в його основі. Поглянь на малюнок:

Це китайський ієрогліф «чу», що означає «осінь».

– такий вигляд він мав колись.

Змінився, правда?

Тепер ще раз уважно поглянь на сучасний «чу». Бачиш, він складається з двох частин. Перша означає «злаки», друга – «вогонь». Подумай, чому разом вони виражають саме це поняття.

Тепер ось цей ієрогліф:

Це ієрогліф «хань».

Порахуй, скільки в ньому частин.

Знайшов чотири?

Ось вони:

Означають відповідно: дах, людина, трава, лід. Тобто – «чоловік під дахом (у житлі) стелить траву, щоб не замерзнути від льоду на підлозі». Круто! Правда? А як гадаєш, що означає «хань» цілісно? Холод!!!

Чим не мистецтво? Ось тут можеш понасолоджуватися ще: <https://goo.gl/iSniSp>

Ще один вид писемності – складова писемність. Тобто кожен знак позначає склад. Наприклад, складовою є індійські писемності. Їх називають абугіда. А пишеться слово «абугіда» так: **ह-अ-बु-गि-दा**. Ну?.. Скільки складів? Скільки знаків?

Ось ще зразок складового письма:

त ता ति ती तु तू
ta tā ti tī tu tū
तृ तृ तृ तृ ते तै तो तौ
ṭṛ ṭṛ ṭṛ ṭṛ te tai to tau

<https://goo.gl/w637yH>

33 <https://goo.gl/QeCjYP>

Ну й алфавітне письмо. Про фінікійське письмо ти вже знаєш, як і про те, що його запозичили греки. Але грекам було некомфортно, що не існувало ніяких знаків на позначення голосних. Їм то було принципово, тому вони ввели спеціальні позначення. Цей алфавіт почали використовувати з 750 року до н.е. І він був першим, у якому застосовувалися букви на позначення голосних. Поглянь на нього:

Α α	Β β	Γ γ	Δ δ	Ε ε	Ζ ζ	Η η	Θ θ	Ι ι	Κ κ	Λ λ	Μ μ
ἄλφα	βῆτα	γάμμα	δέλτα	ἔψιλόν	ζῆτα	ἦτα	θῆτα	ἰῶτα	κάππα	λάμβδα	μῦ
alpha	beta	gamma	delta	epsilon	zeta	eta	theta	iota	kappa	lambda	mu
a	b	g	d	e	z	ē	th	i	k	l	m
[a, a:]	[b]	[g]	[d]	[e]	[zd/dz]	[ɛ:]	[tʰ]	[i, i:]	[k]	[l]	[m]
Ν ν	Ξ ξ	Ο ο	Π π	Ρ ρ	Σ σ ζ	Τ τ	Υ υ	Φ φ	Χ χ	Ψ ψ	Ω ω
νῦ	ξεῖ	ὀμικρόν	πεῖ	ῥῶ	σῖγμα	ταῦ	ὑψιλόν	φεῖ	χεῖ	ψεῖ	ὠμέγα
nu	xi	omikron	pi	rho	sigma	tau	upsilon	phi	chi	psi	omega
n	ks, x	o	p	r, rh	s	t	u, y	ph	kh, ch	ps	ō
[n]	[ks]	[o]	[p]	[r]	[s, z]	[t]	[y, y:]	[pʰ]	[kʰ]	[ps]	[ɔ:]

<https://goo.gl/YnsbYD>

А потім з'явився і наш рідний алфавіт, але про це трохи згодом. Поки що наведемо лад з усім проговореним:

Поговоримо ще про термінологію:

Піктограма – умовний алюнок із зображенням предметів, явищ, дій.

Ідеограма – знак, що передає певну ідею.

Емограма – зображення людського обличчя для передачі емоцій.

Ієрогліф – знак, що може позначати слова, морфеми, склади.

Логограма – позначає слово або морфему.

Буква (літера) – знак на позначення звуків.

Графема – одиниця писемної мови.

Знаєш, у контексті письма важко говорити про еволюційність процесів і кращість того чи того письма. Ми користуємося піктограмами, та навіть і предметами – щоб висловити почуття чи ставлення до людини (наприклад, обручку дівчині можна подарувати і без слів, вона зрозуміє ☺). Чимало культур віддають перевагу ієрогліфічному або складовому письму.

Поглянь на наш мозок:

<https://goo.gl/Bgu5Xu>

Ось що пише Н. Кірносова про роботу півкуль у конетексті мови: «Як відомо, літери фонетичного письма передають звучання слова, поєднуючись послідовно, тобто вони являють собою лінійні структури і їх обробка в мозку відбувається лінійно. Китайська ж писемність – це система окремих знаків (ієрогліфів), які складаються з певної кількості рис, вписаних у стандартний квадратний простір, із рис утворюються ключі, місце яких у цьому просторі може бути різним і які в поєднанні між собою та з іншими компонентами (фонетиками) утворюють різні ієрогліфи. Отже, у фонетичних писемностях слова передаються за допомогою зміни порядку літер, а в китайській ієрогліфічній писемності те ж саме завдання виконується за допомогою зміни просторового положення рис і ключів. (...) І хоча 85 % сучасних китайських ієрогліфів є фоноідеограмами (тобто принаймні містять вказівку на звучання), ефективність їхніх фонетиків до передачі звучання становить лише 38 %. Тому в китайській мові не існує єдиного принципу трансформації форми в звук, тобто немає жорсткої відповідності між морфемою (ієрогліфом) і фонемою (якою тут слід вважати склад) і на рівні ієрогліфа ніяк не передаються дискретні звукові одиниці. (...). Під кінець 80-х рр. ХХ ст. було з'ясовано, що права півкуля мозку задіяна в процесі обробки ієрогліфів набагато більше й ефективніше, ніж ліва. Японські вчені, досліджуючи своє письмо, яке, як відомо, складається з китайських ієрогліфів та складової абетки, виявили, що під час обробки кандзі (китайських ієрогліфів) пріоритет у роботі мозку віддається правій півкулі, а під час обробки кани (абетки) – лівій. Одночасно з цим багато досліджень мов із фонетичним письмом підтвердили, що в його обробці задіяна ліва півкуля мозку. Засновуючись на вищенаведених результатах, дослідники висунули думку про те, що особливість ієрогліфіки призводить до сепаратної обробки слів (які звучать) й ієрогліфів у мозку, коли права півкуля аналізує окремі ієрогліфи, а ліва – двоскладові слова. Ця ідея підтверджується ще й тим фактом, що права півкуля мозку відповідає за обробку просторових даних, а ієрогліф – це така графічна одиниця, яка утворена з поєднання рисок у просторі. Однак останні дослідження показали, що ця ідея перебільшила роль формальних характеристик ієрогліфа і не врахувала той факт, що як просторові елементи, так і звук, і значення ієрогліфа обробляються в мозку майже одночасно, а за аналіз двох останніх компонентів (звуку й значення) відповідає ліва півкуля, отже, під час

обробки ієрогліфа вона також має активізуватися. Крім того, частина досліджень також засвідчили, що пік активності під час обробки ієрогліфа припадає на ліву півкулю, а пріоритет правої півкулі ніяк не простежується»³⁴.

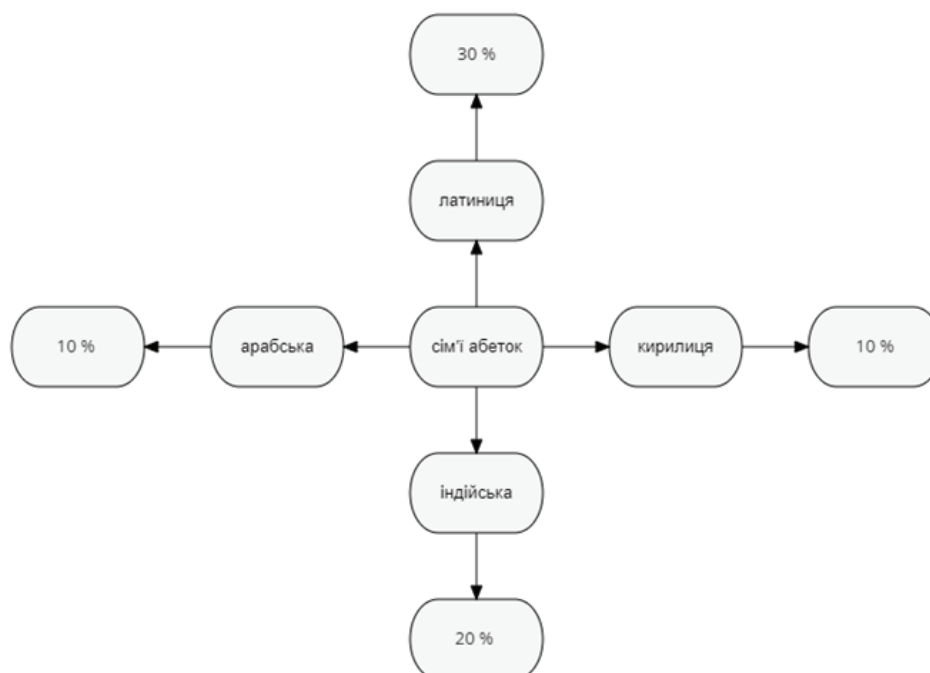
Вважається, що алфавітне письмо вивчити найлегше, бо в ньому звук і буква перебувають у приблизному співвідношенні один до одного.

І про алфавіти...

Алфавіт – це розташована в певному порядку сукупність мовних знаків.

На думку Ігнаса Гельба, першим алфавітом, що відображав окремі звуки письма, був грецький алфавіт. До греків алфавіти фіксували приголосні звуки, а голосні або не позначалися, або позначалися додатковими знаками. За методом позначення голосних Гельб визначає три типи алфавітів: грецький, латинський (голосні позначаються окремими знаками); арамейський, єврейський, арабський (голосні позначаються діакритичними знаками); індійський, ефіопський (голосні позначаються або діакритичними знаками, або внутрішніми модифікаціями).

Незважаючи на велику кількість мов (ану згадай, скільки їх є?), самі алфавіти люблять групувати в так звані «родини»:

Це 70 % , а як гадаєш, де інші 30 %?

Чому саме така послідовність літер в алфавіті, а не інша, зараз ніхто пояснити не може. От є і все. Є так і ніяк інакше. Можливо, саме ти зможеш пояснити цю таємницю? Також нічого не відомо про те, чи мали перші абетки певний порядок літер, як ми зараз, чи ні.

Абетки традиційно називають за першими літерами, тому маємо: абугіду, алфавіт, азбуку, абетку, абецеду, абецадло, абджад.

Сучасний латинський алфавіт має 26 літер. Його застосовують мови балтійської, германської, романської та кельтської груп, частина південнослов'янських мов та західнослов'янські мови, він є основною для мов Америки, нових алфавітів Африки, частково Азії. Фактично він є міжнародним алфавітом.

У математиці без нього, до речі, теж нікуди.

Латинська літера	Назва літери
A a	А
B b	Бе

34 Кірносова Н. А. Нейрофізіологічна основа когнітивних процесів обробки китайського ієрогліфа / Н. А. Кірносова // Мова і культура. - 2012. - Вип. 15, т. 3. - С. 48-54. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2012_15_3_10.

C c	Це
D d	Де
E e	Е
F f	Еф
G g	Ге
H h	Га
I i	І
J j	Йот
K k	Ка
L l	Ель
M m	Ем
N n	Ен
O o	О
P p	Пе
Q q	Ку
R r	Ер
S s	Ес
T t	Те
U u	У
V v	Ве
W w	Дубль ве
X x	Ікс
Y y	Іпсилон, ігрек
Z z	Зет

Індійська абетка. Найпоширеніше індійське письмо – деванагарі. У ньому 50 знаків: 13 для позначення голосних і дифтонгів на початку слова та складу, 33 складові знаки та 4 допоміжні.

Приголосні

क	ख	ग	घ	ङ
ka /kə/	kha /kʰə/	ga /gə/	gha /gʰə/	ṅa /ŋə/
च	छ	ज	झ	ञ
ca /cə/	cha /cʰə/	ja /jə/	jha /jʰə/	ña /ɲə/
ट	ठ	ड	ढ	ण
ṭa /ṭə/	ṭha /ṭʰə/	ḍa /ḍə/	ḍha /ḍʰə/	ṇa /ɳə/
त	थ	द	ध	न
ta /tə/	tha /tʰə/	da /də/	dha /dʰə/	na /nə/
प	फ	ब	भ	म
pa /pə/	pha /pʰə/	ba /bə/	bha /bʰə/	ma /mə/
य	र	ल	व	
ya /jə/	ra /rə/	la /lə/	va /və/	
श	ष	स	ह	
śa /ʃə/	ṣa /ʂə/	sa /sə/	ha /hə/	

Додаткові приголосні

क	ख	ग	ज	य	ड	ढ	फ
qa /qə/	kha /xə/	ga /ɣə/	za /zə/	zha /ʒə/	ra /rə/	rha /r̥ə/	fa /fə/

Голосні

अ	a /ə/ або /ā/	क	ka
आ	ā /ā:/	का	kā
इ	i /i/	कि	ki
ई	ī /ī:/	की	kī
उ	u /u/	कु	ku
ऊ	ū /ū:/	कू	kū
ऋ	r̄ /r̄:/	कृ	kr̄
ॠ	r̄̄ /r̄̄:/	कृ	kr̄̄
ऌ	l̄ /l̄/	कृ	kl̄
ॡ	l̄̄ /l̄̄/	कृ	kl̄̄
ए	e /e:/	के	ke
ऐ	ai /əi/ або /ai/	कै	kai
ओ	o /o:/	को	ko
औ	au /əu/ або /au/	कौ	kau

Інші знаки

ँ	am	कँ	kam
ं	an	कं	kan
ः	ah	कः	kah
्		क्	k

Арабська абетка складається з 28 букв. Кожна з них, крім літери аліф, позначає один приголосний. Вигляд букв змінюється залежно від їхньої позиції у слові. До речі, в арабській мові всього 3 голосні звуки.

В кінці слова	В середині слова	На початку слова	Окремо	Назва
	ا	ا		ألف 'аліф
ب	ب	ب	ب	باء bā'
ت	ت	ت	ت	تاء tā'
ث	ث	ث	ث	ثاء cā'
ج	ج	ج	ج	جيم Джим
ح	ح	ح	ح	حاء ḥā'
خ	خ	خ	خ	حاء ḫā'
	د	د		ذال dāl'
	ذ	ذ		ذال zāl'
	ر	ر		راء rā'
	ز	ز		زاي zāйн
س	س	س	س	سين sін
ش	ش	ش	ش	شين шин
ص	ص	ص	ص	صَاد cād
ض	ض	ض	ض	ضَاد dād
ط	ط	ط	ط	طاء tā'
ظ	ظ	ظ	ظ	ظاء zā'
ع	ع	ع	ع	عَيْن 'айн
غ	غ	غ	غ	غَيْن гайн
ف	ف	ف	ف	فاء fā'
ق	ق	ق	ق	قاف kāф
ك	ك	ك	ك	كاف kāф
ل	ل	ل	ل	لام лям
م	م	م	م	ميم мім
ن	ن	ن	ن	نون нун
ه	ه	ه	ه	هاء gā'
	و	و		واو vāv
ي	ي	ي	ي	ياء йā'

<https://goo.gl/mmAHwC>

Про кирилицю поговоримо трохи згодом на прикладі нашої абетки.

У Вікіпедії можеш глянути інші абетки, наприклад, грецьку, грузинську, вірменську, гебрейську.

А знаєш, як називається все це, про що ми з тобою стільки зараз говорили? Читай далі – дізнаєшся.

Графіка (від грецького – пишу, креслю, малюю) – це сукупність усіх засобів писемності, якими жива мова передається на письмі: літери алфавіту, апостроф, знак наголосу, розділові знаки. Під цим терміном також розуміють систему співвідношень між буквами (літерами) і звуками.

Графіка є розділом мовознавства, що встановлює, як букви читаються. Засобами графіки також є різні прийоми скорочення слів, використання пробілів між словами, великих літер, відступів при абзацах, підкреслень, шрифтових виділень. У транскрипції можуть застосовуватися й інші графічні знаки – знак м'якості, довготи тощо. Вона визначає ті можливості, які має письмо для передачі звуків та звукосполучень. Кажуть, що ступінь досконалості графічної системи визначається тим, наскільки точно букви відповідають звукам. Як розумієш, ідеальної графіки, де було би так: буква=звук, нема.

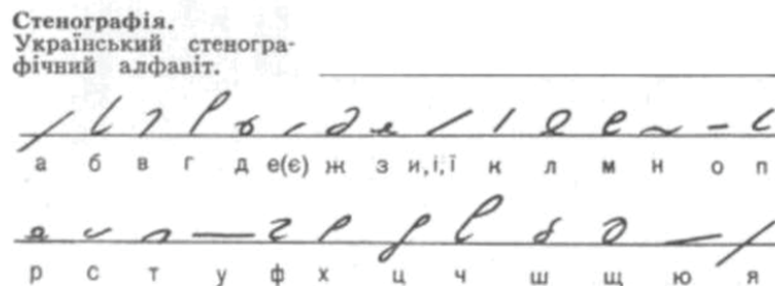
У нашому письмі використовуються буквені знаки і неалфавітні графічні знаки. Наприклад, математичні формули, хімічні, цифрові знаки. До речі, арабські цифри, якими ми користуємося, насправді придумали не араби, а індуси. Просто до Європи їх привезли араби, тому вони так і називаються. А ти знаєш, що у слов'ян була своя система позначення цифр – літери з титлом. Ось:

~ А	~ В	~ Г	~ Д	~ Є	~ З	~ И	~ Ї	~ О
1	2	3	4	5	6	7	8	9
~ І	~ К	~ Л	~ М	~ Н	~ Р	~ С	~ Т	~ У
10	20	30	40	50	60	70	80	90
~ Р	~ С	~ Т	~ У	~ Ф	~ Х	~ Ц	~ Ш	~ Щ
100	200	300	400	500	600	700	800	900

Запис числа здійснювався так: одиниці, десяток, сотня (шістнадцять – шість на десять, шістсот – шість і сто).

Є ще діакритичні знаки. Вони розміщуються над буквами, під ними, всередині. В українській мові це апостроф, дужечка над літерою й крапки над і та ї, знак наголосу.

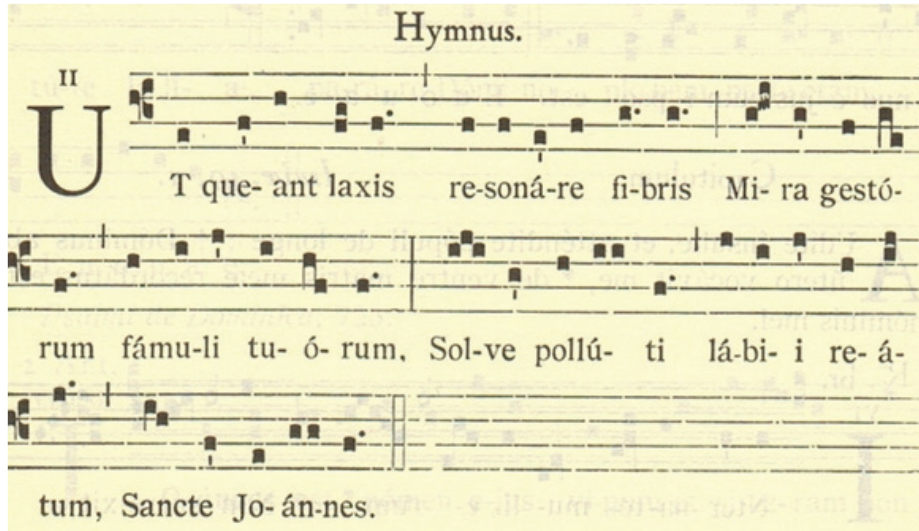
Окремим видом письма є стенографія. Це система знаків швидкісного запису.

<https://goo.gl/PojnFJ>

І ноти. Є навіть поняття нотної грамоти.

Ноти мають свої назви: до, ре, мі, фа, соль, ля, сі, які виникли завдяки гімну Павла Диякона на честь Івана Хрестителя «Ut queant laxis».

[https://www.youtube.com/watch?v=ve\]Nu1fi8p4](https://www.youtube.com/watch?v=ve]Nu1fi8p4)

UT queant laxis
REsonare fibris
MIra gestorum
FAmuli tuorum,
SOLve polluti
LAbii reatum,
Sancte Ioannes.

Перекладається цей гімн так: «Дай нам чисті уста, святий Іоанн, щоб ми могли всією силою свого голосу свідчити про чудеса твоїх діянь». Назву «ут» змінили на «до» – мабуть, від Dominus.

Ось що писав Г. Півторак про нашу абетку:

«**Український алфавіт** – сукупність літер, прийнятих в українській писемності і розміщених у певному усталеному порядку. Український алфавіт сформувався на основі кирилиці, що поширилася в Київській Русі із прийняттям християнства і протягом 10 – 18 ст. зазнавала змін у зв'язку з потребою пристосувати її до звукового складу народного мовлення. Староукраїнська абетка успадкувала всі літери давньої кирилиці, але у зв'язку з розвитком фонетичної системи української мови (занепад зредукованих і зумовлені цим фонетичні процеси, перехід **Ѣ** > **і** і т. д.) зростала невідповідність між традиційно вживаними літерами і новоутвореними звуками, що в староукраїнській писемності спричинювалося до змішування літер на письмі (**и — і — ѣ**; **Ѣ — е — и — і, ѣ — ѣ** тощо) і руйнування правописних традицій. Цей неусталений правопис протягом 13 – поч. 18 ст. стихійно змінювався в напрямі його узгодження зі звуковою системою та граматичною будовою української мови, хоч за відсутності декретованого регулювання графіки і єдиних правописних норм цього досягти не вдалося. На розвиток української писемності і впорядкування українська абетка мала вплив російська реформа письма 1708 – 1710, за якою з алфавіту було усунуто як непотрібні літери **Ѡ** («от», омега), **Ѩ** («псі»), **Ѫ** («ксі»), **Ѭ** («земля»), **Ѯ** («іжиця»), остаточно вилучено **Ѧ** («юс великий») і **ѧ** («юс малий»), уведено літеру **Е** замість **іє**, узаконено спорадично вживану раніше літеру **я** замість **іа**, **іа** тощо. Проте в алфавіті ще залишалися зайві літери **Ѡ** («фіта»), **Ѣ** («ять»). Було спрощено також друкований шрифт, який дістав назву «гражданська азбука» (гражданський шрифт).

У 18 ст. цей шрифт поширився в Східній Україні, де його пристосовували до звукового складу української літературної мови. Протягом 19 ст. було запропоновано вживання нових літер, які збереглися і в сучасному українському алфавіті: **і** (О. Павловський, 1818), **є** (правопис «Русалки ДнѢстрової», 1837), **ї** (правопис Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, 1873). У 2-й пол. 19 ст. з гражданської абетки в Україні випали літери **ѣ, ѡ, ѣ, ѥ**; за різними звуками закріпилися літери **ѣ, і**. У Західній Україні гражданську абетку вперше використала «Руська трійця» у зб. «Русалка ДнѢстровая»; з 70-х рр. 19 ст. нею стали користуватися «москвофіли» та ін. 1895 року «Руський правопис», виданий галицькою Шкільною крайовою радою для вжитку в шкільному навчанні, офіційно закріпив гражданський шрифт і фонетичний правопис у Галичині. На Наддніпрянщині український алфавіт і графіка сформувалися в їхньому сучасному вигляді після 1905 р., що засвідчив «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка. Згідно з правописом 1933 року було вилучено літеру **ѣ**, відновлену в 3-му вид. «Українського правопису» (1990).

Сучасний український алфавіт складається з 33 літер, які вживаються для позначення на письмі 38 фонем. 21 літера позначає приголосні звуки (**б, в, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ**), 10 – голосні звуки, з яких **а, е, и, і, о, у** передають кожна по одному звуку, а літери **є, ю, я** позначають по одному звуку лише після м'яких приголосних (*синє, люди, ряд*), а на початку слова, після голосних і після апострофа – по два (**й + е, й + у, й + а**: *має, юнак, в'янути*); літера **ї** завжди позначає два звуки (**й + і**: *їжа, з'їзд*); літера **й** перед **о** позначає приголосний **ј** (*їого*), а в інших позиціях – нескладовий голосний **і** (*їду, гай*); літера **ь** звукового значення не має, а вживається для позначення м'якості приголосного звука (*кїнь, льон*). Літера **г** позначає фарингальний **h** (*голова*), а **ґ** – задньоязиковий проривний приголосний **g** (*ґава, ґрунт, ґудзик*). Літера **щ** позначає сполучення звуків **шч** (*щука*). Літери українського алфавіту за формою бувають великі й малі, а за різновидом – друковані й писані»³⁵.

35 <https://goo.gl/GQtxRC>

А це наш сучасний алфавіт:

Друкowana літера	Рукописна літера	Назва літери
А а	<i>Ѧа</i>	[а]
Б б	<i>Ѣб</i>	[бе]
В в	<i>Ѣв</i>	[ве]
Г г	<i>Ѣг</i>	[ге]
Ґ ґ	<i>Ѣґ</i>	[ге]
Д д	<i>Ѣд</i>	[де]
Е е	<i>Ѣе</i>	[е]
Є є	<i>Ѣє</i>	[је]
Ж ж	<i>Ѣж</i>	[же]
З з	<i>Ѣз</i>	[зе]
И и	<i>Ѣи</i>	[и]
І і	<i>Ѣі</i>	[і]
Ї ї	<i>Ѣї</i>	[ї]
Й й	<i>Ѣй</i>	[јот]
К к	<i>Ѣк</i>	[ка]
Л л	<i>Ѣл</i>	[ел]
М м	<i>Ѣм</i>	[ем]
Н н	<i>Ѣн</i>	[ен]
О о	<i>Ѣо</i>	[о]
П п	<i>Ѣп</i>	[пе]
Р р	<i>Ѣр</i>	[ер]
С с	<i>Ѣс</i>	[ес]
Т т	<i>Ѣт</i>	[те]
У у	<i>Ѣу</i>	[у]
Ф ф	<i>Ѣф</i>	[еф]
Х х	<i>Ѣх</i>	[ха]
Ц ц	<i>Ѣц</i>	[це]
Ч ч	<i>Ѣч</i>	[че]
Ш ш	<i>Ѣш</i>	[ша]
Щ щ	<i>Ѣщ</i>	[ша]
Ь ь	<i>Ѣо</i>	[м'який знак]
Ю ю	<i>Ѣю</i>	[ју]
Я я	<i>Ѣя</i>	[ја]

Ти вже знаєш, що наш алфавіт називається кириличним. У нас існували дві системи слов'янського письма. Одна з них кирилиця, інша – глаголиця. І досі можеш натрапити на дві версії того, коли ж писемність примандрувала до Київської Русі. Кажуть, що то був 862 рік внаслідок діяльності Кирила та Мефодія, або 988 рік – після Хрещення, кажуть що то були тільки глаголиця і кирилиця. Не зовсім це так. Ти прочитаєш книгу Михайла Брайчевського «Походження слов'янської писемності» і зрозумієш, як. Натякну тобі лиш. Був болгарський монах Чорноризець Храбр. Коли жив – точно не знаємо, від X до XIV ст. Він написав невеличкий трактат «Про письмена», де сформулював етапи розвитку слов'янської писемності: найдавніший етап – це етап «черт і риз», а потім використання грецького та латинського алфавітів, ну а вже потім те, що маємо зараз. Усе решта – читай сам. Не пошкодуєш.

А ось невеликий уривок з роману Мілорада Павича «Хозарський словник»:

«А потім ще була одна облога міста, чие ім'я він носив. Доки слов'яни у 860 році тримали в облозі Царгород, Костянтин на малоазійському Олімпі в тиші чернечої келії готував для них пастку – виводив перші знаки слов'янської азбуки. Спочатку він зробив ті букви опуклими, але слов'янська мова була такою дикою, що чорнило не змогло її втримати, отож йому довелося створити ще одну азбуку з ґратчастих букв, у які він замкнув ту непокірну мову, наче пташку. Лише пізніше, коли слов'янську мову приручили й навчили її грецької (бо мови можуть вчитись інших мов), вона змогла вкластися і в ті первісні глаголичні письмена...

У Даубмануса наведена така притча про виникнення слов'янської азбуки. Мова варварів ніяк не хотіла приборкуватись. Одної осені, яка промайнула за три тижні, брати сиділи в келії і марно намагалися створити письмена, які пізніше зватимуться кирилицею. Робота не йшла. З вікна келії як на долоні було видно половину жовтня і тишу в ньому, довгу на годину ходу й широкую на дві. Тоді Методій звернув увагу брата на чотири глеки, які стояли на вікні їхньої келії, але по той бік ґратів, з вулиці.

— Якби двері були замкнені, як ти дістався б до тих глечиків? — запитав він. У відповідь Костянтин висунув назовні руку, розбив один із глеків, переніс черепки один за одним через ґрати в келію й тут знову склав із них глечика, зліплюючи своєю слиною і глиною з підлоги під ногами.

Так вони зробили і зі слов'янською мовою. Розбили її на уламки, внесли крізь решітки кириличних букв до своїх уст і зліпили там до купи своєю слиною й грецькою глиною з-під ніг...

У тому ж році до візантійського імператора Михаїла III прибули посланці від хозарського кагана з проханням прислати до нього з Царгорода особу, яка могла б розтлумачити основи християнського віровчення.

Імператор звернувся за порадою до Фотія, якого називав «хозарським рилом». Зрозуміло, що таке звернення було двозначним, але Фотій поставився до справи серйозно і порадив свого учня Костянтина Філософа; після цього Костянтин разом із братом Методієм вирушив у свою другу дипломатичну місію, названу хозарською. По дорозі вони затрималися у Криму в Херсонесі, де Костянтин вивчав хозарську та єврейську мови, готуючись до дипломатичної місії, яка його чекала. Він думав: «Усе на світі є хрестом своєї жертви, а цвяхи пробивають і хрести». У палатах хозарського кагана він зустрівся з представниками ісламської та гебрейської віри, які теж були запрошені каганом. Костянтин розпочав із ними полеміку, виступивши зі своїми «Хозарськими бесідами», які Методій переклав пізніше на слов'янську мову. Здобувши перемогу над рабином

і дєрвішем, які захищали юдаїзм та іслам, Костянтин Філософ схилив хозарського кагана до прийняття християнства, переконав його не поклонятися переломленому хресту й знайшов на своєму чолі другу, хозарську зморшку.

Закінчувався 863 рік, і Костянтин став ровесником Філона Олександрійського, філософа, який помер у тридцять сім років; стільки ж було зараз і йому. Костянтин закінчив роботу над слов'янською азбукою і разом з братом вирушив у Моравію, до слов'ян, яких пізнав ще в роки своєї юності.

Він перекладав із грецької на слов'янську церковні книги, а навколо нього збирались юрби (...). Після Моравії у 867 році він вирушив до паннонського князя Коцеля, а звідти – у Венецію, де став учасником полеміки з триязичниками, прихильниками теорії про святість лише трьох мов – грецької, гебрєйської й латинської. У Венеції його питали: – Чи вся вина за смерть Христову лежить на Юді, чи не вся? – а Костянтин чув, як на щоку його вилазить четверта, венеційська зморшка, що врізається й перехрещується з усіма попередніми – сарацинською, хозарською й слов'янською, сплітаючись із ними в чотири неводи, закинуті на одну рибу. Він дав свій перший золотий якомусь трубачеві за його гру і запитав триязичників, чи відгукнеться військо на голос труби, якщо той голос не буде йому зрозумілим? Ішов 869 рік, і Костянтин думав про Боеція Равенянина, який помер у 43 роки. Зараз вони стали ровесниками. Після цього Костянтин був викликаний папою до Риму, де зумів захистити правочинність своїх поглядів і слов'янського богослужіння. Разом із ним були Методій та їхні учні, висвячені в Римі.

Згадуючи своє життя і слухаючи церковний спів, він думав: так, як одна людина, маючи талант до якогось діла, за час хвороби все ж робить його знехотя й невміло, так і хтось інший, хто до того діла не чує хисту, і без хвороби робить його з такою ж нехиттю й невмілістю...

Якраз тоді в Римі співали слов'янську літургію, і Костянтин віддав свого другого золотого хористам у церкві. За давнім звичаєм, третю монету він поклав собі під язика, постригся в один із грецьких монастирів у Римі й 869 року помер під новим іменем яко Кирило»³⁶. Специфічний текст... Чи не так?

Ось такою була вона, глаголиця:

Букви	Звукове значення	Числове значення	Букви	Звукове значення	Числове значення
Ⲁ	а	1	Ⲗ	у	400
Ⲑ	б	2	Ⲙ	ф	500
Ⲕ	в	3	Ⲏ	х	600
Ⲙ	г	4	Ⲙ	о	700
Ⲙ	д	5	Ⲙ	шт	800
Ⲙ	е	6	Ⲙ	ц	900
Ⲙ	ж	7	Ⲙ	ч	1000
Ⲙ	дз	8	Ⲙ	ш	
Ⲙ	з	9	Ⲙ	ъ	
Ⲙ	і	10	Ⲙ	и (-ы)	
Ⲙ	і	20	Ⲙ	ь	
Ⲙ	м'яке	30	Ⲙ	б. я	
Ⲙ	к	40	Ⲙ	ю	
Ⲙ	л	50	Ⲙ	е	
Ⲙ	м	60	Ⲙ	носове о	
Ⲙ	н	70	Ⲙ	носове е	
Ⲙ	о	80	Ⲙ	носове йотоване о	
Ⲙ	п	90	Ⲙ	носове йотоване е	
Ⲙ	р	100	Ⲙ	т. ф	
Ⲙ	с	200	Ⲙ	і	
Ⲙ	т	300	Ⲙ	лабіаліз.	

Слово «глаголиця» походить від старослов'янського «говорити». Створена Кирилом приблизно 863 року з метою перекладу релігійних книг на слов'янську мову. Робив він це не сам, а за допомогою брата Мефодія. Найдавніший напис глаголицею датують 893 роком і зберігається він у церкві болгарського царя Симеона у Преславі. Ця писемність існувала у двох варіантах – болгарському та хорватському. Остання до середини ХХ століття використовувалася католиками для богослужінь за глаголичним обрядом.

Дослідники говорять, що глаголиця трохи старша за кирилицю. Один із доказів цього – палімпсести. Це рукописи на пергаменті, у яких старий глаголичний текст витерто, а зверху написаний новий, кириличний.

До речі, глаголицею користувалися як тайнописом.

Вона довго використовувалася в деяких південнослов'янських країнах. Ця азбука складалася з 39 літер. Кажуть, що вона не прижилася тому, що кирилиця була простішою в написанні. Зараз ти можеш знайти її на двоєривневій купюрі:

36 <https://goo.gl/xm4XfK>

Кирилиця – та азбука, яку, як помилково вважають, придумав Кирило. Він, ти вже знаєш, придумав глаголицю. А так сталося, що назву перенесли на ту абетку, якою користуємося зараз. Тобто ота глаголиця мала би називатися кирилицею ☺. Та менше з тим. Продовжуємо. Хто придумав кирилицю, не відомо. Але є версії: Кирило, Мефодій, пресвітер Костянтин, болгарський цар Симеон.

У ній було 24 літери грецького алфавіту та 12 спеціальних знаків на позначення характерних слов'янських звуків: б, ж, с (первісно вимовлялась як дз), ч, ґ, ш, ъ, ъ1, ъ, Ъ, А (юс малий, носовий е), Ж (юс великий, носовий о), а також щ для передачі сполуки приголосних ш і т. Букву ш запозичено з глаголиці. Кожна буква мала свою назву. Найдавнішою з нині відомих датованою кириличною пам'яткою є напис 931 у скельному монастирі біля с. Крепча в Болгарії.

Найдавніші кириличні рукописи – Савина книга (Савине Євангеліє) кінця X або поч. XI ст., Супрасльський збірник XI ст. та Енинський апостол XI ст., знайдений у Болгарії. Найдавнішою точно датованою кириличною книгою є Остромирове Євангеліє 1056–1057 рр.

У X – XII ст. кирилиця і глаголиця вживалися паралельно. Поступово змінювався тип кириличного письма: устав, скоропис, курсив. Кирилицею в давнину користувалися всі православні слов'яни, а ще румуни і молдавани. Згодом і румуни, і молдавани перейшли на латиницю.

А в нас почалися азбучні війни. Так, війни бувають і такі. Наша громадськість у Галичині у XIX ст. сперечалася щодо того, а чи не варто нам теж перейти на латинську абетку. А якщо і варто, то який варіант краще взяти – польську абетку чи чеську. Почав це все український учений Йосип Лозинський, запропонувавши замість кирилиці польський алфавіт. І 1835 року видав свою працю «Ruskoje wesile», опубліковану цим алфавітом. Йосип Левицький та Маркіян Шашкевич розкритикували цю пропозицію. Гостро і жорстко. Далі, 1859 року, губернатор Галичини Агенор Голуховський спробував запровадити у школах латинку, розроблену Йосифом Іречком на основі чеської абетки. Проти цього виступили Богдан Дідицький, Йосип Лозинський, Спиридон Литвинович. Протести підтримали Франц Міклошич та Павел Шафарик (хто всі ці люди, якщо не знаєш, прочитай хоча би у Вікіпедії ☺). Міністерська комісія дослухалася до протестів, і 1861 року забракувала проект. Але діяла цісарська постанова, згідно з якою адміністрація не мусила вживати в україномовних документах кирилицю. Більше про ці процеси прочитай тут: <https://goo.gl/2txzyK>

Ти знаєш, чому літери на клавіатурі розташовані не за абеткою? Саме такий порядок, який ми маємо зараз, називається «Qwerty» за першими літерами. І потрібен він був для того, щоб уповільнити друк, оскільки під час швидкого друку важелі, що тримали літери, заклинювало. Тепер не потрібно вже нічого уповільнювати, але традиція є традиція ☺.

Зараз виникає таке відчуття, що в письмі нічого не змінюється. Не змінюються абетки – ні їхній склад, ні порядок. Якщо чесно, то структурно з часів грецької абетки воно десь так є. Звісно, не варто оцінювати писемності за принципом «краща-гірша». Хтось у захваті від кирилиці, комусь комфортніша арабська в'язь, хтось вважає ієрогліфи найдосконалішим винаходом, а хтось прагне звести все до латини.

Що буде далі?

Дослідник історії писемностей Ігнас Гельб («A study of Writing») стверджує, що писемність прогресує, що алфавітні системи для комунікації є найкращими. У деяких випадках, на його думку, норми, зумовлені традицією, релігією, національними особливостями, блокують зміну писемності. Але якщо писемність і реформується, то робиться це для того, щоб спростити написання і систематизувати звуко-буквенні відповідності.

Літери	Назва літер	Число значення	Літери грецького алфавіту 10–12 ст.	Літери	Назва літер	Число значення	Літери грецького алфавіту 10–12 ст.
А	азъ	1	α	Х	хѣръ	600	χ
Б	боукы	2	β	Ш	отъ	800	ω
В	вѣдн	3	γ	Ц	ци	900	
Г	глаголи	4	δ	Ч	урьвь	90	
Д	добро	5	ε	Ш	ша		
Е	кстѣ	6	ς	Щ	шта		
Ж	живѣте	7	ζ	Ъ	кръ		
З	зѣло	8	η	Ь	кръ		
И	нже	10	ι	Ю	ятъ		
І	и	20	κ	Я	ю		
К	како	30	λ	Ѧ	(н)Ѧ		
Л	людик	40	μ	Ѧ	(н)Ѧ		
М	мысанте	50	ν	Ѧ	юсъ малыи		
Н	нашь	70	ο	Ѧ	—		
О	онъ	80	π	Ѧ	юсъ большии		
П	покон	100	ρ	Ѧ	—		
Р	рьци	200	ς	Ѧ	—	60	ϛ
С	слово	300	τ	Ѧ	—	700	ϛ
Т	терьдо	400	υ	Ѧ	—	9	ϛ
У	оукъ	500	φ	Ѧ	—		
Ф	фрьтъ		ψ	Ѧ	—		

Почитай, будь ласка, сам про Міжнародний фонетичний алфавіт: на основі якої абетки його створено і для чого використовують.

Абетки – це здебільшого дитяча прерогатива. Мову ми починаємо вчити з абетки. Тому більшість абеткових видань – це дитячі книги ☺. Ось поглянь на кілька:

Остання цікава тим, що в ній можна малювати, вирізати, ліпити, перетворювати літери на комах, хмарочоси, привидів.

І на завершення цікаві факти про алфавіт:

1. Гавайський алфавіт складається з 13 букв.
2. Найчастіше використовувана буква в англійському алфавіті – це E.
3. Найменш використовувана буква в англійському алфавіті – це Q.
4. Буква W є єдиною буквою в алфавіті, яка має 3 склади (інші мають тільки 1 склад).
5. Камбоджійський алфавіт складається з 74 букв. Це найдовший алфавіт усвіті.
6. Якщо ви спробуєте сказати алфавіт без постійного переміщення губ або язика, то кожна буква буде звучати однаково.
7. Слово «rhythm» (англійською) є найдовшим словом без голосних.
8. Буква «O» є найдавнішою буквою в алфавіті (вона була ще в фінікійському алфавіті (близько 1300 року до н.е.)).
9. Тепершня українська абетка має 33 літери. Українська абетка сформувалася на основі кирилиці, що поширилась у Київській Русі з прийняттям християнства й упродовж X –XVII ст. змінювалась у зв'язку з потребою пристосувати її до звукового складу народного мовлення.
10. У китайському письмі більше 40 000 символів³⁷.

Первий звіт

3 берізня

Дохторь Штраус каже аби я писав шо думаю і помнив усе шо зі мною буде від сьогодні. Я не знаю чому але він вважає шо це важливо аби вони могли бачити чи можна якось використати мене. Я думаю, з мене буде польза бо міс Кінніан каже вони спробують зробити мене умним. Я хочу бути умним. Звуть мене Чярлі Гордон і я роблю в пикарні Доннера де містер Доннер дає мені по одинадцять доларів на тиждень і дає хліба та тістечко, коли я попрошу. Мені тридцять двоє років і в наступному місяці буде мій день народження. Я сказав дохторю Штраусу та професору Няммуру шо я не вмю добре писати, але він сказав, шо це неважно і шоб я писав як я балакаю і як пишу твори у класі міс Кінніан у її школі для недорозвинених дорослих куди я хожу вчитися тричі на тиждень коли маю вільний час. Дохторь Штраус каже шоб я писав усе шо думаю і все шо зі мною була але голова в мене порожня і сьогодні я вже нічого не напишу... Ваш Чярлі Гордон.

13 квітня

Я досі не пішов на роботу до пекарні. Я попросив місис Флін, мою господиню, зателефонувати містерові Доннеру і сказати, шо я захворів. Місис Флін дивиться останнім часом таким поглядом, ніби боїться мене.

Я думаю, це добре, шо я зрозумів, чому всі сміються з мене. Я багато думав про це. Причина в тому, шо я надто дурний і навіть не розумію, коли роблю якусь дурницю. Людям здається кумедним, коли дурна особа не може щось робити так, як це роблять вони.

Хай там як, а я знаю, шо з кожним днем стаю розумнішим. Я тепер знаю пунктуацію, і я вмю правильно писати слова. Я люблю передивлятися всі важкі для написання слова у словнику й запам'ятовувати їх. І намагаюся писати свої звіти дуже ретельно, але це дається мені нелегко. Я багато тепер читаю, й міс Кінніан каже, я читаю швидко. І навіть багато чого розумію з того, шо прочитав, і воно залишається у мене в пам'яті. Буває так, шо, коли я заплющую очі й думаю про якусь сторінку з книжки, вона постає переді мною, наче картина.

Але й інші речі проникають у мою свідомість також. Іноді я заплющую очі й дуже чітко все бачу. Так, сьогодні вранці, коли я прокинувся, то залишився лежати в ліжку з розплющеними очима. У мене було таке враження, ніби у стінках моєї свідомості відкрився великий отвір, і я зміг вийти крізь нього назовні... Моя думка полинула дуже далеко, у ті часи, коли я почав працювати в пекарні Доннера. Я побачив вулицю, на якій стоїть пекарня. Спочатку картина здалася мені розмазаною, потім на ній почали з'являтися плями окремих речей, такі реальні, шо я бачив їх просто перед собою, але інші речі залишилися розмазаними, і я не розумів...

Деніел Кіз «Квіти для Елджернона»

ЕСЕЙ 4

Про

- 1) те, шо таке орфографія;
- 2) принципи орфографії;
- 3) правописні війни;
- 4) (не)наш правопис
- 5) правопис: тут і тепер

В с т у п

Я вже розповідала тобі про чоловіків-мовознавців. Давай поговоримо про жінку-науковця, шоб хоч якось збалансувати гендерну розбалансованість.

Це жінка трагічної долі, шо стала жертвою сталінського терору.

Олена Курило (1890-1946). Мовознавець, діалектолог, творець української наукової термінології, авторка підручників з української мови.

Про неї майже нічого не відомо. І хтозна, можливо, якби не Юрій Шевельов, так і було би. Саме йому належить розвідка про її життя та наукову діяльність. Як він сам казав: «Деякі крихти її [біографії], шо вдалося позбирати з випадкових джерел і від очевидців, лишають більше невідомого, ніж розкритого».

Народилася вона в місті Слонім (тепер Білорусь) у єврейській родині. Навчалася у Варшаві. У роки УНР мешкала в Києві. Коли туди перебралася – не відомо. Вона брала активну участь в українізації школи, їй належить один із найпопулярніших підручників з української граматики

для дітей. Вона брала участь у перших опрацюваннях української медичної, хімічної, ботанічної термінології. Викладала в Київському інституті народної освіти, а також активно працювала в Українській Академії Наук. На початку 30-х років після розгрому Української Академії Наук втекла з Києва до Москви, де працювала в педагогічному інституті.

Олена Курило працювала в галузі лексикографії, синтаксису, фразеології, діалектології, але після 1932 року не було надруковано жодної її праці. Проте це не врятувало її від постійних цькувань і звинувачень у буржуазному націоналізмі.

1938 року була заарештована й засуджена на 8 років таборів за звинуваченням у належності до українського контрреволюційного націоналістичного підпілля. Допити тривали два місяці, вона не підписала обвинувачувальний протокол. Покарання Олена Курило відбувала в Караганді. 1946 року начебто вийшла на волю. Але що трапилося з нею далі – не відомо.

Як писав Ю. Шевельов: «Брутальність удару, завданого їй як науковцеві, була прямо пропорційна ступеневі її талановитости й мірі її впливу».

1)

Орфографія – це історично сформована система загальноприйнятих правил про способи передачі мови в писемній формі, а також розділ мовознавства, що вивчає і розробляє систему правил нормативного письма.

Що це за правила написання?

Правила написання окремих слів та їх значущих частин, правила написання слів разом, окремо, через дефіс, вживання великої букви та правила переносу з рядка в рядок, написання афіксів і закінчень відмінюваних слів.

У чому особливість цих правил?

Вони однакові для всіх. І всі їх повинні однаково дотримуватися.

Якщо орфографія регулює правильне НАПИСАННЯ, то що лежить в її основі? Правильно! Графіка.

Сукупність орфографічних правил становить орфографічні норми – усталену систему правил, що забезпечують єдність передачі усного мовлення в писемній формі.

Основним поняттям орфографії є орфограма. Це правильне написання, яке ми обираємо з кількох можливих. А до орфограми ми застосовуємо орфографічне правило.

До речі, не варто ототожнювати орфографію з правописом, оскільки правопис охоплює і орфографію, і пунктуацію.

Якщо ми пишемо безграмотно, то, звісно, нас вважають не зовсім освіченими, розумними і т.д. А це не завжди так. Наприклад, казкар Андерсен писав страшенно безграмотно. Не тому, що погано вчився, а внаслідок дислексії. Ну але ж людям не поясниш. Кажуть, що редактори спочатку повертали рукописи Андерсену, навіть не дочитавши їх, бо ж, мовляв, людина, яка так знущається зі своєї мови, не може бути письменником.

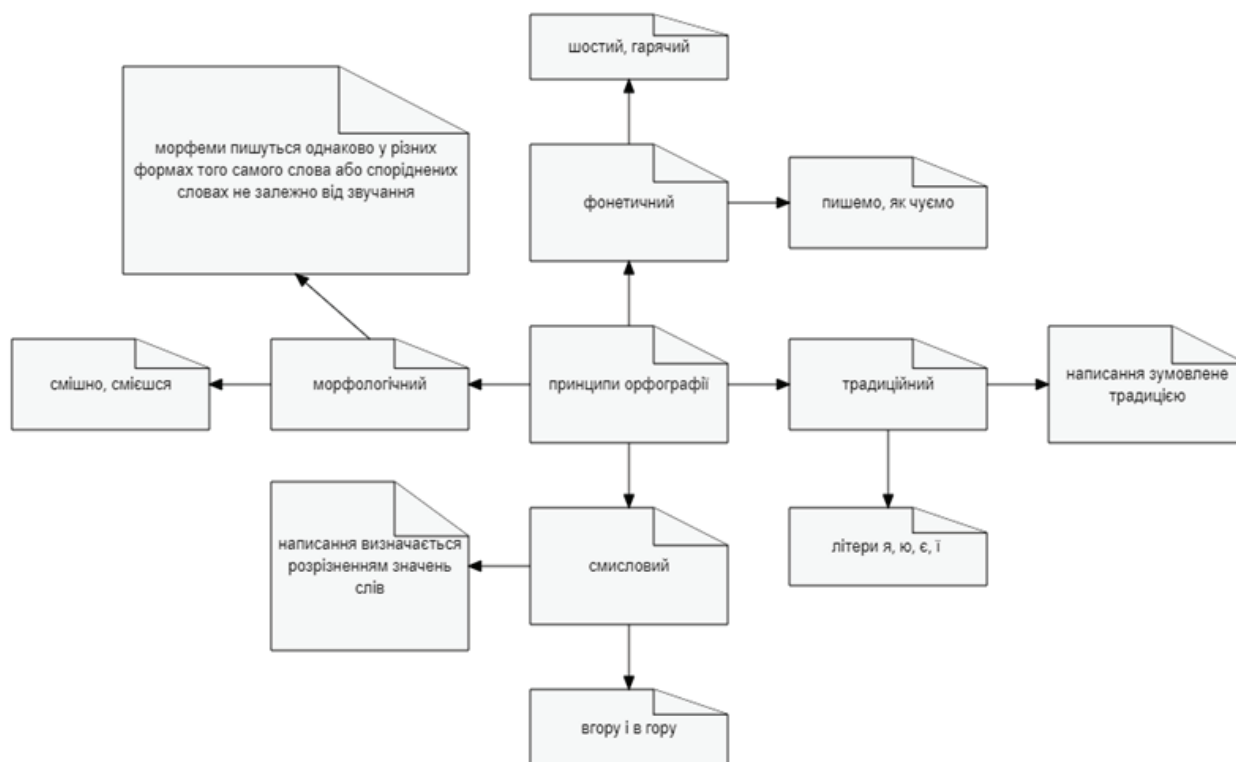
Детективи Агати Крісті читав? У дитинстві ну ніяк не могла навчитися писати, а коли навчилася, то писала так повільно і з такими помилками, що батьки забрали її зі школи. До кінця життя видатна письменниця так і не навчилася грамотно писати.

Але це не означає, що ти не вчитимеш орфографічних правил. Вчитимеш, бо як інакше?

2)

Орфографічна система мови організована за певними принципами, на основі яких розробляються орфографічні правила. Вибір принципів орфографії залежить від звукового складу та граматичної будови мови. Наша орфографія побудована на основі фонетичного, морфологічного, традиційного (історичного) та смислового принципів. Головними є фонетичний та морфологічний принципи. Окремо виділяють написання іншомовних слів, для передачі яких використовують транслітерацію і транскрипцію.

Орфографія будь-якої мови не ґрунтується лише на одному принципі. Їх завжди кілька, а один-два переважають.

3)

З українським правописом традиційно все складно. Численні трансформації та дискусії щодо того, яким він повинен бути... Наведу тобі тут уривок із книги Івана Огієнка «Історія української літературної мови»³⁸, але для того, щоб тобі було зручно читати, зроблю табличку:

Правопис	Хто, що і як	Особливості
ДОІСТОРИЧНЕ "РУСЬКЕ" ПИСЬМО	Давні слов'янські племена, що від них походить український народ, знали письмо від найдавнішого часу. Кияни, стоячи в центрі східнослов'янського державного життя, вміли писати вже певне десь у віці IX по Христі, коли не давніше, див. вище розділ IV. І в IX віці це східнослов'янське письмо мусило бути вже добре розвиненим, коли того віку появилася навіть переклад Євангелії та Псалтиря з мови грецької на мову "руську"; маю на увазі той факт, що коли в році 860 чи 861 прибув до Херсонесу Св. Костянтин-Філософ, то він (як свідчить про це "Життя Костянтина", пам'ятка X віку).	Костянтин "знайшов тут (у Херсоні) Євангелію та Псалтиря, написані руськими письменами (мовою), знайшов і чоловіка, що говорив тією ж мовою, і розмовляв з ним; а навчившись (від нього) наголосу (вимови), прикладав (рівняв) до своєї мови (для ліпшого вивчення київської вимови) різні звуки голосні та приголосні; помолившись Богові, скоро почав читати й говорити (по-київському). І многі дивувалися йому й хвалили Бога". Що це було за руське письмо, наука остаточно ще не встановила, але певним є те, що письмо таке було.
ДАВНІЙ БОЛГАРСЬКИЙ ПРАВОПИС	Коли пізніше, влітку 988 року, наступило офіційне вже хрещення киян, то в той час прийнято потрібні богослужбові книжки з Болгарії, прийнято й болгарський правопис, що його упорядкували Костянтинин (1869) і Мефодій (1885) та їхні учні. Запозичений з Болгарії правопис міцно запанував у нас і держався, — звичайно, зі змінами — аж до нового часу. А це сталося тому, що від самого початку нашої церкви заведено в нас свою власну церковну вимову, так що кирило-мефодіївські букви в нас в Україні відразу більш-менш пристосовано до місцевих умов та потреб, наприклад, Ъ читано за і, е за е, и за и, г за г і т. д.; допомагав і наголос — його ставлено по-українському.	"обрѢтъ же тоу евангеліе и Псалтырь, роуськими письмены писано, и чловѢка обрѢтъ, глаголюща тоу бесѢдою, и бесѢдовавъ съ нимъ, и силу рѢчи приимъ, свои бесѢдѢ прикладая рдзличная письмена гласная и съгласная, и, къ Богоу молитвою творя, въскорѢ нача чести и съказати. И мънози ся емоу дивляхоу, бога хваляще" Стара церковна азбука хоч і не зовсім відповідала місцевим потребам, проте давала можливість, міняючи відповідно вимову, пристосовувати її до українських умов. Як тепер різні народи читають по-різному написане, наприклад, латинською мовою, так у давнину по-різному читали свій богослужбовий текст народи слов'янські. Від тієї найдавнішої доби донесли ми, з малими змінами, цілу нашу теперішню азбуку, а між її буквами й значки ї, є.

38 <https://goo.gl/ctt/ti>

ЄВФИМІЇВ ПРАВОПИС XIV ВІКУ	<p>Мова, як організм живий, невпинно росла й змінювалася, тоді як правопис лишався незмінним. А це досить скоро витворило разячу між ними незгідність, особливо через те, що кожна слов'янська Церква відповідно дбала про більше наближення церковної мови до розуміння народу. Частина давніх звуків з часом зовсім відмінилася, а між тим їхні букви ще лишалися на письмі, наприклад, юс великий, юс малий, Ѣ, Ѥ, Ѩ, s(зіло). Потрібно було робити правописну реформу, бо цього вимагало живе життя, і таку реформу й зробив перший митрополит Тирновський Євфимій у Болгарії, в половині XIV віку. І хоч реформа Євфимія була пристосована до своїх місцевих болгарських умов, проте вона викликала до себе велику повагу й поза Болгарією, й її прийнято в усіх народів, що вживали тоді кирилівського письма. Під кінець XIV віку цей Євфиміїв правопис прийшов і в Україну, де його залюбки прийнято, і він міцно закорінився в нас аж до початку XVII сторіччя, а почасти — аж до віку XIX-го. Але цей новий Євфиміїв правопис був для нас більш невідповідний, як правопис Костянтинів: тоді як останній до певної міри дбав про всеслов'янські потреби</p>	<p>Штучно пристосований до українського письменства, новий правопис заглушував нам свої рідні ознаки. Наприклад, цей правопис наказав писати Ѣ замість Ѣ в кінці слова, вживав таких форм, як <i>твоѡ, всеѡ, свѡтаѡ</i> і т. ін., вживав юс великий замість Ѣ, Ѥ, Ѩ й т. п., ставив значки наголосу (зазначки) на початку й кінці слова. От через що, скажемо, в Пересопницькій Євангелії 1556 року під її штучним Євфиміївським правописом часом так трудно видобути українську форму, наприклад, хоча Ѣ у таких написах: <i>створѡлѣ, вышѡлѣ, пришѡлѣ, за нимѣ, ѡкѣ, женѣ, животѣ, доконѡлѣ, оуздрѡвилѣ, смѣти, великаѡ, нѣкѡтораѡ</i> й т. ін. Через правопис Євфимія ми змінили давню форму Ѣ, цебто Ѣ й Ѣ на нову Ѣ, цебто Ѣ й Ѣ.</p> <p>Євфиміїв правопис викликав в Україні велику правописну замішанину.</p> <p>Брак доброго сталого правопису особливо відчувся в Україні з половини XVI віку, коли тут повстають білі організовані школи. А під кінець цього віку, коли в Україні працюють вже й друкарні, чужий нам правопис Євфимія по trochu губить у нас неживі свої риси й помалу витворюється новий правопис, вже більш пристосований до живої української мови; так наприклад, у львівському "Адельфотесі" 1591 року знаходимо вже нову букву, необхідну для української мови, — букву Ѣ, — вона панувала в тодішньому новогрецькому письмі. В книжках рукописних ще з XV в. часто знаходимо Ѣ (наше Ѣ), також узятє з письма грецького.</p>
ПІВНІЧНО-УКРАЇНСЬКІ ОЗНАКИ В ПРАВОПИСУ	<p>Перші українські більш організовані канцелярії повстали в нас за часу Литовської Руської держави ще з XIV віку; канцелярною мовою того часу стала мова північноукраїнська зі своїми характерними ознаками: Ѣ замість Ѣ, Ѥ, що збігалися з ознаками й білоруськими.</p>	<p>З мови канцелярної ці ознаки перейшли й до правопису книжкового й міцно трималися тут аж по кінець віку XVII, а по часті й до кінця XVIII віку. Див. про це докладніше вище, в розділі V.</p>
ПРАВОПИС М. СМОТРИЦЬКОГО 1619 РОКУ	<p>Упорядником нового правопису в Україні став того часу славний учений Мелетій Смотрицький (1578-1633), родом з містечка Смотрича на Поділлі. Року 1619-го вийшла в світ відома його праця "Граматіки Славенския правильное Синтагма", і ця Граматика на цілих 150 літ стала головним джерелом граматичного знання для всього слов'янського світу. Правопис Смотрицького запанував в усіх народів, що вживали кирилівського письма; взагалі, з цього часу Київ стає законодавцем, щодо правопису, для всіх слов'янських народів.</p>	<p>Звичайно, правопис Смотрицького так само не все був відповідний потребам живої мови, а тому він не звільнив української мови від її старої одежі — давнього правопису; з новин бачимо у Смотрицького не багато, хіба букву Ѣ, яку він остаточно закріпив і узаконив для нашого письменства. Взагалі ж Смотрицький тільки впорядкував той правописний хаос, що закорінився був до нього. Цей правопис Смотрицького тримався в Україні.</p>

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">ЗАПРОВАДЖЕННЯ ГРАЖДАНКИ 1708 РОКУ</p>	<p>За XVII-XVIII віки жива українська мова вже великим струмком вривається до мови літературної; мусів пристосовуватися до того й правопис, мусів, але пристосовувався мало. Цього часу вже не бояться писати народною мовою, не бояться й відступати від традиційних норм церковного правопису; потроху появляються й такі написи, де зазначалася жива українська вимова. Правопис стояв на добрій дорозі й була певна надія на скоріше пристосування його до живої мови, але трапилося небувале революційне потрясення його: в березні 1708 року з наказу царя Петра, замінено стародавню кирилицю на нову гражданку, а кирилиці дозволено вживати тільки для церковних видань.</p> <p>Це був дуже дошкульний удар для розвитку українського правопису, бо він силою спинив близький вже до закінчення процес пристосування правопису до живої української мови. Гражданка з російського наказу механічно заступила нашу притаманну вікову кирилицю; вона вже не знала потрібних для української вимови букв, як г, не знала й тих надрядкових значків, яких вживала кирилиця, й які служили в Україні для наближення літературної мови до вимови живої.</p>	<p>Гражданка мала на оці потреби тільки мови російської, на інші ж мови зовсім не оглядалася. В тім була її негативна риса для українського письменства — його силою поєднано з російським письмом. Нове письмо прийняте було в Україні спокійно (при Петрі його заводи́ли українці!); стара кирилиця позосталася тільки в книгах церковних та до 1842 р. Галичині. Жива українська мова знаходила собі ще деякий притулок у виданнях киево-печерської друкарні, де культивувався тоді й український правопис. Але підозріле око Петра I скоро добралось й сюди: 5 жовтня 1720 року він видав відомого грізного наказу для українських друкарень: "А вновъ книгъ никакихъ, кромѣ церковныхъ прежнихъ изданій, не печатать".</p> <p>Звичайно, це була смерть для старого церковного українського правопису. Його вбито якраз тоді, коли він почав перероджуватися на потрібний для українського письменства новий правопис. А через це нормальний розвиток нашого правопису перервався більш як на століття. До Київської академії скоро заведено й новий предмет — російську мову, і студенти мусили навчатися нового правопису вже "по правиламъ господина Ломоносова".</p>
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">ПРАВОПИС ЗА І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО</p>	<p>Року 1798-го появилася "Енеїда" Котляревського. Українська жива мова нарешті остаточно стала мовою літературною. На порядок дня ставала справа й нового правопису, але батько нової української літератури, І. Котляревський, не став і батьком нового правопису. Котляревський писав тим самим правописом, яким писали в Україні в кінці XVII—XVIII віці, — він продовжував тільки старі традиції наші, але вже захмарені гражданкою Петра I. Проте "Енеїда" спричинилася до того, що питання про окремий український правопис таки вплигло на поверх і голосно вимагало вирішення.</p> <p>Історія українського правопису за XIX вік дуже цікава й повчальна — розвиток нашого правопису йшов у парі з розвитком літературної мови, а цей розвиток був такий ненормальний.</p>	<p>Писали тоді правописом етимологічним, зовсім невідповідним до нової літературної української мови, — і вже тоді повстало питання про необхідність завести так званий фонетичний правопис. Процес творення нового українського правопису розпочався з самого початку XIX віку й тягнеться аж до нашого часу, — не покінчився він і тепер; провідна ознака цієї історії — боротьба засад фонетичних з засадами історично-етимологічними. Кожний правопис у високій мірі традиційний, правопис кожного народу розвивається дуже поволі й дуже поволі міняє свої споконвічні етимологічно-історичні риси на риси фонетичні, міняє їх тільки по впертій та довгій боротьбі.</p>

<p style="text-align: center;">ПРАВОПИС О. ПАВЛОВСЬКОГО 1818 РОКУ</p>	<p>Батьком нового правопису став Олександр Павловський, автор першої в XIX ст. української граматики що вийшла в 1818 році.</p> <p>Павловський перший звернув увагу на багатство української мови, на звук і, і він перший пробив велику дірку в старім етимологічнім правопису на користь правопису фонетичного:</p>	<p>він перший почав передавати той звук, що походить з давніх о, е, Ъ, через і, наприклад, <i>пінѣ, стіль, сімѣя; тобі, собі, тінѣ, літо, сіно</i>. До Павловського ці звуки часом передавали через букву и, і тільки він перший заперітив недоладність такого писання, бож і бренить зовсім неоднаково в таких словах, скажемо, у Котляревського: <i>просити, систем ѣ сина</i>; тому-то Павловський і запровадив до українського письменства букву і. Котляревський писав <i>вѢнѣ</i>, а Павловський <i>вінь</i>. Новина Павловського прищиплювалася на перших порах дуже слабенько, бо міцна була традиція попередніх віків і загал продовжував писати ѣ замість і. Але новину цю підтримали харківці, особливо Квітка-Основ'яненко та Гулак-Артемівський, що взагалі стояли за фонетичний правопис. Пізніш, за 50-х років XIX століття, це нове і міцно підтримав П. Куліш, і з того часу воно остаточно прищипилося в українським письмі.</p>
<p style="text-align: center;">ПРАВОПИС М. МАКСИМОВИЧА 1827 РОКУ</p>	<p>На жаль, на дорозі до скорого запанування фонетичного правопису став тоді великий знавець мови М. Максимович (1804-1873). Не хотів він поривати зі старим етимологічнім правописом, а разом з тим він бажав наблизити його хоч трохи до живої вимови, а компромісом того ѣ явилася його система, якої він тримався все своє життя; а власне, — він над давніми е та о, що перейшли на і, ставив дашка чи "французьку кровельку", як говорив сам Максимович: <i>втекали, жалобно</i>; те саме, але непослідовно, завів він і для "м'якого" і, наприклад, <i>идить, синій</i>. Ці "дашки" (кутик вістряв догори) над е, о, и власне не придумав сам Максимович — подібне було вже і в XVIII в. в рукописах до Максимовича, — часом бувало, що над и та о ставлено по дві крапки, коли їх треба було вимовляти як наше і.</p>	<p>Цікаві ті причини, що змусили сховати українське і під "французьку кровельку"; ось як він сам розповідає про це: "Еще при первом изданіи ПѢсенъ (1827 р.) предпріялъ я ввести это и (мнякесеньке), но факторъ университетской типографіи (Никифор Басалаев) отказаль мнѢ въ желанномъ значкѢ, за неимѢніемъ онаго въ типографіи, и предложилъ мнѢ заменить его французскою кровелькою, — такъ называль онѣ <i>сirconflexe</i>. ДѢлать было нечего; мнѢ же надобны были и другія гласныя буквы съ тѢмъ же значкомъ, а во французскомъ шрифѣтъ, были онѢ готовыя съ кровелькою; и я, разсудивъ, что и въ другихъ типографіяхъ встрѣтятся те же затрудненія, а французскій шрифѣтъ есть вездѢ, решился на сдѢланное мнѢ предложеніе. Съ тѢхъ поръ наше прадѢдовское острое и живеть у меня, припѢваючи, подѣ французской кровелькою, которую я переименоваль во имя нашего словенско паерка, имѢющаго почти такой же видѣ". Отже, Максимовичеві дашки появилися тільки з випадку, а не з наукових вимог.</p> <p>За невеликими винятками, етимологічна система Максимовича не знайшла собі прихильників у Великій Україні; зате вона буйно розцвіла в Галичині (трохи подібна система була тут, власне, ѣ до того) і продержалася тут аж до 1893 року, цебто до часу запровадження в Галичині фонетичного правопису.</p>

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">ПРАВОПИС "РУСАЛКИ ДНІСТРОВОЇ" 1837 РОКУ</p>	<p>В історії розвитку українського правопису незабутню прислугу зробила "Русалка ДнѢстровая" — збірник 1837 р., випущений у Будапешті; редакторами "Русалки" була "Руська трійця" — отці Шашкевич, Головацький і Вагилевич. Правопис цього збірника рішуче порвав з старовиною і автори його першими вжили вповні того правопису, який де в чому панує в українській письменності й тепер; в цім велика заслуга тих трьох патріотів галичан.</p>	<p>Так, вони остаточно викинули непотрібний нам ъ, що вже з найдавнішого часу втратив у нас своє звукове значення (правда, перед ними вже в Граматиці М. Лучкая 1830 р. викинено ъ); вигнали вони й ы, мало потрібне в нас, а замість нього взяли и (почасти, але не послідовно, це з найдавнішого часу було й до них); давні е та о, як і Павловський, передавали через і: <i>віз, сокіл, стил</i>; вони перші давнє церковне є запровадили й до гражданки, і вживали його послідовно: <i>моє, маєш, волосє</i>; тут вперше вжито йо, ъо, як і в нашім теперішнім правопису: <i>ройом, зьобали, всьо, кухльом</i>. Нерішуче спинилися новатори тільки перед буквою Ѓ: вони не тільки не зайняли її, але навіть, за прикладом Павловського, стали вживати Ѓ замість теперішнього і, ї, напр.: <i>тЃло, Ѓде, золотіЃ</i>; це сталося тільки тому, що Ѓ в Україні з найдавнішого часу постійно вимовлявся як і чи ї, а тому заміняти Ѓ на і, особливо в Галичині, де давня вимова Ѓ ніколи не спинялася, конечної потреби не було.</p> <p>Правопис збірника "Русалка Днестровая" спочатку мало зацепився в себе на батьківщині, в Галичині, але приніс добрі наслідки в Україні Великій — тут почали вже рішучіше викидати ъ, ы та заводити букву є; першим ступив на цей шлях Боровиковський, що з 1852 р. писав уже без ъ та ы, і вживав послідовно є, йо.</p>
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">КУЛІШІВКА 1856 РОКУ</p>	<p>Популяризатором цього нового правопису був у нас славний письменник П. Куліш (1819-1897). На початку вживав він правопису етимологічного, і взагалі не писав однаково, часто міняючи свій правопис. Але починаючи з року 1856-го, коли видав він відомі "Записки о Южной Руси" (пор. ще також його "Граматку" 1857 р.), Куліш остаточно стає прихильником правопису фонетичного й популяризує його в своїх численних виданнях.</p>	<p>Куліша сильно шанували в Галичині, і його правопис знаходив відгук і тут, а це викликало лють серед москвофілів. Так наприклад, їхній "Боян" (1867 р., ч. 10 і 13) закидає Кулішеві "політичний сепаратизм", його правопис — це "знамя руської розні", а "польськія деньги дѢйствительно кокетничаютъ съ кулишивкой" і т. ін.</p> <p>Але треба завважити, що в порівнянні з тим, що було до Куліша, він, власне, не вніс до правопису нічого нового, — він тільки зібрав і широко спопуляризував усе те найкраще з правопису, що було вже до нього. Ось через це, коли в нас так часто наш сучасний правопис — вислід спільної праці письменників усього ХІХ віку — називають кулішівкою, то це не відповідає історичній правді.</p>
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">ПРАВОПИС КИЇВСЬКИЙ 1873 РОКУ</p>	<p>В історії розвитку правопису треба згадати ще працю редакторів ученого видання "Записки Юго-Западнаго отдела Географическаго Общества", якого I том вийшов був 1873 року. В числі співробітників цього журналу були такі славні вчені, як наприклад, В. Антонович, М. Драгоманив, П. Житецький, М. Лисенко, К. Михальчук, П. Чубинський і ін.;</p>	<p>ось у цьому журналі знаходимо вже, власне кажучи, цілком сучасний фонетичний правопис, фонетичніший, як правопис Куліша. Між іншим, у цім виданні вперше бачимо вживання ї в нашому значенні, наприклад, <i>мої, їсти</i>. Від цього часу вживання ї стає послідовним. Вплив правопису цих "Записок" на правопис український безперечний і вплив цей був дуже корисний.</p>

ЗАБОРОНА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 1876 РОКУ	<p>Але правопис український не знав спокійного нормального розвитку. Гурток видатних українських учених, що на чолі з проф. П. Чубинським об'єднався коло відділу "Географического Общества", провадив велику культурну працю для вивчення життя нашого народу — і праця ця дуже налякала тодішній уряд. Відомий українофоб М. Юзефович, родом українець, розпочав завзяту боротьбу проти цієї роботи й таки досяг того, що на розвиток української культури накладено тоді важку перешкоду, — появився недоброї пам'яті "всемилостивейший" наказ 18 травня 1876 року. Наказ цей на довгі роки зовсім прибив розвиток українського правопису.</p>	<p>Ось з нього та частина, що стосується правопису: "Государь Императоръ 18 минувшаго мая Всемилостивѣйше повелѣтъ соизволилъ: ...2. Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ про изведеній и переводовъ на томъ же (малороссійскомъ) нарѣччі воспретить, за исключениемъ лишь: а) историческихъ документовъ и памятниковъ; б) произведеній изящной словесности. Но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ, въ произведеніяхъ же изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія"...</p> <p>Це був дуже болючий удар по українському правопису. Нормальний і послідовний розвиток його припинено силою. Широке громадянство з того часу звикло потроху до російського правопису навіть в українських книжках, а це принесло сумні наслідки. В українських виданнях з урядового примусу запанувала т. зв. "єрижка" чи правопис "єрижний" (від назви букв ѣ — єр, ѣор, та ѣи — єри), цебто частинне повернули наш правопис до його початкового стану в XVIII віці.</p>
ДРАГОМАНІВКА 1877 РОКУ	<p>Але були в нас спроби й корінної зміни українського правопису. Один з більших недостатків нашого правопису — це те, що ми вживаємо окремих поодиноких значків для так званих йотованих голосних, що складаються з двох звуків, — замість писати <i>ја, је, јі, ју</i> пишемо <i>я, є, ї, ю</i>, а це з наукового боку (і з педагогічного) приносить нам чимало непорозумінь; кожен педагог з досвіду знає, що дитина все пише спершу <i>јама</i>, і тільки пізніш її треба навчити писати <i>јама</i>. Ось через це наш український учений М. Драгоманів у своїх женеvських виданнях 1877 року писав уже по-новому, пильнуючи кожний звук віддати окремою буквою, а саме:</p>	<p>1) за прикладом болгар та сербів, Драгоманів завів букву ј і писав: <i>јама, моју, даје, стојишь јавыр над водоју</i> й т. ін.; 2) "зм'якшення" приголосної зазначав через ь: <i>земля, льуде, прьамо, дльа, синье, кујуться, зажуриvсьа</i>; 3) замість ѣ писав ј: <i>кајдани</i>; 4) замість паєрика вживав теж ј: <i>објава, мјасо</i>, і 5) замість щ вживав, як то в нас і в давнину було, шч: <i>шчо, шче</i>.</p> <p>Такого правопису вживав і М. Тулов у 1879 р. і писав: <i>јак, јушка, вјане, јіх, сокироју</i> й т. п. Драгоманів спершу вживав "кулішівки", але з 1877 року починає вживати в своїй "Громаді" нового правопису. На якийсь час "драгоманівка" поширилась була в Галичині, але ненадовго. Скажемо, "драгоманівкою" одного часу писав Ів. Франко, ідеологічний учень Драгоманова. Ось зразок Франкового листа до Волод. Левицького: "Дорогіј Друже! Не прогнівайсьа на мене, шчо сими дньами не буду міг до тебе загостити. Обставини так складајутьсьа, шчо на пару день мушу јіхати до Наг. Відтам зашльу Тобі приобіцьану роботу дльа календарьа, а може незадовго ј сам причимчикују. А поки шчо пријми поклін і сердечне поздоровленьє! Львів д. 20 Маја 1884".</p>

<p style="text-align: center;">ПРАВОПИСНА БОРОТЬБА В ГАЛИЧИНІ</p>	<p>І з того часу дальший розвиток правопису переноситься до західноукраїнського народу, до Галичини. Тут австрійський уряд розвитку української культури не переслідував, а тому правопис міг собі розвиватися нормально. Міг, але не розвивався, бо й тут для його спокійного розвитку не було доброго ґрунту. Я згадував уже, яке велике значення мав фонетичний правопис "Русалки Дністрової" 1837 р. на розвиток українського правопису. Правопис цей міцно прищепився в Великій Україні, але й удома, в Галичині, він викликав до себе прихильність. Власне з того часу розпочинається в Галичині боротьба прихильників двох правописів, етимологічного та фонетичного, чи т. зв. "йорофілів" та "йороборців", боротьба, що часами набирала великої гостроти. Боротьба ця поділила людей на два ворожі табори, і дуже довго табір прихильників етимологічного правопису чи "йорофілів" (в Галичині на букву ѣ кажуть йор) був дуже сильний; доходило навіть до того, що священники в церквах виголошували палкі казання проти фонетичного правопису.</p>	<p>Рамки етимологічного правопису розуміли тоді дуже широко, бо хотіли вживати мовних форм, яких тут уживано ще в XVII-XVIII віках; наприклад, довго сварились навіть за вживання в замість старого л в дієсловах минулого часу, і тому написати <i>ходив</i> замість <i>ходивъ</i> було тоді вже революцією. Ще в 1848 р. на освітньому з'їзді у Львові прийшло до великої баталії між прихильниками та ворогами етимологічного правопису, але перемогли таки "йорофіли", перемогли, правда, одним лише голосом.</p> <p>Треба зазначити, що прихильників етимологічного правопису в Галичині дуже підтримував авторитет проф. Максимовича, що обстоював і вживав його, а також авторитет П. Куліша, що також уживав, скажемо, букви г.</p> <p>Та все-таки, хоч і мляво, справа йшла вперед. З 1842 р. в Галичині вже міцно заводять гражданку для світських книжок (до цього часу тут панувала кирилиця), а з часом прихильників фонетики стає все більше і більше. Боротьба за фонетику була особливо гостра в 70-80 роках минулого століття (тобто XIX).</p>
<p style="text-align: center;">ЖЕЛЕХІВКА 1886 РОКУ</p>	<p>Року 1886 вийшов відомий "Малорусско-німецький словар" Євгена Желехівського, який сильно вплинув на усталення фонетичного правопису в Галичині. Властиво, в цім Словнику знаходимо вже вповні складений той фонетичний правопис, що його шкільна влада в 1893 р. запровадила була по школах Галичини.</p>	<p>Новиною цього правопису, названого "желехівкою", було послідовне вживання і не тільки на початку складу замість йї, але й по приголосній на місті давніх ѣ та е, наприклад: <i>сніг, тіло, сіно, діло — діл, ніс—несу, але ніс — носа, діл — долу</i> й т. п. Желехівка міцно запанувала серед прихильників фонетичного правопису як у Галичині, так і на Буковині. Властиво, не була "желехівка" якоюсь новиною, бо в головних рисах ми знаходимо її й перед тим у писаннях, скажемо, Ом. Огоновського.</p>
<p style="text-align: center;">ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФОНЕТИЧНОГО ПРАВОПИСУ В ГАЛИЧИНІ 1893 РОКУ</p>	<p>Трохи пізніш, за 90-х років минулого століття, фонетика таки перемогла етимологію. В урядовім запровадженні фонетичного правопису в Галичині дуже багато попрацювали проф. Ст. Смаль-Стоцький та д-р Ф. Гартнер, що року 1893-го випустили у Львові свою відому працю "Руска граматика"; книжку цю шкільна влада допустила до шкіл як підручника.</p>	<p>Властиво, в правопису Ст. Смаль-Стоцького, в порівнянні з правописом Ом. Огоновського та Євг. Желехівського, нового було зовсім мало, а може навіть були кроки й убик; але важне було те, що цей правопис здобув собі урядове затвердження. З цього часу фонетичний правопис узяв гору в Галичині. Ця перемога фонетики над етимологією в Галичині та Буковині, по семилітній впертій боротьбі, сталася головню тому, що за неї стояли й урядові чинники, бо їх Смаль-Стоцький та Гартнер переконали в великій користі правописної реформи; наради ж українських учених у Чернівцях та Львові все висловлювалися рішуче проти зміни правопису. Справа доходила навіть до того, що російський уряд дипломатичною дорогою протестував проти зміни етимологічного письма на фонетичне.</p>

<p style="text-align: center;">ГРІНЧЕНКІВКА, КИЇВСЬКИЙ ПРАВОПИС 1908 РОКУ</p>	<p>Під час першої революції в Росії, з 17 жовтня 1905 року, впали нарешті правописні заборони в Великій Україні, накладені ще законом 1876 р. Відразу повстала українська преса й відразу ж запанував фонетичний правопис, що був виробився тут ще до 1876 року. Запанував той правопис, яким писав тоді й якого обстоював знаний наш письменник Борис Грінченко, чому цей правопис часом звать "грінченківкою".</p>	<p>Року 1908-1909 вийшов відомий "Словарь української мови", що його редагував Б. Грінченко, — правопис цього Словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього XIX століття й усього українського народу, і запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні.</p> <p>Того часу переніс усю свою культурно-освітню працю проф. М. Грушевський зі Львова до Києва, і всім своїм науковим авторитетом ударив по київському правопису, запроваджуючи тут правопис галицький, з і по м'яких приголосних, окремим писанням ся й т. ін. Але до цього правопису ніхто не пристав, і він сам собою завмер.</p>
<p style="text-align: center;">ПРАВОПИСНА СИСТЕМА ПРОФ. ІВ. ОПЕНКА 1918-1919 РОКІВ</p>	<p>Але в Україні Великий аж до 1917 року не було рідної школи, а тому не було власне й тієї найголовнішої причини, що найбільш змушує до певної кодифікації правопису для щоденних реальних потреб. І отож власне з часу заведення української школи в 1917 р. розпочинається унормування українського правопису вже в поважних розмірах.</p> <p>Перший міністр освіти за часів Центральної Ради Іван Стешенко доручив був року 1917-го проф. Київського університету Іванові Огієнкові скласти короткі правила українського правопису й написати відповідну граматику для середніх шкіл. Незабаром по тому Стешенко був забитий (31 липня 1918 р.) і справа правопису перейшла до наступного міністра освіти Миколи Василенка. Він також справу правопису передав до рук проф. І. Огієнкові.</p> <p>Весною 1919 року скликана була Правописна комісія з найвидатніших українських учених і педагогів, і цій Комісії проф. І. Огієнко подав на розгляд свої раніше складені "Правила українського правопису". Це вже була перша наукова система нашого правопису. Комісія складалася щось із 30 членів, між ними були: проф. А. Є. Кримський, проф. Є. К. Тимченко, проф. Н. К. Грунський, Ол. Курилова, Гр. Голошкевич і багато інших. Головував у Комісії проф. І. Огієнко. Комісія багато раз збиралася й ґрунтовно обговорювала кожне правописне правило й працю закінчила. По довгих нарадах та палких дискусіях цю першу правописну систему Комісія, з деякими змінами, ухвалила. На жаль, політичні події пішли так, що вироблений правопис оголошений для вжитку не був. А між тим справа була дуже пекуча, бо українські школи голосно вимагали правописних норм та їх усталення.</p>	<p>В січні 1919 року міністр освіти проф. І. Огієнко склав стислу Правописну комісію для остаточного зредагування системи вироблених Правил правопису. До Комісії ввійшли два найвизначніші вчені-філологи українські, а саме: 1. Неодмінний Секретар Української Академії наук, ординарний професор Українського державного університету в Києві Агафангел Кримський та 2. Директор постійної Комісії Української Академії наук по складанню історичного словника української мови професор Євген Тимченко; крім них до Комісії ввійшов тоді й проф. Іван Огієнко, тодішній ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету. Комісія збиралася тричі й надзвичайно пильно переглянула вироблений правописний кодекс, що лишився від попередньої Комісії 1918 року. Нарешті кодекс ухвалено друкувати, а коректу його правила проф. Є. Тимченко та акад. А. Кримський. Вкінці, 17 січня 1919 р., міністр народної освіти проф. Іван Огієнко ухвалив склади ний правописний кодекс для обов'язкового вжитку в усій Україні, і він вийшов у світ під назвою "Головніші правила українського правопису". В різних містах української землі, як східних, та і західних, ці "Правила" часто передруковувалися в десятках тисяч примірників. Оце й є основа будучого академічного правопису. Ці Правописні правила затвердили головно той правопис, що панував в Україні ще з 1905 року. Подавали вони правопис своїх і чужих слів, а головна їх ознака — це вже була наукова система основ українського правопису, перша закінчена система в історії нашого правопису.</p>

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">АКАДЕМІЧНИЙ ПРАВОПИС 1920-1921 РОКІВ</p>	<p>Пізніше, 20 лютого 1920 року, Всеукраїнська Академія наук знову переглянула ці "Правила" й ухвалила їх до загального вжитку з деякими малими доповненнями. Так повстав перший авторитетний правописний кодекс в Україні, т. зв. академічний правопис, повстав шляхом, якому з наукового боку не можна нічого закинути. Народний комісаріят освіти затвердив його в 1921 році для вжитку в Україні.</p>	<p>Звичайно, до цього кодексу мусило пристосуватися й письмо в Галичині, бо щоденна преса тут відразу перейшла власне на правопис Великої України, а тому й тут в 1922 році Наукове Товариство ім. Шевченка випустило нові "Правописні правила, прийняті Науковим Товариством імени Шевченка в Львові", в яких воно зробило великий крок до об'єднання двох наших правописів, східно- та західноукраїнського.</p>
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">АКАДЕМІЧНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 1928 РОКУ</p>	<p>Перша система українського правопису 1918-1921 років робилася наспіх, бо життя вимагало її. Тому була вона коротка й не до кінця розроблена. Настав далі спокійніший час, і тому Академія наук та народний комісаріят освіти незабаром узялися знову за цю працю. Скласти правописа доручили професорам-мовознавцям: А. Кримському, В. Ганцову й О. Синявському. Підготівна праця довго тягнулася, в ній брали участь усі наші мовознавці й видатні літературознавці (наприклад, С. Єфремов) та педагоги.</p> <p>І Академія багато попрацювала, укладаючи тепер уже закінчену систему нового українського правопису. Правопис своїх слів уклала вона старанно й всебічно, над чим працювали всі видатні наші мовознавці. Щодо правопису чужоземних слів, то Академія постановила опертися головню на українську вікову традицію та на панівну в Україні вимову. І коли б власне така засада була проведена в правопис, уся правописна справа в Україні пішла б була спокійною дорогою, корисною для всього українського народу. Але так не сталося.</p> <p>Перед комісаріятосм освіти невідповідальні особи почали твердити, що правопис — справа не самої Академії наук, але всього громадянства, і що для нового перегляду його треба скликати ще широкую Правописну комісію з участю й Львівського Наукового товариства. Народний комісар освіти Микола Скрипник прихилився до цієї думки, й у травні 1927 р. до Харкова скликали конференцію з понад 50 осіб, і вона основне переробила вже складений академічний правопис. На цій конференції були: проф. П. Бузук, проф. Л. Булахівський, О. Вишня, В. Ганцов, М. Гладкий, Г. Голоскевич, проф. Грунський, В. Дем'янчук, проф. М. Йогансен, акад. А. Кримський, К. Німчинов, проф. Плевако, проф. О. Синявський, проф. М. Сулима, Проф. Є. Тимченко, В. Ярошенко й ін. Представниками Наукового товариства ім. Шевченка із Львова прибули: голова його акад. К. Студинський і члени — проф. Іл. Свенціцький і проф. В. Сімович.</p>	<p>У цій Харківській Правописній комісії найбільше сперечань було за вимову чужоземних слів, особливо за західноукраїнську, що різко розходиться з вимовою східноукраїнською. Комісія, проти постанови Академії наук, пішла на уступки й багато західноукраїнського з вимови чужих слів таки прийняла. Правила чужоземних слів тут ще раз переробили в напрямі на "галицьку" вимову.</p> <p>Народний комісар освіти цей правопис, як компромісовий, таки затвердив 6 вересня 1928 р., Українська Академія наук також прийняла його 31 березня 1929 р., Наукове товариство ім. Шевченка у Львові 29 травня того ж року приєдналася до цієї ухвали.</p> <p>Але ця Харківська Правописна конференція 1927 р. переступила своє завдання: їй доручено було покласти в основу своєї праці академічний правопис, а конференція в багатьох правилах, а головню в правопису чужих слів, відступила від нього; наприклад, конференція прийняла — як компроміс для Галичини — тяжкі й поплутані правила писання г і г та л і ль, тоді як Академія наук постановила була писати тільки г і л.</p> <p>Як і треба було чекати, проти нового правопису зараз таки пішли протести — може, й нацьковані, а головню — виступило українське організоване вчительство, заявляючи, що таких поплутаних правил писання чужоземних слів вони в школи при найбільшій своїй охоті не зможуть запровадити.</p> <p>І це була прикра правда. Учителство посилало численні делегації до комісара освіти М. Скрипника й просило перегляду правил писання іншомовних слів. Справа набрала непотрібного розголосу. Стали цій Комісії пригадувати, що деякі її члени вимагали завести латинку замість теперішньої гражданки. Справа незабаром набрала політичного характеру й комісар М. Скрипник мусив покинути комісаріят освіти. І правопис знову вернувся до Академії наук.</p> <p>Школа чекати не могла і О. Ізюмов в імені вчительства ще року 1931-го випустив свого правописного словника, опертого на східноукраїнській традиційній вимові й першій системі Академії наук, і таким чином в Україні фактично повстало два правописи: урядовий і вчительський, що різнилися писанням чужих слів. І Академія наук змушена була латати харківську постанову, і аж 1933 року в нових своїх правилах викинула харківські постанови про г та ль і вернула до попередньої своєї постанови — у чужих словах писати головню г і л.</p>

Таким чином, правопис був розхитаний, і весь час назривала конечна потреба нового його перегляду. І ось тому на початку 1942 року советський уряд в Україні доручив Академії наук поновити свою роботу над упорядкуванням українського правопису. Цього часу Академія була вже евакуйована до Уфи й вона доручила своєму членові, відомому українському вченому-мовознавцеві Л. А. Булаховському всю правописну працю. Академік Булаховський склав відповідну наукову Правописну комісію і притягнув до праці ще й Інститут мови й літератури, що працює при Академії, й на основі всіх попередніх праць Академії склав правописні правила. Того ж 1942 року 2 жовтня Академія наук схвалила складений правопис і передала його на затвердження советському урядові. Уряд не поспішав і доручив перегляд складеного правопису ще й новій Комісії, в яку ввійшли академіки: Л. А. Булаховський, П. Г. Тичина й М. Т. Рильський та письменник Ю. І. Яновський, головував у Комісії заступник Голови народних комісарів М. П. Бажан. І вкінці народній комісар освіти П. Г. Тичина прийняв новий правопис і вніс його на затвердження й Раді народних комісарів, яка остаточно затвердила його 8 травня 1945 року. Так на евакуації повстав новий правопис.

Року 1946-го нарешті й вийшов друком цей "Український правопис" у накладі мільйона примірників, 180 с. Академія наук, укладаючи нового правописа, постановила "без поважних підстав не відходити від того, що вже усталилось, отже, в основному не примушувати культурну масу країни перевчатися". Це була важлива й корисна постанова, і справді, новий правопис мало чим різниться від правопису попереднього й нікому перевчатися не доводиться.

Важлива була й друга засада праці Академії: "Зберегти народні засади правопису, — його близькість до вимови широких мас", а також "орієнтуватись в усьому важливому, що становить специфіку мови, саме на цю специфіку (фонетика, морфологія), як вона відбилась і відбивається в мові найкращих письменників". Це головні засади нового правопису, й вони відбилися найбільше на правопису чужомовних слів, — правила наказують писати так, як традиційно й писалося в Україні: без *г* в чужих словах, без частого м'якшення *л* і т. ін.

У правописних правилах 1929 року правила писання *г—г* та *л—ль* займали цілі сторінки, а зрозуміти легко не могла й людина з освітою. Тепер же ці правила займають усього кілька рядків: "*Л* у словах іншомовного походження передається непом'якшеним або пом'якшеним *л*, — залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові" (с. 101), отже: *новела, клас, план, але автомобіль, пілюля, Золя* й т. ін. Іще простіше правило про *г*: "*г* і *h* звичайно передаються буквою *г*", напр.: *грунт, герцог, Гете, Гюго* і т. ін. Академія постановила: "передаються", цебто пишуться, але промовчала про вимову *ix*, а тому можна написане вимовляти, хто вміє: *Гете, Гюго* й т. ін.

Отже, писання чужоземних слів пішло тепер в Україні "за вимовою широких мас", цебто за своєю багатовіковою традицією, та не в усьому. Але ця вимова сильно розходиться з вимовою Галичини, бо тут за останній вік зацепилася т. зв. латинська вимова, перейнята голвно від Польщі. Поки Галичина звикне до нової східноукраїнської вимови, буде, певно, те, що бачимо скрізь у світі: інша вимова написаного.

Але на новому правописові 1945 року відбилася вже нова національна політика в советах, про яку розказано вище в розділі XVI. Сам упорядчик говорить про це здалека; він пильнував "у тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами (розділові знаки, правопис великих і малих літер, написання разом і окремо) забезпечити єдність з правописом братніх народів Радянського Союзу, особливо — російського, орієнтуючись на останній проект Державної Комісії".

Про недостачі нового правопису 1945 р. не тут говорити, але про одну з них треба сказати, — це вигнання букви *г* з нашого правопису, як то було й за царату. Це вигнання рішуче йде проти нашої багатовікової традиції, а також і проти "вимови широких мас" (пор. *сегати, галаган, седзь, герготати, гуля* й т. ін.) та "мови найкращих письменників". Це поспішна "евакуаційна" ухвала, яких у новому правопису є чимало.

За межами Батьківщини в роках 1919-1920 та 1941-1945 опинилися сотні тисяч українців, серед них чимало й видатних українських учених. Потворилося багато своїх наукових установ, різних типів шкіл, видавництв, розвинулася українська преса. І всі вони стали головню на академічному правописі 1928 року. Відстає ще Канада та Америка, але по-малу й тут усі переходять на академічний правопис. До певної міри вже зацпилося в нас гасло: "Для одного народу — один правопис!"

Розвиток українського правопису за XIX-XX віки, як я тут показав його, йшов поволі й не переживав якоїсь великої й ґрунтовної зміни. Кожен з учених працівників додавав до нього щось і своє, а тому про нього можна сказати сміло, що він — то збірний плід усього XIX-XX віків, і в жодному разі то не "кулішівка" чи "желехівка", бо якраз ці вчені ніякої особливої новини до нашого правопису й не запровадили: він розвивався поволі працею всіх!

Кожен правопис складається головним чином на основі двох засад: історично-етимологічної та фонетичної — цебто, з одного боку пишуть так, як писали в старовину, а з другого — пишуть цей правопис по можливості пристосувати й наблизити до живої вимови. Незабутня "руська трійця" в "Русалці Дністровій" 1837 року рішуче заявила: "Пиши, як чуєш, а читай, як видиш", і до осягнення цього гасла весь час прямує український правопис. Прямує, але ще не дійшов до нього. В більшій своїй частині український правопис дійсно фонетичний, але й елементів історично-етимологічних в нім немало. Так, зазначу хоча б напис -ться в дієсловах, хоча жива мова знає тільки -цця, -ця чи -ся; пишемо земля, хоч вимовляємо зимля; пишемо з жінкою, з школи, з собою, а вимовляємо: ж жінкою, ш школи, с собою й т. ін. Треба, правда, додати, що на світі немає правопису, який був би цілком фонетичний; не забудьмо й того, що кожний фонетичний правопис, коли його довго не міняти, стає поволі правописом історично-етимологічним, бо ніякий правопис не в силі догнати змін живої мови. Крім цього, при великому дробленні нашої мови на окремі говірки цілком фонетичний правопис і неможливий; фонетики можна вживати тільки такої, яка буде зрозумілою для більшості українських говорів.

Історія нашого правопису, як і історія розвитку літературної мови, ясно показує нам, що вони для недержавного народу завжди були й є укладом двох сил у країні: наукових і політичних. Було так за давніших часів, ще виразніше стало за часів наших.

Наші правописи мають офіційну повоєнну нумерацію. Перший – 1946 року за редакцією Л. Булаховського. У передмові звучить теза, що метою упорядників було забезпечити єдність з правописними системами інших братніх народів.

Другий побачив світ 1960 року. Причина – вихід у Москві «Правил російської орфографії та пунктуації» (1956). Ну і до тих правил треба було підлаштувати наш правопис.

Далі «третій» правопис 1990 року. Пригадай, яким для України був цей рік та й кілька років перед тим, бо ж почали його розробляти в кінці 80-х років. Чим цей правопис важливий? Нам віддали нашу літеру Г, були внесені зміни в правопис слів іншомовних власних і загальних назв, у правило дев'ятки. Але це ще був не той, який треба. А наша діаспора далі продовжувала використовувати «скрипниківку». До 1987 року, правда. Тоді вийшло у Нью-Йорку нове видання під егідою Науково-дослідного товариства української термінології.

Як бачиш, правопис, і перший, і другий, і третій був (не)нашим, (не)українським. Тобто начебто і наш і не наш одночасно. Зрозуміло, що так далі тривати не могло. Потрібен був правопис наш, та й зрештою, варто було узгодити материковий та діаспорний правописи. До речі, маєш цифри для порівняння:

Дмитро Данильчук у книзі «Український правопис: роздоріжжя і дороговкази» говорить про такі зміни 1990 року:

- повернуто до української абетки літеру Г;
- відновлено визначення «кличний відмінок» замість «кличної форми»;
- скасовано подвоєння приголосних у більшості загальних назв іншомовного походження;
- зміни у правилі «дев'ятки»;
- уніфіковано написання апострофа;
- поновлено написання В'ячеслав;
- запроваджено написання і після префікс(оїд)ів без-, дез- тощо;
- дещо лібералізовано правила переносу слів;
- усунуто подвійне йотування в деяких словах іншомовного походження (*єна, параноя*);
- в окремих словах французького походження підкреслено твердість ж і ф (*журі, парфуми*).

Але... знаєш, що особисто мене напружило в цьому правописі? Перестановка літер в абетці. Знак м'якшення у нас від ХІХ століття був розташований у кінці абетки, аж тут раптом «замешкав» між щ і ю. Як у російській... Тому й кажу, що (не)наш правопис. Та й літеру Г начебто відновили, але якось так... У вигляді орфоепічної рекомендації.

1993 року вийшло наступне видання, але в ньому не було усунуто ті помилки та неточності, на які вказували мовознавці (прочитай про це докладніше у книзі Д. Данильчука). І ще один момент... Його називають «четвертим» правописом. Але він побачив світ за часів незалежної України. То чому четвертий? Добре, що хоч застарілий ілюстративний матеріал забрали геть.

Ну і не було все так мирно. «Третій» правопис готував Інститут мовознавства імені О. Потебні. «Четвертий» готували Інститут мовознавства та Інститут української мови. Відбувся розкол у комісії на два табори мовознавців. Консерватори вважали, що не треба нічого міняти, бо все і так класно, що на реформи потрібні кошти, що людям буде незручно і т.д. Реформатори заперечували, мовляв, так далі тривати не може, бо правопис має відтворювати специфіку мови. Найперше – фонетичні особливості. Вони пропонували відновити низку правописних форм 1933 року, спростити правила орфографії та пунктуації, зменшити кількість винятків.

1999 року на Міжнародному конгресі україністів в Одесі було оприлюднено «Український правопис: Проект найновішої редакції», керівником якого був В. Німчук.

Було проведене опитування. Лиш поглянь:

Дирекція Інституту української мови НАН України провела 2002 – 2003 рр. опитування науковців держави про ставлення їх до новаций проекту 1999 р. за анкетною, в якій названо запропоновані зміни, стисло пояснено причини й підстави для внесення в орфографію нових елементів або повернення вилучених у 1933 р., можливі варіанти новацій.

Вельмишановні колеги!

Дирекція Інституту української мови НАНУ просить уважно прочитати запропоновані зміни та уточнення до української орфографії та висловити щодо них свою думку. Обведіть, будь ласка, цифру біля запропонованого правила або його можливого варіанта, якщо Ви його підтримуєте.

№ п/п	Запропоновано	Причина зміни, підстава	Можливі варіанти	Ваші зауваження
1	I. Писати послідовно букву <i>г</i> у питомих (<i>лава</i>), засвоєних (<i>ланок</i>) загальних назвах та у власних найменуваннях (<i>Гіла</i> — прізвище; <i>Ганичі</i> — топонім).	Правило в чинному кодексі сформульовано нечітко. Підстава: українські загальні та власні назви пишемо відповідно до їхнього звукового складу в живому мовленні.		
2	I. Писати літеру <i>и</i> на початку українських питомих та засвоєних слів перед приголосними <i>н</i> та <i>р</i> , на початку відповідних вигуків, звуконаслідувань і похідних від них утворень: <i>инший, ирій, ирод, ич!</i> , <i>икати</i> , на початку іншомовних запозичень — загальних і власних, коли в мові-донорі на початку слова наявний звук, близький до українського <i>и</i> : <i>ир</i> “загальна назва пісні в деяких тюркомовних народів”, <i>Игиатта</i> “річка в Якутії”.	Наявність у живому мовленні слів із початковим <i>и</i> . Під впливом написання на початку слів тільки іруйнується фонологічна система української мови <i>-и</i> не має повноправного статусу фонемі. Класики української літератури до правописної реформи 1927 р. вживали саме <i>и</i> в зазначених випадках.	II. Писати <i>и</i> в питомих і засвоєних словах тільки перед <i>р</i> та у вигуках, звуконаслідуваннях і похідних від них словах, у запропонованих іншомовних запозиченнях. III. Писати <i>и</i> тільки на початку вигуків, звуконаслідувань і похідних від них слів та в назвах іншомовних запозиченнях.	
3	I. Писати слово <i>пів</i> у значенні “половина” тільки окремо від суцільних слів. Коли елемент <i>пів</i> має інше значення, писати його разом: <i>пів ночі, але північ, півночі</i> і т. д. Разомпів писати і в прикметниках, похідних від сполуки <i>пів</i> із іменником: <i>пів години</i> — <i>півгодинний</i> .	Наявність в українській мові незмінного повнозначного слова <i>пів</i> : <i>пів на п'яту, о пів на другу</i> та ін.		
4	I. В іменниках третьої відміни з кінцевою групою приголосних, а також у словах <i>кров, любов, сіль, осінь, Русь</i> , у родовому відмінку однини вживати флексію <i>-и</i> .	Наявність нині флексії <i>-и</i> в говірках, які лягли в основу літературної мови, вживання цього закінчення у зазначених випадках у класиків української літератури до “реформи” 1933 р.	II. Вживати в цьому випадку паралельно закінчення <i>-і</i> та <i>-и</i> (пор. паралельні <i>-ові, -у</i> в давальному однини та <i>-і, -у, -ові</i> в місцевому однини іменників чол. роду другої відміни).	
5	I. Вживати закінчення <i>-и</i> в родовому відмінку однини іменників четвертої відміни, які при відмінюванні приймають <i>-ен-</i> : <i>ім'я</i> — <i>ім-ен-и</i> .	Вживання його в живому мовленні, у творах класиків української літератури до прийняття змін у правописі 1945 р. (1946 р.), цільність парадигми четвертої відміни: <i>ягня</i> — <i>ягнят-и, ім'я</i> — <i>ім-ен-и</i> .	II. Вживати паралельно закінчення <i>-і</i> та <i>-и</i> : <i>імені</i> — <i>імени</i> .	

6	I. Відмінювати іноземні запозичення на -о, крім тих, у яких перед -о є інші голосні: <i>пальто</i> — <i>пальта</i> , <i>бюро</i> — <i>бюра</i> і т. д.; <i>Леонардо</i> — <i>Леонарда</i> , але <i>радіо</i> — <i>радіо</i> , <i>Маріо</i> — <i>Маріо</i> .	Відмінюваність їх у живому мовленні, в літературній мові до “реформи” 1933 р., у творах деяких нинішніх письменників. Незмінюваність їх руйнує відмінювання питомих українських іменників на -о (пор. неправильне <i>брати Кличко</i> , а треба <i>брати Клички</i>).	II. Дозволити паралельні відмінювані та невідмінювані форми: <i>кіно</i> — <i>кіна</i> і т. ін. III. Не відмінювати, але не вважати грубими помилками відмінювані форми. IV. Відмінювати тільки власні назви: <i>Леонардо</i> — <i>Леонарда</i> , <i>Коломбо</i> — <i>Коломба</i> , <i>Конго</i> — <i>Конга</i> .
7	I. Писати в запозичених загальних назвах тільки <i>г</i> , незалежно від того, <i>h</i> чи <i>g</i> вимовляють у мові-джерелі: <i>гербарій</i> , <i>гіпотеза</i> , <i>газета</i> , <i>гол</i> . В окремих словах, запозичених переважно через російську мову з англійської, відповідно до <i>h</i> передбачено й далі писати <i>х</i> : <i>хобі</i> , <i>хокей</i> , <i>ноу-хау</i> .	Закоренілість такої вимови в мовленні із південно-східного та середньої і східної частин північного наріч завдяки псевдоаналогії: усі слова, що в російській мові вживаються і пишуться з <i>г</i> , по-українськи ніби мають звучати з глотковим <i>г</i> .	II. Писати <i>г</i> або <i>г</i> залежно від того, як слово звучить у сучасних західноєвропейських мовах: <i>демпінг</i> , <i>хот-дог</i> , <i>гімназія</i> . III. Дозволити паралельні написання: <i>демпінг</i> — <i>демпінг</i> .
8	I. В антропонімах та похідних від них лексемах вживати <i>г</i> або <i>г</i> відповідно до звукового складу (<i>h</i> — <i>g</i>) назв у мовах-донорах: <i>Гете</i> , <i>Гельг</i> . У власних географічних назвах вживати <i>г</i> , незалежно від того, <i>h</i> чи <i>g</i> маємо в мові-джерелі.	Написання власних найменувань як засобів ідентифікації особи мають максимально відбивати фонемний (звуковий) і графічний склад їх у мові-джерелі.	II. Розрізняти <i>г</i> і <i>г</i> відповідно до звучання і написання (<i>h</i> — <i>g</i>) у мові-джерелі у всіх власних назвах — антропонімах: <i>Гете</i> , топонімах: <i>Гонконг</i> .
9	I. Вживати як нормативні паралельні форми: <i>ефір</i> — <i>етер</i> , <i>кафедра</i> — <i>катедра</i> , <i>марафон</i> — <i>маратон</i> і т. д. у словах грецького походження на місці букви <i>θ</i> (<i>th</i>).	Вживання таких форм у літературній мові до заборони їх у 1933 р. Практика деяких друкованих ЗМІ в Україні.	II. Вживати варіанти <i>zt</i> у художній і конфесійній літературі.
10	I. У загальних назвах іншомовного походження подвоєння приголосних звичайно не передаємо: <i>тона</i> , <i>нето</i> , <i>бруто</i> , але <i>ванна</i> , <i>вілла</i> , <i>манна</i> , <i>буллата</i> деякі інші (бо є слова віла “русалка в сербів”, <i>мана</i> і т. д.).	Так ці слова звучать в усному мовленні.	II. Відповідно до живого мовлення не відбивати подвоєння приголосних в іншомовних власних назвах — антропонімах: <i>Тромбеті</i> , топонімах: <i>Голандія</i> .
11	I. Слова з церковно-релігійної сфери (давні запозичення) з “правилом дев’ятки” не пов’язуються. У них між усіма приголосними пишемо <i>и</i> : <i>євангелист</i> , <i>єпископ</i> , <i>алилуя</i> , <i>Вифлеєм</i> .	Сучасна практика українськомовних Церков, зокрема, УПЦ (КП), УАПЦ, УГКЦ, тисячолітня традиція. У чинному правописному кодексі (1993, с. 101) це правило подано лише в примітці.	

12	I. Поширити “правило дев’ятки” на правопис іншомовних власних назв: <i>Аристотель, Едип, Сизиф; Занзибар, Сиракузи</i> .	Невиправдане різке проти- ставлення запозичених за- гальних і власних наймену- вань. Вже дозволено писати и в кінцевих <i>-ида, -ика</i> , а також після <i>ж (дж), ч, ш, щ</i> та <i>р</i> (тобто після п’яти букв) у чинному кодексі (1993, с. 101 — 102) та в багатьох винятках <i>-і</i> після <i>д, т, з, с</i> . Непом’якшені приголосні перед і мовах-донорах.		
13	I. У загальних назвах іншомов- ного походження перед йотова- ними після губних писати апо- строф: <i>б’юро, б’юджет, н’юітр, м’юзикл</i> .	Живе мовлення українців. Уодноманітнення написань слів іншомовного похо- дження.	II. Писати апостроф тіль- ки в загальних назвах, у власних найменуваннях не вживати: <i>б’юро</i> , але <i>Мюнхен</i> .	
14	I. У словах іншомовного похо- дження, де в мові-джерелі зву- чить <i>j</i> , у позиції перед <i>о</i> писати <i>й</i> : <i>йон, йонійський, йоаніт, Йоан, Йов</i> .	Жива вимова <i>Йона, Йов</i> і под. Передавання неспотво- рено звука мови-джерела, уодноманітнення написан- ня слів грецького походжен- ня з початковою “ <i>йотою</i> ” (пор. у чинному кодексі: <i>йод</i> , але <i>іон</i>).	II. Залишити <i>іо</i> в словах грецького походження (<i>іон</i> і споріднені), але пи- сати з <i>й</i> відповідні назви германського походжен- ня: <i>йола</i> (тип невелико- го вітряного судна”, <i>йох</i> “стара одиниця земель- ної міри в Німеччині, Швейцарії”.	
15	I. Писати слово <i>проект</i> і похідні від нього з буквою <i>є</i> .	У мові-джерелі — латин- ській — тут наявний <i>-je-:projectus</i> . Уодноманітнення написання слів із спільним коренем, пор.: <i>об’єкт, суб’єкт</i> . Нормативність форм <i>проект</i> до “реформи” 1933 р.		
16	I. Написання <i>ія</i> всередині слів ін- шомовного походження на місці <i>іа</i> : <i>артеріяльний, геніяльний, ма- теріял</i> .	Живе мовлення (пор. <i>валер’янка, матер’ял</i>), тися- чолітня писемна традиція, перервана 1933 р. Наявність “опорного” <i>й</i> у багатьох сло- вах: <i>матерія — матеріаль- ний, геній — геніяльний</i> .	II. Писати <i>ія</i> тільки у сло- вах з конфесійної сфери: <i>парафіяльний, уніят, ва- силіянин</i> та ін. III. Тільки в словах із ре- лігійної сфери і в тих, де є “опорний” <i>й</i> : <i>матерія — матеріальний, геній — геніяльний</i> . IV. Паралельне вживання з <i>іа</i> та <i>ія</i> : <i>матеріальний і матеріяльний</i> .	
17	I. Не писати зайвої букви <i>й</i> у сло- вах, де його немає в мові-джерелі запозичення: <i>гуаява</i> “вид тропіч- них деревних рослин”, <i>мая</i> “інді- анський народ у Латинській Аме- риці”, <i>фое</i> .	У мовах-джерелах у цих сло- вах подвійний <i>й</i> не вимов- ляють і не пишуть: іспанські <i>guaiaba, maya</i> , французьке <i>foyer</i> .		

18	I. Писати тільки початковий <i>ю</i> в словах, де в мові-джерелі початкова група <i>ји</i> : <i>Юда</i> .	Жива мова, тисячолітня традиція, такі написання в текстах українськомовних Церков.	Залишити паралельні написання: <i>Юда</i> — <i>Иуда</i> .	
19	Передавати іншомовний дифтонг <i>ai</i> через <i>av</i> у загальних найменуваннях: <i>авдит</i> , <i>авдиторія</i> , <i>авкціон</i> , <i>автобіографія</i> , <i>автор</i> , <i>інавгурація</i> . <i>Аи</i> передавати через <i>au</i> тільки в словах: <i>аут</i> , <i>джоуль</i> , <i>клоун</i> , <i>ноухау</i> , <i>Каунас</i> , <i>Лаура</i> , <i>Фауст</i> , <i>Пауль</i> та деяких інших (за традицією).	Жива українська орфоепія: <i>аудит</i> , <i>аудиторія</i> і т. д.	II. Вирівняти тільки <i>фавна</i> , бо пишемо ім'я міфічного бога <i>Фавн</i> , <i>інавгурація</i> , бо пишемо <i>авгур</i> “у стародавньому Римі член жрецької колегії, що віщував “волю богів” (за нинішнім кодексом паралельно: <i>інавгурація</i> <i>таїнаугурація</i>).	
20	Писати м'який знак після <i>р</i> в іменах по батькові: <i>Ігорьович</i> , <i>Лазарьович</i> .	Імена <i>Ігор</i> , <i>Лазар</i> , крім називного відмінка однини, виступають як іменники м'якої групи: <i>Ігоря</i> , <i>Ігореві</i> , <i>-ю</i> ; <i>Ігорем</i> , <i>Ігорями</i> .		

Зазначте, будь ласка, Ваші:

1. Прізвище та ініціали: _____
2. Освіту і фах: _____
3. Науковий ступінь та наукове звання: _____
4. Місце праці й посаду: _____
5. Дату: _____

З повагою В.В.Німчук.

В опитуванні взяли участь 345 осіб із усіх регіонів України, головно – працівники вищих навчальних закладів, у тому числі 28 докторів філологічних наук, 2 доктори мистецтвознавства, 1 доктор філософських наук, 161 кандидат філологічних наук, 16 кандидатів педагогічних наук, 1 кандидат мистецтвознавства, 1 кандидат психологічних наук, 1 кандидат фізико-математичних наук і 134 осіб без наукового ступеня. Отже, опитано 31 доктора наук, 180 кандидатів наук.

Перший, основний варіант підтримали (подаємо результати в порядку умовних номерів запитань в анкеті):

№1: 288 осіб — 83,5%. З них: 87,1% докторів наук; 91,7% кандидатів наук; 71,6% без наукового ступеня;

№2: 134 особи — 38,8%. З них: 64,5% докторів наук; 48,3% кандидатів наук; 20,1% без наукового ступеня;

№3: 278 осіб — 80,6%. З них: 87,1% докторів наук; 87,2% кандидатів наук; 70,1% без наукового ступеня;

№4: 162 особи — 47%. З них: 67,7% докторів наук; 59,4% кандидатів наук; 25,4% без наукового ступеня;

№5: 168 осіб — 48,7%. З них: 61,3% докторів наук; 63,3% кандидатів наук; 26,1% без наукового ступеня;

№6: 138 осіб — 40%. З них: 67,7% докторів наук; 45,6% кандидатів наук; 26,1% без наукового ступеня;

№7: 194 особи — 56,2%. З них: 54,8% докторів наук; 58,3% кандидатів наук; 53,7% без наукового ступеня;

№8: 158 осіб — 45,8%. З них: 48,4% докторів наук; 49,4% кандидатів наук; 40,3% без наукового ступеня;

№9: 128 осіб — 37,1%. З них: 48,4% докторів наук; 47,8% кандидатів наук; 20,1% без наукового ступеня;

№10: 241 особа — 69,9%. З них: 67,7% докторів наук; 77,8% кандидатів наук; 59,7% без наукового ступеня;

№11: 246 осіб — 71,3%. З них: 83,9% докторів наук; 76,1% кандидатів наук; 61,9% без наукового ступеня;

№12: 275 осіб — 79,7%. З них: 93,5% докторів наук; 89,4% кандидатів наук; 63,4% без наукового ступеня;

№13: 164 особи — 47,5%. З них: 64,5% докторів наук; 58,3% кандидатів наук; 29,1% без наукового ступеня;

№14: 172 особи — 49,9%. З них: 61,3% докторів наук; 60% кандидатів наук; 33,6% без наукового ступеня;

№15: 197 осіб — 57,1%. З них: 80,6% докторів наук; 70,6% кандидатів наук; 33,6% без наукового ступеня;

№16: 126 осіб — 36,5%. З них: 64,5% докторів наук; 46,7% кандидатів наук; 16,4% без наукового ступеня;

№17: 271 особа — 78,6%. З них: 90,3% докторів наук; 86,7% кандидатів наук; 64,9% без наукового ступеня;

№18: 215 осіб — 62,3%. З них: 83,9% докторів наук; 72,2% кандидатів наук; 50,7% без наукового ступеня;

№19: 158 осіб — 45,8%. З них: 77,4% докторів наук; 58,3% кандидатів наук; 21,6% без наукового ступеня;

№20: 114 осіб — 33%. З них: 45,2% докторів наук; 32,2% кандидатів наук; 31,3% без наукового ступеня.

Упадає в око факт, що запропоновані зміни знайшли більше прихильників серед докторів і кандидатів наук, ніж серед осіб без наукових ступенів, а також те, що тільки три пропозиції (№№ 8, 9, 20) не підтримала більшість докторів наук. Загалом дев'ять пропозицій (№№ 1, 3, 7, 10, 11, 12, 15, 17, 18) підтримано більшістю опитаних. Велика частина респондентів, але менше половини, підтримала №№ 4, 5, 8, 13. Майже половина (49,9%) позитивно оцінила пропозицію №14 в проекті 1999 р. Інші варіанти (2-й, 3-й) розв'язання пропонованих змін не знайшли значної підтримки.

Результати проведеного опитування не можуть мати вирішального значення під час прийняття тих або інших нововведень у чинний орфографічний кодекс, але думки науковців, особливо – докторів та кандидатів наук, потрібно враховувати.

Звертаємо увагу на те, що багато засобів масової інформації вже нині використовують запропоновані в проекті 1999 р. правописні пропозиції або ж застосовують повністю орфографічний кодекс 1929 р.: журнали «Березіль», «Всесвіт», «Критика», «Сучасність», газети «Наша віра», «Слово» та ін., видавництва «Основи», «Літопис», «Довіра», «Акта», Національного університету «Києво-Могилянська академія» та ін.

Підкреслимо: проект 1999 р. прагне повернути українській мові ті природні, притаманні їй питомі елементи, які відібрано від літературної норми в радянську добу і котрі зберігаються в живому мовленні. У ньому закладено можливості компромісного розв'язання спірних питань. Можливі варіанти видно з анкети, складеної для опитування широкого кола фахівців та нефакхівців. Головною проблемою нашої орфографії є правопис слів іншомовного походження, а центром її – написання h і g у запозиченнях із інших мов. Важливою є також проблема застосування правила «дев'ятки» в написанні власних найменувань (імен, прізвищ, топонімів)³⁹.

До речі, цей проект позитивно оцінив Ю. Шевельов.

Згодом запропонували свої зміни і консерватори на чолі з В. Русанівським (2003).

А далі... Далі трикрапки, бо історія з правописами ще триває...

Ось тут знайдеш найновіший правопис 2015 року: <https://goo.gl/uj2mhW>. Висновки зробиш сам.

39 <https://goo.gl/otdRWX>

А що тепер? А тепер у нас правописний плюралізм ☺. Що нам з тобою робити? Та бодай вивчити основні правила, а нюанси з'ясовуватимемо по ходу. Д. Данильчук радить розмежувати поняття абсолютної і відносної норми.

Наша мова активно поповнюється новотворами. А як їх писати?

2009 року Погоджувальна комісія з проблемних питань українського слововживання, словотворення та написання слів Інституту української мови НАН України під керівництвом К. Горденської виписала певні рекомендації. Але ж рекомендації – це не до обов'язкового виконання.

Наведу тобі приклад. От як писати такі слова: *попмистецтво*, *попгрупа*, *інтернетзв'язок*, *економклас*, *штрихкод*? Комісія радить писати їх разом, бо це, мовляв, мішані аббревіатури. Але вони ж виникли не в нас, ми їх такими запозичили з англійської мови. І мали би вони писатися, на думку Д. Данильчука, через дефіс. І наприклад, якщо *рок-гурт* ми пишемо через дефіс, то чому *попгурт* треба писати разом?

Таких моментів є чимало.

Тобто в нас ще багато роботи над нашим правописом... І новим орфографічним словником...

В. Німчук писав: «Єдиний правопис консолідує національну культуру, етнос. Безладне розхитування орфографічних правил призводить до дестабілізації всіх норм літературної мови, дезорієнтує її носіїв, знижує грамотність населення, викликає елементи хаосу в словниках... Державна мова повинна мати стійкий правописний кодекс, обов'язковий для всіх громадян держави й друкованих органів».

І на завершення цікаві факти про слова, яких немає в українській мові⁴⁰:

バックシャン (bakku-shan) (японська) – ситуація, за якої дівчина зі спини здається привабливою, але, коли побачиш її обличчя, це враження різко змінюється в гіршу сторону.

Backpfeifengesicht (німецька) – термін, що використовується стосовно особи, яка хоче дати комусь ляпаса.

Bumf (англійська) – працювати з документами (листами, договорами тощо), тобто займатися паперовою роботою, від якої в підсумку стає нестерпно нудно.

Desenrascanco (португальська) – можливість вийти зі скрутного становища за повної відсутності продуманого рішення і будь-яких засобів.

Dhurna (англо-хінді) – термін, що означає спробу вибити гроші з боржника, вдавшись для цього до таких дій, як сидіння без їжі і пиття під дверима неплатника до тих пір, поки той не заплатить.

Earworm (англійська) – дослівний переклад – «вушний черв'як», використовується для позначення пісні або мелодії, яка міцно «засіла» в голові.

Farpotshket (ідиш) – термін, що позначає той предмет, який остаточно зламався в процесі спроби його полагодити.

Fond de l'air (французька) – дослівний переклад – «дно повітря». Означає неймовірний холод, якого за станом природи не повинно бути, оскільки стоїть тепла пора року і світить сонце, ви одягаєте легкий одяг, але слід витягувати пальто з гардероба.

Gigil (тагальська, Філіппіни) – це слово використовується для позначення бажання вкусити або вщипнути свого коханого (або кохану) через надлишок почуттів.

Glaswen (уельська) – фальшива і нещира посмішка, так посміхається людина, коли їй цього не хочеться, їй абсолютно не весело, але через якісь причини потрібно.

Hanyauku (руквангалі, Намібія) – йти навшпиньки по нестерпно гарячому піску, розпеченому сонцем.

讳疾忌医 [huijijiyi] (китайська) – термін, яким описується відкладання хворою людиною візиту до лікаря до останнього моменту.

Iktuarpok (мова інуїтів) – стан неспокою, тривоги через те, що ви когось чекаєте до призначеного часу, а його немає, тоді ви починаєте багаторазово дивитися на годинник, у вікно, виходити на сходову клітку і прислухатися, чи не йде гість.

Lunga (південно-африканське Конго) – людина, яка в перший раз може пробачити і забути поганий вчинок стосовно себе, вдруге вона поставиться до цього поблажливо, але в третій раз

40 <https://goo.gl/njr8zV>

відреагує вже не так мило, а вдасться до грубої сили.

ジバク [jibaku] (японська) – термін, що вживається для позначення абсолютно унікальної здатності людини, яка під час дискусії впадає в такий азарт, що починає спростовувати навіть сказане раніше ним же самим.

Kaelling (датська) – термін, що позначає жінок, які голосно кричать у громадських місцях на своїх дітей.

קִבֵּטְסִן [kibetsn] (ідиш) – термін, що вживається для позначення надокучливої людини, яка постійно пристає до інших з непотрібними порадами та рекомендаціями.

Koyaanisqatsi (мова індіанців Хопі, США) – термін, що використовується для опису «природи, яка втратила баланс і гармонію», або божевільного стилю життя, що суперечить самій природі.

Kummerspeck (німецька) – дослівний переклад – «бекон горя». Стан, за якого людина без міри починає їсти все, що попадається під руку, як кажуть психологи, «намагаючись заїсти свою депресію».

Ládramháioła (ірландсько-гельська) – термін, який позначає невдалий, даремно проведений день, що заздалегідь планувався для безлічі справ.

Lagom (шведська) – слово, що використовується для позначення кількості, коли ні багато, ні мало, а саме стільки, скільки потрібно.

L'esprit d'escalier (французька) – дослівний переклад «дух сходів». Почуття, що виникає в людини після того, як розмова вже відбулася, але вона розуміє, що все було сказано не так, що потрібно було сказати ось це і ось це, але вже пізно. Звідси і слово «сходи» – людина вийшла з квартири (офісу, приміщення) співрозмовника на сходи, де її це почуття й охопило.

Mamihlapinatapai (яганська, мова кочових племен Вогняної Землі) – занесено до книги рекордів Гіннеса як «найбільш стисле слово» та вважається одним із найскладніших для перекладу слів. Воно означає «Погляд між двома людьми, в якому зображено бажання кожного, щоб інший запропонував те, чого обоє прагнуть, але жоден не хоче бути першим».

Myötähäpeä (фінська) – стан, за якого хтось зробив щось дурне, а почуття сорому переживаєте саме ви.

Nakakahinayang (тагальська, Філіппіни) – почуття жалю, яке відчувається людиною внаслідок того, що вона через власний страх побоялася скористатися вигідною ситуацією й упустила свій шанс, але тепер бачить, що той, хто ризикнув, виявився у виграші й у нього все вийшло.

눈치 (Nunchi) (корейська) – здатність бути людиною тактовною і ввічливою, яка вміє з повагою і терпінням вислухати співрозмовника.

Panapo'o (гавайська мова) – термін, що позначає чухання голови в спробах згадати щось геть забуте.

Retrouvailles [r(ə)truva???:] (французька) – дослівний переклад – «зустріч після розлуки», слово використовується для вираження радості, яку відчувають від зустрічі після довгої розлуки з людиною або розставання з будь-якими місцями.

Serendipity (англійська) – здатність людини, яка полягає в тому, що, роблячи глибокі висновки з випадкових спостережень, людина здатна знайти те, чого не шукала.

Sgiomlaireachd (гельська шотландська) – роздратування, яке спричинюють люди, котрі відволікають людину від процесу харчування.

Slampadato (італійська) – слово позначає людину, яка величезну кількість свого часу проводить у соляріях для того, щоб цілий рік виглядати засмаглою.

Svårpåfatagbar (шведська) – слово, що описує людину, яка під різними приводами ховається від знайомих людей, не відповідає на їхні телефонні дзвінки тощо.

Tartle (шотландська) – панічний стан, що виникає в той момент, коли потрібно представити одного співрозмовника іншому, але він не в змозі згадати його ім'я.

Tingo (паскуальська, Океанія) – позичати в людини гроші, речі, цінності доти, поки в того нічого не залишиться.

侘寂 (Wabi-Sabi) (японська) – здатність виявляти щось прекрасне в недосконалості предмета. Наприклад, в античних статуях без голови.

ي نر ب ق ي [ya'aburnee] (арабська) – дослівний переклад – «ти мене поховаєш». Слово вживається одним із закоханих, які хочуть померти в один день, для того, щоб висловити своє бажання померти на руках у коханого, хоча б на день раніше.

Yuputka (мова ульва, індіанців Гондурасу і Нікарагуа) – відчуття, що виникає від того, що, перебуваючи в незвичному місці і, як людині здається, повному небезпек, їй здається, що до шкіри хтось доторкається. Можливо, привиди.

Zechpreller (німецька) – слово, що вживається для позначення людей, які ніколи не віддають борги або всіляко відтягують цей процес.

1 Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було – Бог. 2 З Богом було воно споконвіку. 3 Ним повстало все, і ніщо, що повстало, не повстало без нього. 4 У ньому було життя, і життя було світло людей. 5 І світло світить у темряві, і не поїняла його темрява. 6 Був чоловік, посланий Богом, ім'я йому – Йоан. 7 Прийшов він свідком – свідчити світло, щоб усі з-за нього увірували. 8 Не був він світло – був лише, щоб свідчити світло. 9 Справжнє то було світло-те, що просвітлює кожну людину. Воно прийшло у цей світ. 10 Було у світі, і світ ним виник – і світ не впізнав його. 11 Прийшло до своїх, – а свої його не прийняли. 12 Котрі ж прийняли його – тим дано право дітьми Божими стати, які в ім'я його вірують; 13 які не з крові, ані з тілесного бажання, ані з волі людської, лише – від Бога народилися. 14 І Слово стало тілом, і оселилося між нами, і ми славу його бачили – славу Єдинородного від Отця, благодаттю та істиною сповненого. 15 Свідчить про нього Йоан, і проголошує, промовляючи: «Ось той, про кого я говорив: Той, що йде за мною, існував передо мною, був раніше за мене». 16 Від його повноти прийняли всі ми – благодать за благодать. 17 Закон бо був даний від Мойсея, благодать же й істина прийшла через Ісуса Христа. Ів. 1:1-17

ЕСЕЙ 5

Про

- 1) слова, слова, слова;
- 2) лексику української мови з семантичного погляду;
- 3) лексику з погляду походження;
- 4) лексику з погляду активного стану;
- 5) лексику зі стилістичного погляду;
- 6) діалектизми

В с т у п

У попередньому есеї ми з тобою неодноразово цитували Івана Огієнка (1882-1972), вченого-історика, поета, церковного та громадського діяча, міністра освіти УНР, митрополита Української автокефальної церкви.

Ти знаєш, я захоплююся не лише рівнем наших науковців але ще й багатогранністю! Що то кажуть: талановита людина – у всьому талановита...

Ось що пише про нього Київський національний університет імені Тараса Шевченка:

Народився він на Житомирщині. У Києві навчався у військово-фельдшерській школі (там навчання було безкоштовним, тому й обрав її). Трохи працював у Київському військовому шпиталі. Тому вступає до університету Св. Володимира (тепер КНУ ім. Т. Г. Шевченка).

З 1905 р. Огієнко починає писати українською мовою. Сам, без примусу, без думки «а що мені за це буде», з відчуттям: а як інакше, якщо я українець? Тоді ж він уперше долучається до національно-визвольного руху. З 1907 р. він - співробітник, а з 1909 р. - дійсний член Українського наукового товариства у Києві. З 1908 р. І. Огієнко - член Київського осередку "Просвіти", з 1912 р. - Історичного товариства Нестора-літописця. 1912 р. у С.-Петербурзі І. Огієнко стає членом-кореспондентом Товариства любителів давньої писемності, а в Києві завершує навчання на Вищих педагогічних курсах. 1914 р. успішно складає всі іспити на звання магістра, а 1915 р. починає читати перші самостійні лекції як приват-доцент кафедри російської мови та літератури університету Св. Володимира. Восени 1916 р. читає новий курс – «Історія східнослов'янського наголосу».

З початком Лютневої революції він одним із перших почав викладати українською мовою. Весною 1917 р. було створено Центральну раду. Іван Огієнко був членом ради Міністерства освіти, долучається до реалізації нового проекту - організації системи вищої школи в Україні. Його було призначено відповідальним за відкриття філіалу університету в Кам'янці-Подільському, а згодом в. о. ректора майбутнього навчального закладу.

Він очолює Державну правописну комісію, створену при МНО Української Держави. Його призначено міністром народної освіти й мистецтва. Чим він займався на цій посаді? Дбав про забезпечення навчальних закладів професійними, патріотичними кадрами, якісними підручниками й посібниками, про створення у навчальних закладах нормальної матеріально-технічної бази.

І як тільки він усе втигав?..

А ще він впроваджує в богослужіння українську вимову, створює комісію з перекладу українською мовою Біблії, богослужбових текстів і сам працює у ній.

Іван Огієнко причетний до однієї з важливих подій в історії України – акту злуки Західно-української народної республіки та Української народної республіки в єдину Соборну Українську Державу, яка відбулася 22 січня 1919 р. Він був головним уповноваженим Ради міністрів для організації і проведення цього заходу на Софійському майдані.

У 1922 р. він завершує політичну кар'єру. Та й не лише політичну... Переїздить з родиною до Винників (передмістя Львова), де отримує посаду викладача української мови і літератури учительської греко-католицької семінарії сестер чину о.о. Василян.

У 1925 р. сенат Варшавського університету затверджує його кандидатуру на посаді звичайного професора церковнослов'янської мови та палеографії православного відділу богослов'я (п'ять годин лекцій і дві години семінарських занять на тиждень). Він також був співробітником (на громадських засадах) Інституту дослідження національних проблем у Варшаві, Української загальної енциклопедії, член науково-дорадчої колегії при Варшавській публічній бібліотеці (відділ стародруків), слов'янського інституту в Празі, учасник Першого з'їзду слов'янських філологів, що проводився в цьому місті (1929).

«Особисте горе (смерть дружини) та суспільно-політична ситуація в Польщі на період початку Другої світової війни спонукали до важливого рішення - прийняти чернечий постриг. Цьому певною мірою сприяло і те, що українські віруючі хотіли мати свого єпископа з числа українців, мріяли про здобуття автокефалії Української церкви. 6 жовтня 1940 р. І. Огієнко звернувся з прощальною промовою до тих, хто знав його як професора. Духовне наречення майбутнього митрополита відбулося 9 жовтня 1940 р. у Яблочинському Свято-Онуфріївському монастирі. І.І. Огієнко взяв собі ім'я Іларіон. 1944 р. на Соборі єпископів Варшавської митрополії відбулося висвячення Іларіона на Митрополита Холмського і Підляського. З цією важливою подією його привітав колишній Гетьман України Павло Скоропадський. Влітку 1944 р., залишаючи Холмщину, німці здійснили примусову евакуацію керівного духовенства української православної церкви, що діяла на теренах Польщі. А потім йому прийшло запрошення на проживання з Канади.

23-30 квітня 1960 р. в Канаді під проводом митрополита Іларіона в церковній сфері православних українців поза межами України відбувається подія історичного значення - підписання акта духовного єднання всіх автокефальних православних церков митрополій: Української греко-православної церкви в Канаді, Української православної церкви в США й Української автокефальної православної церкви на чужині (з центром у ФРН).

Останній період його життя, незважаючи на тягар прожитих років та недуги, позначений інтенсивною творчою працею. Митрополит Іларіон створює низку біографічних портретів подвижників Української православної церкви, вперше складає українську патрологію, збагачує богословську науку історико-канонічними працями, творами педагогічними, літературними й мовознавчими. Загальний реєстр публікацій ученого налічує 1848 назв.

Усі дев'яносто літ, відведених Богом, Просвітителю віддав зростанню духовності українського народу, утвердженню національної самосвідомості, служінню державності й Українській православної церкві, розвою широкого спектра гуманітарних наук. Серед його надбань головне й найдорожче - визнання, шана і пам'ять народу»⁴¹.

Ось така життєва історія... Про неї можна написати роман, чи не так?..

41 <https://goo.gl/3F3d2Y>

1)

Мову ми чуємо. Чуємо звуки. Але вони не просто самі по собі, а поєднані певним чином. Слова... Мова складається зі слів. Так, оті слова, які зіцлюють, вбивають, дають надію, вселяють віру. Слова, які ми любимо, слова, яких боїмося, слова, без яких не уявляємо свого життя. Слова, які ми промовляємо, щоб підтримати. Слова, які ми говоримо, іноді не думаючи, і тоді вони немов ляпас. Слова... Такі слова. Від яких не втечеш, не сховаєшся. Слова, немов льодяники... Слова, немов полин... Слова...

В українській мові їх більше 260 тисяч. Тобто ти маєш 260 тисяч слів, щоб жити, любити, бо-язтися, ненавидіти, вірити, сміятися і плакати. Словниковий арсенал різних мов різний.

А як щодо нас і нашого словникового запасу? А ми за день можемо сказати близько 7 тисяч слів рідною мовою. Ну це так, якщо особливо не було з ким поговорити ☺.

Якщо ти знаєш 400-500 слів, наприклад, англійської мови, ти не пропадеш. Але задоволен-ня від спілкування не отримаєш. Якщо ти знаєш 800-1000 слів, то ти вже можеш взяти участь у розмові ☺. Якщо 1500-2000 слів, то це вже дасть тобі можливість спілкуватися мовою упродовж дня, звісно, подискутувати на складні теми ти не зможеш, але... Читати літературу ти зможеш нормально, якщо у своєму запасі маєш 3000-4000 слів. Якщо твій рівень буде 8000 слів і ти по-збудешся акценту, то тебе навіть можуть сплутати із середньостатистичним британцем. А якщо 10000-20000 слів, то ти можеш себе вважати освіченим носієм мови.

Який словниковий запас має бути в письменника?

Не знаю, іноді і 260000 слів малувато ☺.

Лиш поглянь, як гарно про слова писав Євген Гуцало:

«А якого кольору слова?

Тихесенько вимовляю слово «зелений», і постає переді мною все зелене, і я вже чомусь не сумніваюсь, що й саме це слово зеленого кольору. Вимовляю слово «мама» – і ввижається мені добра її усмішка, каре іскристе мерехтіння в очах, ласкаве звучання голосу. Жоден колір, ли-бонь, не пов'язується з її образом, тільки здається, наче сяє чимось золотистим від очей, ви-шневим од губ, яблуками-антонівками від рук – і за всім цим щемко постає слово «рідна», яке, здається, саме зовсім позбавлене кольору, а тільки дороге воно, ніжне, хвилююче, мов усі ко-льори разом узяті.

А слово «осінь» – жовте, бо восени дозрівають усі грушки в нашому садку, всі яблука. Спер-шу вони світяться поміж листям молодесеньким жовтим полум'ям, потім починають потроху падати на землю, згодом усе рясніше... Й одного дня залишається на гіллі саме тільки жовте, недогоріле листя.

Слово «осінь» туге й жовте, наче віск.

Слово «пролісок» – біле, й чомусь од нього пахне сніжком, який починає танути, й гострою весняною землею, й торішнім перепрілим листям. Слово «зозуля» якесь ніжне, зелененьке, мов пух на вербах, бо коли зозуля починала кувати в цьому році, то зелень на деревах була молода й свіжа, а вербовий цвіт опадав на воду, й здавалось, що вода зацвіла ніжним смарагдовим пуш-ком.

Пролетіла над подвір'ям ворона, пронесла в дзьобі галузку, я подумав, що то вона понесла своє чорне слово. Бо слово «ворона» – чорне.

От цікаво – а ворона знає, що її звати вороною? А собаки знають, що вони собаки? А вівці, а воли, а коні?

А наша корова Лиска знає, що її звати Лискою!»

Розділ мовознавчої науки, який вивчає словниковий склад мови, називається лексикологі-єю. Вона є історичною та описовою. Історична досліджує словниковий склад на певному істо-ричному етапі розвитку мови, описова досліджує словник сучасної мови, а саме:

- 1) кількісний обсяг словника;
- 2) лексичне значення слів;
- 3) походження словникового складу;
- 4) використання його у стилях і жанрах української мови.

Крім лексикології, словом займаються ще семасіологія, етимологія, морфологія, лексико-графія.

Лексикологія вивчає слово в лексичній системі. У самому ж слові поєднуються фонологічні, фонетичні, лексичні, семантичні і граматичні ознаки. Воно становить їх діалектичну єдність. З

огляду на це, важко однозначно і просто сказати, що ж таке слово. Фердінан де Сосюр вважав, що це взагалі неможливо.

Проблема в тому, що слово можна пояснювати і як комплекс звуків, і як сукупність морфем, і як частину мови, і як найменшу частину речення. Відповідно і визначення будуть різними. Але ми можемо сформулювати ознаки слова:

- 1) виділюваність як найменшої самостійної одиниці мови, вона відрізняє слово від фонем і морфем;
- 2) відтворюваність – слово не будується під час мовлення, а відтворюється в готовому вигляді, цим слово відрізняється від словосполучення і речення;
- 3) фонетичне і граматичне оформлення, яке складає звукову сторону слова;
- 4) значення слова, бо слово належить до значущих одиниць мови, як і морфем, словосполучення, речення, проте воно є найменшою самостійною одиницею.

Значення слова – це його реальний зміст, усвідомлений у процесі колективної мовної праці. Усі слова в мові мають значення, але вони не однакові. З погляду значення слова поділяють на 3 групи:

- 1) повнозначні;
- 2) неповнозначні;
- 3) вигуківі.

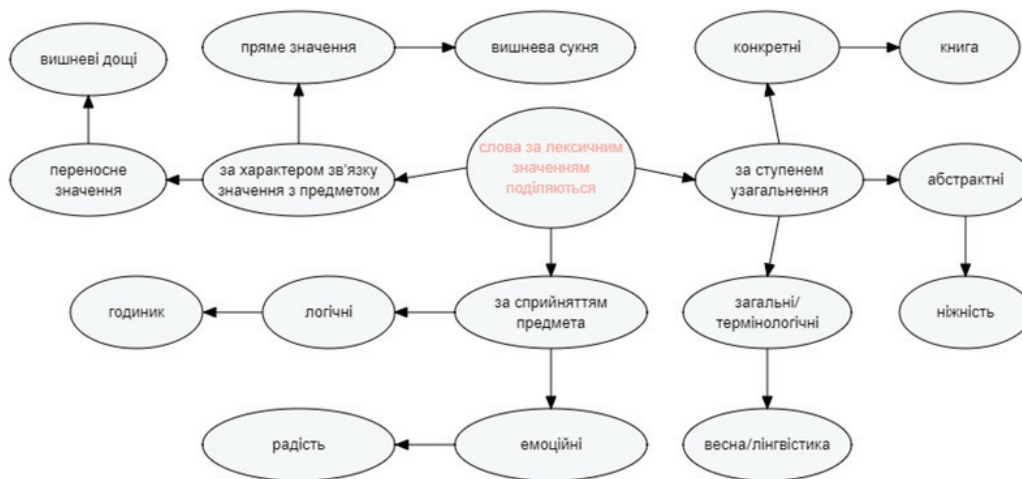
Повнозначні слова виконують у мові номінативну функцію, обов'язково називаючи явища дійсності, ознаки, предмети, якості, кількості, дії. До повнозначних належать самостійні частини мови. Неповнозначні жодного явища дійсності не називають, а лише виражають відношення між самостійними словами і мають лише граматичні значення. Це службові частини мови. У кожній мові є слова, що виконують номінативні функції і не виражають відношення між самостійними словами. Вони виступають як мовні знаки почуттів, що висловлює людина. Це вигуківі слова. До них прилягають і звуконаслідувальні.

Слово – найменша самостійна одиниця мови, яка складається з граматично оформленого звукового комплексу, за яким суспільною практикою закріплене певне значення і якому властива відтворюваність у процесі мовлення. Для назви повнозначного слова в єдності всіх його значень використовується термін *лексема*. А значення слова називається лексичним.

Предметно-логічне значення слова, яке називають також основним або прямим, – це вираження словом загального поняття про предмет або явище через одну з його ознак. Якщо слово має кілька значень, то предметно-логічне буде першим. Номінативне значення мають власні імена, географічні назви. Експресивне значення може бути закладене в самому значенні слова (наприклад, кохання) або виражатися формою слова (голівонька). Контекстуальне значення слова – це значення, яке реалізується тільки в певному контексті і не фіксується у словниках.

А визначення лексичного значення слова буде таким: це історично створений у системі певної мови зв'язок між звучанням слова і тим відображенням предмета чи явища, яке відбувається в нашій свідомості. Лексичне значення утворює в слові його внутрішню форму, а звучання є зовнішньою. Звісно, що звучання необхідне для вираження слова, але без знання внутрішньої форми це тобі нічого не дасть. Наприклад, ти чуєш іноземну мову, якої не знаєш. Імовірно, ти зможеш вичленувати з потоку мовлення слова, можливо, навіть зможеш їх повторити, але про що йдеться, ти не зрозумієш. Для цього треба знати значення слова.

Природа лексичного значення залежить і від уживання слова, тобто від його функціонування у словосполученні та реченні.

У будь-якій мові є слова однозначні (моносемічні) і багатозначні (полісемічні). Однозначними називаються слова, яким властиве тільки одне лексичне значення. Їх небагато. Це назви рослин, тварин, терміни: троянда, синтаксис.

Зрозуміло, що терміни не можуть бути багатозначними в межах однієї галузі, бо ж тоді не розумітимемо, про що саме йдеться, але між галузями буває всяке. Наприклад, слово «корінь». Це термін «мешкає» і в ботаніці, і в мовознавстві, і в математиці.

Якщо слово може вживатися одночасно в кількох значеннях, то воно називається багатозначним, а саме явище – полісемією.

Більшість слів у мові є багатозначними. Наприклад, слово «крило»:

Як виникає багатозначність? Розумієш, життя більше за слова. Коли в нього входить нове явище, то його називають не завжди новим, придуманим словом, а можуть використовувати вже існуюче. Так було з крилами... Спочатку крило птаха чи янгола, а потім автомобіля чи літака.

З полісемією пов'язане питання про пряме і переносне значення слова. Прямі значення слів безпосередньо вказують на співвідношення з явищами об'єктивної дійсності. Ці значення є здебільшого первинні: *стріла, чай, гострий, горіти, лежати*. Переносне значення слів – таке, що

виникає внаслідок перенесення найменувань одних явищ, предметів, ознак на інші на основі якогось асоціативного зв'язку між ними. У результаті цього одним звуковим комплексом можна назвати два або більше понять. Існують різні способи перенесення найменувань слова, відповідно до яких розрізняють такі типи переносних значень: метафоричні, метонімічні, синекдоха.

Метафоричні перенесення найменувань відбуваються на основі подібності між предметами, явищами, ознаками, діями: *гантує ніч*.

Метонімічні перенесення найменувань відбуваються внаслідок асоціації з просторовою, часовою чи логічною суміжністю понять: *Чай – пачка чаю, склянка чаю, запросити на чай*.

Синекдоха – перенесення назви частини на ціле або навпаки: *ноги моєї більше тут не буде*.

До речі, ти знаєш, яке слово було найпопулярнішим у 2016 і 2017 роках?

Словник сучасної української мови та сленгу «Мислово» визнав слово «корупція» словом 2016 року. Два інших слова-відкриття 2016 року – «офшор» та «е-декларация». Серед інших важливих слів минулого року редакція словника сучасної української мови «Мислово» виокремила слова «банкопад», «безвіз», «брекзит» і лексичну пару «зрада/перемога». Словом 2015 року було слово «блокада», а словом 2014 року – «кіборги» у значенні «захисники Донецького аеропорту». А словом 2017 року стало слово «безвіз». А ще популярними були слова «біткоїн», «спінер»⁴².

За версією Оксфордського словника словом року стала «постправа» (post-truth). Цей термін позначає «обставини, за яких факти впливають на формування громадської думки меншою мірою, ніж емоції або особисті переконання»⁴³.

Американський словник Merriam-Webster назвав *фемінізм* найпопулярнішим словом протягом усього 2017 року. Воно найчастіше використовувалося в пошукових запитах. При цьому пік популярності припадає на січень – коли після інавгурації президента США Дональда Трампа пройшли протести феміністок. Далі у списку найбільш популярних слів року – *емпатія, ураган, федералізм і помилка*⁴⁴.

Ох, от любимо ми цифри, рейтинги... ☺

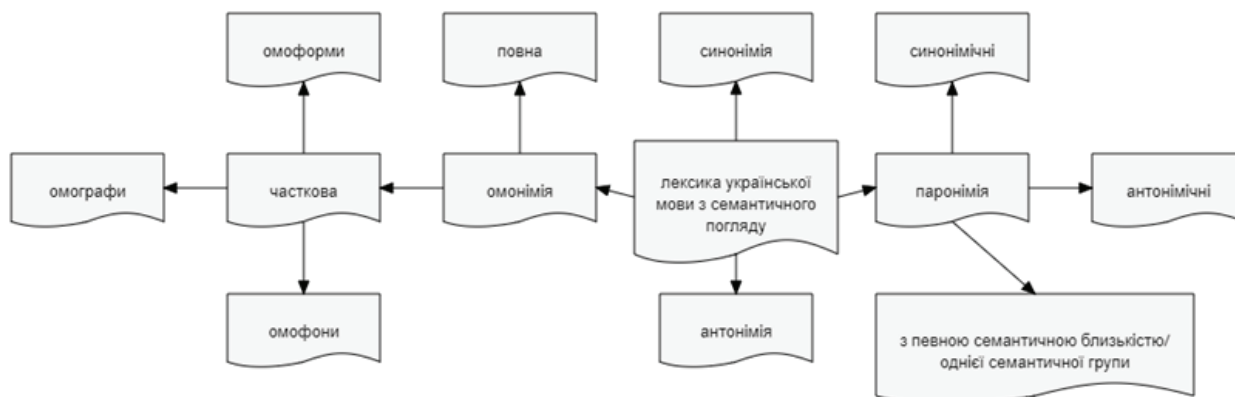
42 <https://goo.gl/Zc11ur>

43 <https://goo.gl/nUJiz5>

44 <https://goo.gl/qHt43m>

2)

Спочатку схема, а потім говоритимемо:

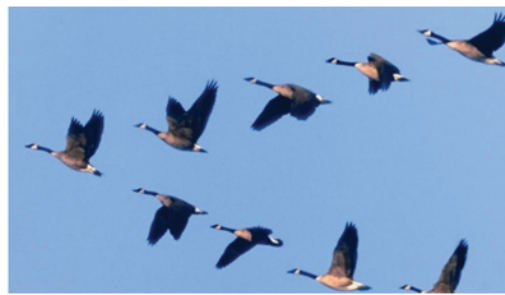

Тепер по черзі.

Почнемо з омонімів.

Омонімія – збіг двох або кількох слів із тотожним звуковим складом, але зовсім різних за значенням: луг (розчин) – луг (угіддя для сінокошу), стан (талія) – стан (активний стан).

Омонімія схожа на полісемію. Але тільки зовні. Це різні явища. При полісемії переносне значення пов'язане з його прямим значенням. При омонімії жодного смислового зв'язку між значеннями слів немає:

А поети ще й уміють жонглювати такими словами. У Богдана Томенчука можна прочитати: «Вона замикає серце на ключ, Забувши, що ключ скрипковий...».

Омоніми виникають якщо:

- випадково збігається звучання рідного і запозиченого слів;
- внаслідок звукових змін слів у процесі розвитку мови;
- випадкового збігу звучання слів різних мов.

У нас на схемі були ще повні (абсолютні) омоніми та неповні (часткові). Повні збігаються у звучанні й написанні. Часткові збігаються або тільки в написанні, або тільки в звучанні, або... :

омоформи: *мати – мати, шию – шию, три – три;*

омофони: *гриби – греби, кленок (від клен) – клинок, роман – Роман;*

омографи: *м'юка – мука́, го́ри – горі́, за́мок – замо́к, обі́д – обі́д.*

Щодо паронімів, то це слова, близькі за звучанням, але різні за значенням і написанням: *адрес – адреса, богатир – багатир*. Незважаючи на різницю в значенні, до паронімів належать слова, які мають семантичні зв'язки (*писемний – письмовий – письменний*) або співвідносяться між собою предметно: *дослід – досвід, воля – доля, шукати – ошукати*. Семантичні зв'язки між паронімами бувають різні:

- 1) синонімічні пароніми: *ожеледь – ожеледиця, тяжкий – важкий;*
- 2) антонімічні: *прогрес – регрес, експорт – імпорт;*
- 3) пароніми з певною семантичною близькістю: *духовний – душевний, світило – світоч;*
- 4) пароніми однієї семантичної групи: *м'язи – в'язи, ніготь – кіготь.*

Синоніми – відмінні за звуковим складом, але близькі за змістом слова, які відрізняються відтінками у значенні, емоційним забарвленням і стилістичним використанням: *обрій – небосхил – горизонт – круговид – крайнебо; дивувати – вражати – приголомшувати – шокувати.*

Синоніми за своїм спільним загальним значенням об'єднуються в одну групу, яка називається семантичним рядом, або семантичним гніздом, у якому виділяється слово з найбільш загальним значенням і нейтральним емоційним чи стилістичним забарвленням. Таке слово є стрижневим, або доміантним: *мудрий – кмітливий – дотепний – розумний.* Як ми його визначили? Елементарно. Мудрий – це дуже розумний, має життєвий досвід; дотепний – з витонченою думкою, кмітливий – такий, що швидко міркує. Як бачиш, «розумний» найбільш нейтральне слово, тому воно стрижневе.

У нас є абсолютні синоніми. Їхнє значення повністю збігається: *алфавіт – абетка.*

Є лексичні. Вони належать до однієї частини мови і мають відмінності у значенні: *ходити – швендяти.*

Серед лексичних розрізняють:

- 1) стилістичні: говорити – балакати (характерне для розмовного стилю);
- 2) семантичні: вивчати – штудіювати (ретельно вчити);
- 3) семантико-стилістичні: архітектор – зодчий (відтінок урочистості).

Ще є контекстуальні синоніми, що мають синонімічне значення тільки в певному контексті: *автобус повзе ☺.*

Синоніми треба знати й використовувати, бо завдяки їм наше мовлення стає багатшим, вони допомагають уникнути повторів.

Антоніми – слова з протилежним значенням. Це, як правило, слова однієї частини мови. Вони традиційно об'єднуються не в ряди, а в пари. Якщо ж ти до слова добираєш кілька антонімів, то між собою вони будуть вважатися синонімами.

Як гадаєш, що може протиставлятися? Дивись: *любов – ненависть, багато – мало, день – ніч, ходити – стояти.* Отже, протиставити ми можемо слова з якісними, кількісними, часовими і просторовими характеристиками.

Не входять в антонімічні зв'язки слова, що означають конкретні поняття:

- іменники з конкретним значенням;
- відносні прикметники;
- багато дієслів.

Ми з тобою говорили про контекстуальні синоніми. З антонімами те саме. Також є слова, які вступають в антонімічні відношення в переносному значенні: *І зникла туга з мого серця, і ввійшло у нього сонце.*

Антонімічні зв'язки відбуваються й тоді, коли назва одного з предметів з погляду емоційного нейтральна, а другого – містить у собі виразну емоційну оцінку: *кінь – шкапа, хата – халупка, хата – палац.*

Протиставляються одне одному поняття, пов'язані з чоловічою і жіночою статтю, якщо вони знайшли вираження у відповідних іменниках чоловічого і жіночого роду: *брат – сестра.* В антонімічні відношення можуть вступати слова і фразеологізми: *далеко – близько, рукою подати.*

А до речі... От ми говорили про багатозначні слова. А як до них підібрати антоніми? За принципом: кожному значенню по антоніму.

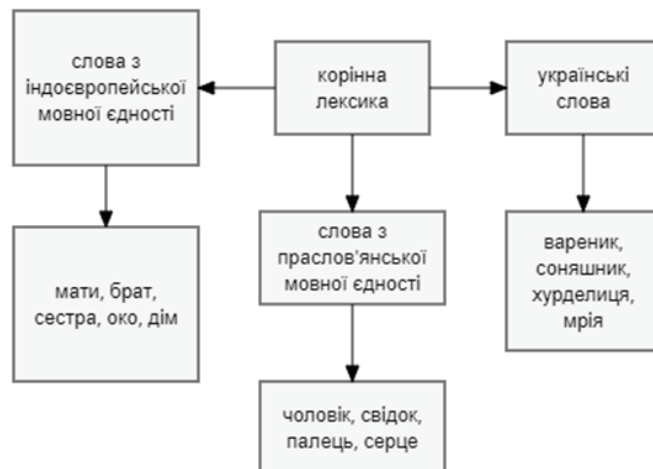
Наприклад, прикметник «спокійний». Спокійною може бути людина, почуття, море, сон. Якщо говоритимемо про людину, то антонім – нервова, про почуття – шалені, про море – бурхливе, про сон – тривожний.

Але це ще не все, що ти повинен знати про антоніми. Ще вони бувають різнокореневі та однокореневі. Однокореневі утворюються так: *логічний – алогічний, організований – дезорганізований* тощо. Але з не- так беззастережно не можна утворювати антоніми. Якщо слово буде з новою семантикою (*друг – недруг, ворог; воля – неволя*), тоді – так. А якщо ні (*ворог – не ворог, ніч – не ніч*) – то не можна.

Антоніми – вони класні, такі – немов крапка в суперечці, немов останнє слово в роздумах. А як ними жонглюють поети!.. Чого вартий Стусовий оксиморон «Веселий цвинтар»...

3)

Гадаю, для тебе вже є очевидним те, що наша мова – це явище, що постійно розвивається від найдавніших часів і до епохи нас із тобою. Змінювалися епохи, люди, предметна реальність. Одні слова народжуються, інші вмирають, на інші ми просто не зважаємо. Ну чисто все, як у людей. Якись слова запозичаємо, якись відштовхуємо. Це я до того, що в нашій мові є як наші рідні слова, так і запозичені. Більшість слів – наші, запозичень менше. Я для тебе підготувала схему, присвячену цьому всьому, щоб тобі було легше уявити, яким же ж є словниковий склад нашої мови.

Окремо варто сказати про старослов'янізми. Прочитую В. Русанівського: «церковно-слов'янізми – лексичні, фонет., фразеол. *запозичення зі старослов'янської мови*. Одні С. входять у лексику тієї чи ін. сучас. мови як органічна частина, інші використовуються зі стиліст. метою. Були складовою частиною давньої укр. літ. мови. Так, у «Лексіконі славеноросскому...» Памва Беринди перекладна частина містить такі С., як **молчанье, безчестіє, здравіє, блгорѣчіє**, тєлєса, главы та ін. У сучасних рос. і болг. мовах чимало колишніх С. стали частиною лекс. систем і сприймаються відповідно як росіянізми і болгаризми, напр., рос. **решение, значение, вражда**; болг. **благондежность, блгонравен, богоявление, възбуждение, достояние** та ін. У новій укр. літ. мові С. уживаються переважно зі стиліст. метою. Проте можуть і не мати стиліст. навантаження: «Де общее добро в упадку, Забудь отця, забудь і матку, Лети **повинность ісправлять**» (І. Котляревський). Багато С. є у макаронічній мові писаря Пістряка з «Конотопської відьми» Г. Квітки-Основ'яненка. Старослов'ян. джерело живило поет. мову Т. Шевченка, в якого є фонет. С. (**ненарожденні**), словотвірні (**восхвалили**), лексичні (**вої, дружина, блаженний муж, ізбави, доколі**) та ін. С. у Т. Шевченка вживаються для урочистого стилю, зокрема в перекладах «Давидових псалмів»: **не ветхеє, не древлє слово, древо, воспою, благає, ізбави, беззаконіє, творящий** та ін. Є в нього й цілі словосполучення: німим **отверзуться уста**; в поемі «Царі» зустрічаються й речення, але вже не з позитивним, а скоріше з негат. змістом: «**Потя народ, княжну поя, Отиде в волости своя, Отиде с шумом**». Трапляються С. і в заголовках тих творів, які були в Шевченкових руках: «І зроблю Маленьку книжечку, Хрестами і візерунками з квітками Кругом листочки обведу Та й списую Сквороду Або **“Три царіє со дари”**». Використовував поет С. і як засіб сатири, напр., у вірші «Умре муж велій в власяниці», де вживаються і лексичні, і словотвірні, і морфологічні С. Із сучас. поетів до С. звертаються Б. Олійник («...так **много** записалося в поети; **возлежить, мста, благовісний, власть**»), Л. Костенко (зокрема, в поемі «Маруся Чурай»)»⁴⁵.

Щодо слів іншомовного походження, то вони в нашій мові з'являються завдяки суспільно-політичним, культурним, економічним зв'язкам. Ми позичаємо «на все» слова, окремі елементи.

45 <https://goo.gl/iTe25Q>

Найдавніші належать періоду Київської Русі і раніше. Запозичали і запозичаємо як через усне мовлення, так і через писемне.

Ще є таке поняття, як інтернаціоналізми. Це слова, що вживаються в багатьох мовах із то- жим значенням: *університет, фізика, радіо, традиція, лінгвістика*.

4)

Лексику української мови ми можемо вивчати не лише з погляду походження (етимології) слів, а й з погляду активного стану. Виділяють активну та пасивну лексику.

До активної лексики належать загальноновживані слова, що використовуються в усіх стилях і зрозумілі всім мовцям та вживані в різних галузях науки, техніки, виробництва, мистецтва терміни, які активно використовуються певними соціальними і професійними групами людей, а тому можуть бути зрозумілі й не всім мовцям. Термінологія використовується обмеженою групою людей, але належить до активної, бо використовується ними в повсякденному житті.

До пасивної лексики входять слова, які рідко вживаються в повсякденному спілкуванні. Вона поділяється на дві групи – застарілі слова та нові.

Застарілі слова називають архаїзмами. Є дві причини архаїзації:

1) частина слів застаріла тому, що ті предмети і явища, які вона називала, зникли з життя і побуту людей: *князь, смерд, боярин, лучник, кріпак, панщина, челядь, гетьман, отаман, свита, шеляг*. Це історизми;

2) частина слів застаріла й вийшла з ужитку тому, що їх замінили слова-синоніми з іншими коренями: *комонь (кінь), всує (даремно), вия (шия), тать (зłodий), десниця (права рука), шуйця (ліва рука), сірич (тобто), чадо (дитина), твердь (земля), зигзиця (зозуля), глаголити (говорити)*. Це стилістичні архаїзми. Ще серед застарілих слів виділяють семантичні архаїзми, тобто слова, у яких поряд з активно вживаним у сучасній мові значенням є значення застаріле: *живіт (життя), міщанин (житель міста), лікоть (міра довжини), позорище (видовище), братися (одружуватися), двір (панська садиба)*.

Якщо архаїзми належать до пасивної лексики, то це не означає, що ними ніхто й ніколи не користується. Вони можуть бути присутні у творах на історичну тематику для створення відповідної атмосфери.

<https://goo.gl/i51918> – тут про архаїзми у творах Василя Стуса. Прочитай, будь ласка ☺.

До пасивної лексики належать також неологізми. Це нові слова. З'являються нові речі, явища, тому потрібні слова, щоб їх позначити.

Якщо ж неологізми приживаються, то вони переходять до загальноновживаних слів. Є кілька факторів появи неологізмів:

1) позамовний – потреба назвати нові предмети і явища; 2) інтралінгвальний – для заміни попередніх найменувань новими (*мобілка* замість *мобільний телефон*); 3) письменникові стає мало отих 260000 слів, і він шукає нові.

Спеціально для тебе (бо ж ти за кілька років прийдеш до школи ☺) вчителька Олеся Дибовська підбрала такі «педагогічні» новотвори:

тьютор – наставник, помічник учителя;

ментор – наставник, консультант;

освітні кейси – використання в навчанні конкретних випадків (ситуації, історії, їхні тексти – це кейси);

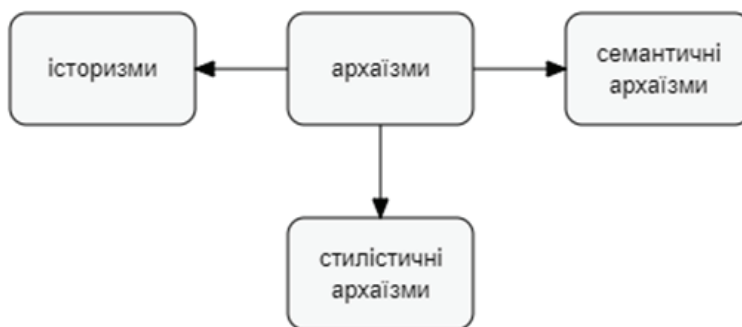
хакатон – захід, під час якого різні спеціалісти разом працюють над розв'язанням проблеми;

освітній хаб – центр освітньо-навчального спрямування, де охочий за певну плату може отримати необхідну послугу;

едкемп – дискусійні заходи для шкільних педагогів для професійного зростання;

фасилітатор – особа, що забезпечує успішну групову комунікацію;

холістична освіта – це освіта, що намагається побудувати навчання за законами природи, де все пов'язане і змінне;

мультиборд – ось це:

коворкінг – простір, у якому є всі необхідні умови й сучасне обладнання, необхідні для продуктивної праці.

Неологізми поділяються на лексичні (це абсолютно нові слова) й семантичні (вже існуючі в мові слова набувають нових значень, така собі омонімія).

Ось тут маєш слова, що увійшли до нашого обігу нещодавно:

«**Скримити**. У розшифровці значення неологізму вказується: *krimmen* – «прибрати до рук», «відібрати», «спочатку подарувати, потім відняти». Ну, тобто, вживаючи теж не надто старий вираз, «віджати». Причина народження неологізму очевидна. Що Росія зробила з Кримом? Ну ось це й зробила – скримила. У Німеччині дієслову готували непогані шанси, проте з топ-30 воно вирватися вище не змогло. Все ж Крим не так близько до німців. Їм ближча власна канцлер, наприклад.

Меркельничати. Ангела Меркель залишається в тренді вже який рік поспіль. Продовжує досить активно вживатися термін «меркелізм», яким називають її політику. Прізвище німецького канцлера стало вдячним матеріалом і для опису політичних союзів: після 2012 року «Меркозі» (Меркель + Саркозі) безболісно трансформувалося в «МеркОлланд» (Меркель + Олланд). Варіації з «Мерк» досягли такої популярності, що виникло нове дієслово – *merkeln*. Утім, значення в нього, прямо скажемо, не дуже втішне. *Merkeln* – «меркелити», «меркельничати», «косити під Меркель» – вживається для позначення стану байдкування, ухилення від відповідей і відкладання рішень у довгий ящик. До речі, такий принцип створення нових дієслів відкриває широкі можливості для любителів політичної лінгвістики – «ОБАМничати», «ЕРДОГАНити», або, скажімо, «відЧУРКІНити».

«**Я Шарлі**». Після нападу на редакцію французького сатиричного тижневика «Шарлі Ебдо» фраза «Я Шарлі» стала символом вираження своєї солідарності. Максимально чітко й лаконічно. В Україні слідом пішло «Я Волноваха» – у пам'ять про загиблих у Донецькій області.

Мейкер. Означає людину, яка втілює різні креативні ідеї в реальність.

Смомбі або смартфонозомбі. Пристойний внесок в оновлення лексики у світі вносять нові технології та гаджети. Зміст його цілком зрозумілий. «Смартфозомбі» – це людина, яка невідривно дивиться на дисплей свого девайса, не дивлячись, куди йде. Смартфонний зомбі. І справді, це про багатьох. Світова тенденція, так би мовити.

Емодзі. Про те, куди зайшов прогрес, свідчить і вибір Оксфордського словника. Як «Слово року-2015» представили взагалі навіть і не слово, а піктограму емодзі під назвою «Обличчя зі сльозами радості». Укладачі рейтингу промоніторили частоту використання різних емої в інтернеті, «Обличчя зі сльозами радості» виявилось найпопулярнішим у році, що минає. До того ж саме слово емої, яке увійшло в англійську мову ще 1997 року, 2015-го стало вживатися втричі частіше, ніж на зорі своєї появи. Кажуть, імовірний кандидат на пост президента США Хілларі Клінтон звернулася до читачів свого Twitter дати оцінку їхніх почуттів з приводу освітніх кредитів за допомогою емодзі.

Ридактор. Це слово взято не з рейтингів відомих видавництв, а з українських соцмереж. Від «редактор ридає»⁴⁶.

Авторські неологізми, які називають стилістичними, індивідуально-авторськими, оказіоналізмами, становлять окрему групу: у поезії І. Драча є такі його новотвори, як *журбота*, *засмута*, *білогруддя*, *чорнобров'я*, у Д. Павличка – *ластівочість*, у М. Вінграновського – *зненавидь*, у В. Стуса – *нажиття*. Деякі авторські неологізми увійшли до літературної мови: створені М. Старицьким лексеми *байдужість*, *мрія*, *майбутнє*, *незагойний*, *нестяма*, *страдниця*, *чарівливий*, І. Верхратським звіт, І. Франком чинник, Т. Шевченком високочолій, І. Нечуєм-Левицьким світогляд, самосвідомість, Лесею Українкою *провесна*, *промінь* міцно прижилися в нашій мові, навіть увійшли до активного словника.

<https://goo.gl/DnvMZE>, <https://goo.gl/bMus3h> – ось тут почитай про неологізми Ліни Костенко та Василя Стуса.

Ще у нас є неологізми-ретроніми. Ними позначають нові назви після того, як первинні на-

46 <https://goo.gl/jCGDUY>

йменування почали використовуватися для інших предметів. Наприклад, слово «гітара». Коли не було електричних гітар, то з цим словом було усе гаразд, але згодом з'явилися електричні. Як їх розрізнати? Тепер у нас є два поняття: «акустична гітара» та «електрична гітара». Перше поняття – ретронім. Отже, ретронім – це слово або словосполучення, що переназиває вже існуюче поняття. Наприклад, у нас є аналогові годинники і цифрові. Аналоговий – це ретронім. До ретронімів належать гарячий шоколад, німе кіно, стаціонарний телефон (а чому?). Саме термін «ретронім» відносно молодий. Його придумав у 1980 році Френк Манкевич. А у 2000 році його офіційно внесли до американського тлумачного словника.

А ще є бекроніми... Епоніми... Прочитай, будь ласка, про них.

Усе лексичне багатство української мови можна поділити на кілька стилістичних категорій, які є належністю певного стилю і відрізняються сферами вживання в мові. Можна визначити такі основні стилістичні категорії:

1) загальноповживана лексика, що використовується в усіх стилях (це слова стилістично нейтральні. Вони називають найбільш поширені предмети, явища, якості, дії);

2) спеціальна, обмежена вживанням у тому чи іншому стилі:

- побутова (лексика властива розмовно-побутовому та просторічному стилям, вона близька до загальноповживаної, тому буває важко провести межу між побутовою і загальноповживаною лексикою. Це можуть бути назви їжі, одягу, танців, розваг, головних уборів та інших предметів побуту, народу);

- суспільно-політична (назви державних та суспільно-політичних понять. Характеризує публіцистичний та художній стилі відповідної тематики. Серед неї виділяється окрема група патетичної лексики);

- науково-термінологічна;

- адміністративно-ділова (це своєрідна група слів писемної мови, до якої входять назви адміністративних, ділових, офіційних понять: *протокол, квитанція, наказ доручення*. Вживається в офіційно-діловому стилі).

Зверни увагу на науково-термінологічну лексику, що включає назви наукових понять у найширшому розумінні. Вона поділяється на:

- загальнонаукову – слова, що властиві різним галузям науки: *гіпотеза, метод, аналіз*;

- термінологічна – вживається в окремих галузях науки, техніки, мистецтва.

Термін – це слово, що служить назвою точно визначеного поняття в певній галузі знань. Найважливішою його ознакою є однозначність (ми про це говорили в контексті полісемії). Термінологічна лексика поділяється на окремі підгрупи відповідно до існуючих галузей науки, техніки, виробництва, культури: математична лексика, лінгвістична лексика, літературознавча лексика, політична, фінансова, технічна, економічна.

Особливо я люблю говорити про експресивно-стилістичну категорію лексики. Чому? Наведу тобі вірш Івана Драча як приклад:

Ой оце чудне дівчатонько, ой-я,

Щосуботоньки їде з містонька

До бабоньки, до бабусеньки, ой.

Лишає свої інфузорії-туфельки,

Скидає свої лаковані туфельки,

Одягає куфайчатко порване, ой-ой-оєчки.

У бабцюлі, у бабусеньки, ой,

Взува старі чоботи-шкарбани,

Бабчині чоботи-чоботищеньки.

Наносить води повну балію –

Ще відро, ще відро, ще відеречко,

Та в баняки, банячища, ой,

Та любисток зімліє в горнятах,

Аж зімліє бабусина хата, ой-ой-ой,

Хата, хатуся, хатинонька,

Хатусенька, Хата Стріхівна, ой.

– Заворожи мені, бабченько, ой-я,

Бабусенько, бабуліня, бабусенція.

Ой гаряча, ой бабулик, ой-ой-ой-єчки. –

Ляпотить, хлюпотить у ночовоньках

Дівуліня, дівчина, дівогоренько,

А бабуся так і вештається, ой-я,

А бабище все шупортається, ой-я,

З кочергами, з баняками, банячищами...

Внучка, внученька, студентонька

Спить у баби на ряднищі, на рядні
Під кожухом, кожушиськом, кожушариськом.
На лежанці в цмоки цмокає, аж осечки.
(Випадає їй казьонний дім,
І валет бубновий в нім,
Туз хрестовий заберу,
Швидше вже сама помру...)

А дівуля, дівчинина, дівувальниця
До кожуха, кожушенька так і горнеться,
А бабуся, бабуліня, бабусенція
До дівчиська, дівчиийська так і тулиться –
Сиротина ж, сиротуля, сиропташечка,
Бабумамця, бабутатко, бабусонечко...

По-перше, зверни увагу, які тут шикарні неологізми. По-друге, поглянь, як поет обіграв біологічний термін. По-третє, у тебе виникали якісь емоції (нерозуміння нащо тобі то читати до емоцій не належить ☺)? Повинні були! Мало бути тепло, ніжно і так якось аж... Це все слова... Їхнє звучання, ну і змістове наповнення.

Ми виокремлюємо лексику нейтральну, з позитивною стилістичною характеристикою і негативною стилістичною характеристикою.

Нейтральна лексика – це слова, що називають предмети та явища дійсності без вказівки на суб'єктивне ставлення до них з боку мовця. Вони не мають жодних додаткових емоційно-експресивних відтінків.

Емоційно-експресивна лексика називає й одночасно виражає ставлення мовця до того, що називає. Є слова, що мають емоційний елемент у самому значенні: *радість, біль, смуток, любов*. Є і такі слова, емоційність яких визначається контекстом: «*Не людина він, а щур!*»

Крім слів, стилістичне забарвлення яких пов'язане з їхнім лексичним значенням, в українській мові поширені слова, експресія яких досягається засобами словотвору: деякі суфікси надають словам зменшено-пестливого забарвлення (згадай вірш І. Драча): *хатка, дівчинка, хлопчик, горобчик, голосок, струмочок, зіронька, дівчинонька, матуся, білесенький, або згрубілості: вовчище, бабище, носюра, злодюга, старезний, писака, базікало, балакуха*.

6)

Ти вже знаєш, що в нас є слова, якими користуються всі-всі-всі, і байдуже на фак, територію, вік, соціальний статус. А є слова обмеженого вжитку. А обмеження це може бути територією, інтересами тощо. До лексики обмеженого вжитку належать дві групи слів – територіальні та соціальні діалектизми.

Територіальні (місцеві) діалектизми – слова, вживані мовцями на певній території їх проживання.

Їх поділяють на:

лексичні	позначають поняття, які в загальнонародній мові мають інші назви. Це місцеві дублети до загальнонародних слів. Багато лексичних діалектизмів входять до системи загальнонародної лексики, поповнюючи ряди загальнонародних слів, зокрема експресивно забарвленої лексики
етнографічні	це назви місцевих понять, які невідомі поза межами певного говору. Вони не мають відповідників у загальнонародній мові, стосуються передусім назв місцевого одягу, взуття (<i>кентар, крисаня, черес, сардак</i>), назви місцевих страв (<i>кваша</i>), назв приміщень, їх частин, знарядь праці, предметів побуту (<i>колиба</i>), назв музичних інструментів (<i>трембіта</i>)
семантичні	слова загальнонародної мови, які в місцевих говорах мають інші значення (<i>пирого</i> – вареники)
словотворчі	спільнокореневі із загальнонародними словами, але відрізняються від них словотворчими морфемами (<i>білиця</i> – білка)

Зверни увагу на такі терміни:

діалект – місцевий різновид загальнонародної мови, сукупність близьких говірок;

говір – те саме, що і діалект;

наріччя – сукупність діалектів на більшій території;

говірка – різновид, поширений на невеликій території.

Ось що писав про діалект П. Гриценко: «ДІАЛЕКТ (грец. *διᾱλέκτος* – наріччя, говір) – 1. Територіальний Д. – різновид нац. мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, істор.-культур. традицій, самосвідомості. Д. територіальний ототожнюють з *говором*. Сукупність структурно близьких Д. утворює *наріччя*, сукупність усіх наріч – діалектну мову, що є однією з двох осн. форм (поряд з літературною мовою) існування нац. мови. У межах наріччя чи діалектної мови Д. протиставляється іншим Д. сукупністю ознак у звуковій, грамат., словотв. будові, лексиці, фразеології, хоч і має з ними спільні риси на різних структурних рівнях. Контрастність цього протиставлення зумовлюється сукупністю і функц. навантаженням тих рис, якими ці Д. протиставляються. Межі Д. окреслюються на підставі лінгв. картографування пасмами *ізоглос*. Взаємопроникнення рис сусідніх Д., їхня тривала взаємодія спричиняють появу говірок перехідного типу у «зоні вібрації» *ізоглос*; у перехідних говірках риси взаємодіючих Д. поєднуються з новими, що витворилися у їхній структурі. Крім власне мовного (лінгвогеографічного) окреслення меж Д., можливе виділення їх на підставі поєднання мовних особливостей і меж поширення типових явищ традиц. етногр.-культур. районування. Межі Д. історично рухомі, їхня зміна може зумовлюватися як переміщенням *ізоглос* визначальних рис Д. у процесі міждіалектної взаємодії (т. з. мовна експансія, напр., переміщення на північ *ізопони* дифтонгів), так і колонізацією носіями Д. нових територій (напр., поширення *гуцульського* Д. на *Мараморощині* й *Буковині* в 17 – 19 ст.). Структурні особливості Д. з часом зазнають змін внаслідок міждіал. взаємодії та впливу літ. мови, проте Д. як форма існування нац. мови не зникає, а лише трансформується у нову якість. Зміни у різних Д. і говірках того самого Д. відбуваються нерівномірно: інтенсивніші спостерігаються поблизу великих екон., культур. центрів, менш відчутні – у маргінальних та відносно ізольованих природними умовами (гори, ліси, болота) говірках. Напрямок змін переселенських говірок в іншомов. оточенні визначається характером міжмов. взаємодії. Кількість укр. Д., їхні межі, глибина протиставності іншим Д., а також внутрішнє членування їх на групи говірок є наслідком плеїстичної диференціації з доістор. часів, пізніших різночасових політ.-адм. об'єднань і перегрупувань земель, наявності і зміни впродовж тривалого періоду розвитку мови етносу адм., культур., реліг. та осв. центрів. Тому межі Д., *ізоглоси* окр.

явищ лише зрідка можуть бути надійно пов'язані з конкр. кордонами, що існували в минулому між державами, феод. землями, племенами. Рядом визначальних рис Д. об'єднуються в наріччя: до *північного наріччя* входять Д.: східнополіський, середньополіський, західнополіський; до *південно-східного наріччя* — середньонаддніпряньський, слобожанський, степовий Д.; до *південно-західного наріччя* — лемківський, надсянський, закарпатський, покутсько-буковинський, гуцульський, бойківський, наддністрянський, волинський, подільський Д.»⁴⁷.

Поглянь на карту:

<https://goo.gl/C7m5y6>

Соціальні діалектизми – це специфічні слова, живані окремими професійними і соціальними групами людей. Серед них розрізняють професіоналізми, жаргонізми, арготизми. У зарубіжному мовознавстві в значенні розмовного варіанту мови певної професійної чи соціальної групи людей поширений термін *сленг*.

Ось як про них писав О. Винник: «Соціальний Д. – відгалуження загальнонар. мови, уживане в середовищі окр. соціальних, професійних, вікових та ін. груп населення. Характеризується специф. особливостями у формуванні, доборі й використанні певної частини лекс. та фразеол. засобів (у грамат. структурі такі особливості не спостерігаються). Обсяг словника таких груп зумовлюється ступенем їхньої відособленості від решти носіїв мови і включає в себе певну кількість специф. повнозначних слів – іменників, прикметників, дієслів, прислівників, рідше – числівників і займенників (останні засвідчуються тільки в таємних соціально-діалектних системах) чи загальнонар. слів у специф. значеннях (решта лекс. засобів – загальнонар. слова). Варіювання у користуванні лекс. засобами залежить від середовища і сфери вживання. Є, напр., вікові особливості: мова дітей (передусім раннього віку) відрізняється від мови дорослих особливим словником (папка – хліб, биця – теля, паця – свиня, льоля – сорочка і т. ін.); специфічними для укр. мови дієсл. утвореннями: їстки, їстоньки, купоньки, питоньки, спатоньки, ходитоньки тощо. Диференціація у користуванні лекс. засобами мови залежить від загальноосв. рівня: носіїв мови, їх сусп. становища, роду занять, кола інтересів, середовища, до якого належить носій мови і т. ін. Чинники, які зумовлюють соціально-діал. диференціацію мови, настільки різноманітні, що їх не завжди можна визначити. До того ж нерідко вони діють одночасно, що

47 <http://litopys.org.ua/ukrmova/um156.htm>

призводить до інтеграції різних соціально-діал. відгалужень від загальнонар. мови. Соціальні діалекти певною мірою можуть перехресуватися з територіальними, проте, на відміну від територіальних, вони не охоплюють фонет. системи та грамат. будови. Соціальна (соціально-професійна) диференціація сусп-ва, а отже, і його мови залежить від рівня розвитку продукт. сил. Тому коли тер.-діал. відмінності в межах нац. мови поступово нівелюються, то соціально-діалектні зберігаються. Серед різновидів соціальних діалектів звичайно виділяють професійні і групові *жаргони*, *арго*, різновиди таємних засобів спілкування. Явища диференціації мови з ширшою соціальною базою характеризуються як просторіччя або сленг»⁴⁸.

Професіоналізми – слова, вживані в колективі людей певної професії. Це переважно назви знарядь виробництва, їх частин, трудових процесів, сировини, виробів. За межами відповідного середовища ці слова не завжди зрозумілі.

Жаргонізми – слова, вживані в колективі людей, зв'язаних спільністю інтересів. Найчастіше ця спільність має професійний характер, тому серед жаргонізмів виділяють передусім професійні (*самовари* – міномети, *огірки* – снаряди). Для жаргонізмів характерне емоційно-експресивне забарвлення (на лекціях я тобі покажу словник жаргонізмів ☺). Різновидом жаргонізмів є арго – умовна говірка певної замкненої соціальної групи людей з набором слів, незрозумілих для інших.

Соціальний діалект називають скорочено соціолектом.

Зараз популярним соціолектом є молодіжний сленг. Тримай невеличкий словник, хоча, думаю, більшість слів ти і без мене знаєш ☺ :

Ботан – заучка.

Висіти, зависати, повисіти, повідвисати – упер бувати в певному місці протягом невідзначеного часу.

Вікно – пара, на яку не призначено занять.

Впаadlo, запаadlo – те саме, що й облом.

Всенощна – ніч перед іспитом, коли студент не спить, а намагається заповнити лакуни в знаннях, надолужити втрачений час.

Галіміий – поганий, низької якості, з поганим характером тощо.

Гатішна – позначає належність до субкультури готів або відповідність певного явища світогляду тієї ж субкультури. Часто вживається в іронічному контексті.

Генделик, гендел – їдальня.

Глюки – перебої, проблеми в роботі чогось.

Глючити – мати якісь проблеми; працювати з пербоями; не вірити своїм очам («Щось мене глючить, здається»).

Глючний – проблемний.

Готи – агресивно налаштована молодь, вирізняється особливою, тільки їй притаманною субкультурою, сповідують конформізм та відповідність людини певним стандартам, зазвичай досить низьким.

Гоцанка – дискотека, танці.

Дедлайн – кінцевий термін подачі чогось, наприклад, реферату. Походить від англійського *deadline*, безпосереднє запозичення.

Депресняк – стан депресії.

Заучка – студент, який постійно все підряд зубрить.

Забивати (на щось) – кинути справу напризволяще, пропускати щось, ігнорувати.

Задовбати, дістати – набриднути.

Зубрити, зубарити – ретельно вчитися до іспиту, завчаючи напам'ять навіть дрібниці.

Лаба – лабораторна робота.

Лаж – неприємність, невдача.

Ламер – користувач комп'ютера, що безпідставно вважає себе за хакера чи досвідченого користувача.

Лизатися – цілуватися.

Мудохатися – поратися коло чогось, гарувати, витратити багато сил та часу на якусь справу.

Намилитися – кудись зібратися.

48 <http://litopys.org.ua/ukrmova/um156.htm>

Облом, в облом – не мати бажання щось робити.
Общага, гурт/гуртак/гуртня/гуртяга – гуртожиток.
Пікап – знайомство з дівчиною.
Пікапити – знайомитися з дівчиною.
Попсовий – такий, що належить до попси. Споситися – деградувати.
Пофіг – все одно.
Пофігізм – життєва філософія пофігіста, людини, якій усе одно щодо будь-чого в житті.
Проїхати – недочути щось, небажати говорити на цю тему далі. (“– Що ти щойно сказав? – Нічого, проїхали”).
Профа – «Профспілка студентів».
Руммейт – співмешканець по кімнаті, квартирі.
Тусуватися – збиратися для чогось.
Фігово – те ж, що й галімо.
Флудераст – людина, яка флудить (продуцент великої кількості беззмістовних повідомлень на форумах).
Хвіст – академічна заборгованість.
Хулі – вигук.
Чувачок, чувак – хлопець.
Шара – міфічне створіння, що часом приходиться до студентів під час сесії, спричиняючи здачу іспиту чи заліку з максимальним балом за мінімальних попередньо докладених зусиль. За народними уявленнями, це створіння біле та пухнасте.
Шаровик – людина, до якої шара приходиться часто.
Шльоцик – чувак, який злегка дивакуватий і смішний.
Юзер – користувач комп’ютера⁴⁹.
 Біда і журбинка української мови – суржик. Його називають іноді сленгом, але це не правильно. Бо сленг і суржик – різне. Первісне значення слова «суржик» – суміш різних зерен із житом. Тепер так називають штучно об’єднані елементи двох або кількох мов.
 Ще дотичними є такі поняття:
 піджин – спрощена мова, що є засобом спілкування між двома чи більше етнічними групами, що розмовляють неспорідненими мовами;
 креол – еволюція піджина, що поступово стає рідним для змішаного населення;
 лінгва франка – мова міжетнічного спілкування, що використовується для спілкування між носіями різних мов в умовах обмежених соціальних контактів;
 Койне – функціональний тип мови, що використовується як основний засіб повсякденного спілкування між носіями різних діалектів або мов.

І на завершення:

Цікаві українські слова⁵⁰

багнет – колюча зброя, яку звичайно насаджують на кінець дула рушниці; штик
 бахур – 1) розпусник; залицяльник; 2) позашлюбна дитина, байстрюк; 3) хлопець, дитина
 баюра – 1) велика, глибока калюжа; 2) яма, вибій
 береги – білі краї книжки чи зошита; краї чогось
 блават – волошка; (заст.) шовкова тканина блакитного кольору; шовк; шовковий одяг
 блюзнірство – зневаження чогось святого, високого, цинізм
 бовван – 1) (заст.) статуя бога в язичників; 2) (лайл.) дурень, обмежена людина
 бовваніти – виднітися, маячити, показуватися здаля
 брезкнути – ставати хворобливо товстим; набрякати
 брость – брунька на дереві, квітці
 бузувір – людина, яка виявляє крайню релігійну нетерпимість; запеклий фанатик
 зла, жорстока людина; мучитель, гнобитель, недолюдок
 бузько (діал.), бусол, гайстер (зах.), черногуз – лелека

49 <https://goo.gl/bwuk7T>

50 <https://goo.gl/YhMYzt>

буцегарня (заст., розм.) – в'язниця, тюрма
 бязь – густа бавовняна тканина
 ватра (діал.) – вогнище, багаття
 верф – сукупність споруд на березі річки, моря і т. ін., де будують і ремонтують судна
 вино – піки
 висмик (діал.) – підвищення на шляху
 відтак – з того часу, після чогось, потім
 вікопомний (книжн.) – якого пам'ятатимуть віками, незабутній
 віно – плата за наречену в деяких давньоруських племенах; (заст.) посаг
 віхоть – м'яка, безвільна людина
 врна, врно – густі сходи посівів, густа вовна з овець
 в'язи (розм.) – шия, тильна частина шиї, шийні хребці
 габа (діал.) – хвиля
 гателИти – жадібно їсти, пожирати
 герць – двобій, поєдинок
 гиря – (перен., діал., зневажл.) брита голова, голова взагалі; убога, нужденна людина
 ґандж, ґанджа (діал.) – вада, недолік
 ґевал – велика неповоротка, незграбна людина; (заст.) груба некультурна людина
 ґніт – стрічка, що використовується для горіння в газовій лампі, свічці тощо
 горґоші (діал.) – плечі
 ґуральня (заст.) – спиртово-горілчаний завод; винокурня
 далєбі (розм.) – справді, дійсно
 двірець (західноукр.) – вокзал
 десниця (заст.) – права рука
 дженджуристий (розм.) – який кокетує своєю зовнішністю та одягом; пустий, легковажний
 джерегеля – коса, складена вінком на голові
 джигун (розм.) – залицяльник, спокусник; пустий, легковажний чоловік,
 той, хто любить пишно вдягатися
 дзвінка – бубна
 дзигарі (заст.) – годинник
 допіру – нещодавно
 достоту – саме так, точно, якраз
 жир – трефа
 заполоч – кольорові бавовняні нитки для вишивання
 захланний (діал.) – жадібний
 знічев'я – не маючи що робити
 зугарний (розм.) – управний, умілий; який може, здатний робити що-небудь
 кавалок (розм.) – шматок
 калабаня, ковбаня – 1) глибока вибоїна, звичайно на дорозі, з водою, болотом;
 2) глибоке місце, яма у водоймі
 карафа (карафка) – графин
 картатий – із чотирикутними візерунками, малюнками (про тканину, одяг і т. ін.)
 кІнва – 1) великий дерев'яний кухоль; 2) відро
 кльба (зах.) – приклад вогнепальної зброї (рушниці, карабіна і т. ін.)
 комиза – вередування, примха, каприз; вередун
 коц (розм.) – 1) грубе вовняне однотонне вкривало з начісками;
 (рідко) покривало на ліжку з якої-небудь тканини; 2) ворсовий пристрижений однобічний
 килим
 краля – дама (карт.)
 кріс (зах.) – рушниця
 кужіль – прядиво чи вовна, намотані на кужівку (частину прядки у вигляді кілка);
 (рідко) те саме, що кужівка
 лайдак (діал.) – 1) убога бездомна людина; 2) уживається як лайливе слово
 лАнець – 1) (лайл.) людина в лахмітті; 2) (множ.) старі речі хатнього вжитку; ганчірки; ба-
 рахло

ланіти (заст.) – щоки
 легіт – легкий приємний вітерець
 легінь (зах.) – юнак, парубок
 листовий – який ділиться на окремі тонкі шари (про тісто)
 літепло – тепла вода, теплінь
 лда – те, що приховує що-небудь від очей, заважає правильно розцінювати щось; (діал.) ома-
 на
 лутка – 1) бокова частина віконної або дверної рами, стесана навскіс; косяк; 2) підвіконня
 митусем (лежати) (діал.) – урізнобіч, (рос.) «валетом»
 муравель (діал.) – мураха
 мурелі (діал.) – абрикоси
 навідліг – розмахнувшись із силою, із розмахом
 навпрошки (розм.) – навпростець, прямо
 наглий – раптовий, несподіваний
 напашки – накинувши на плечі одяг, не всовуючи рук у рукава
 напірник, насипка – мішок зі щільної тканини, куди насипають пір'я для подушки або пери-
 ни, спідня наволочка
 натщесерце, натще – на порожній шлунок
 невістулька, невісточка – ромашка
 нехворощ – багаторічна трав'яниста рослина з чорнувато-бурим стеблом, різновид полину;
 чорнобиль
 нижник (діал.) – валет
 нівроку – 1) нічого собі, як треба, більше ніж треба; непоганий;
 2) для вираження побажання не принести горя своїми словами
 обрус (діал.) – скатертина
 оковита – міцна горілка високого ґатунку або те саме, що горілка
 осоння (діал.) – освітлене сонцем місце
 паламар – служитель православної церкви, що допомагає священику під час богослужіння,
 дячок
 перебендя (розм.) – вередлива, капризна людина; той, хто вміє весело, дотепно про щось
 розповісти
 печеня – запечене або смажене м'ясо
 поготів – тим більше, тим паче
 позірний – який насправді не існує, уявний
 помисливий – який від усього чекає небезпеки, неприємності; недовірливий,
 хворобливо підозріливий
 пошиванка, пошивка – наволочка (верхня) для подушки
 прецінь (діал.) – адже; усе-таки; принаймні; проте, однак
 притичина (розм., заст.) – 1) перешкода, завада; 2) пригода; 3) причина
 путівець – дорога між селами, польова дорога
 рамена (заст.) – плечі
 рахманний – тихий, спокійний
 ремствувати – нарікати
 ринва – труба або жолоб для стікання води
 рінь, ринь – 1) грубий пісок, гравій, галька і т. ін.;
 2) берег або дно річки з грубого піску, гравію, гальки і т. ін.
 робітня (заст.) – майстерня
 ружина (діал.) – рушниця
 рурка (зах.) – трубка, рулон
 світлина (західноукр.) – фотографія
 свічадо – дзеркало, підвісний свічник для багатьох свічок
 святенник – богомільна людина, яка суворо дотримується церковних обрядів;
 удавано-побожна, лицемірно-праведна людина
 серпанок – легка прозора тканина, схожа на дим паволока, яка обмежує видимість предме-
 тів, пелена

стрій (розм.) – одяг, убрання

талан – доля, щастя, удача

тирса – 1) дрібні частинки деревини, що осипаються під час різання її пилкою;

2) трав'яниста степова рослина, ковила волосиста; насіння цієї рослини

тривкий – міцний, сталий, що не піддається змінам

туркіт – голуб особливої породи; своєрідні звуки, що їх видає голуб чи горлиця

філіжанка – невелика чашка

фіранка – шматок тканини або тюлю, яким запинають вікно, двері тощо, занавіска (заст.);

невеличкі засклені дверцята у вікні для провітрювання

харапудитися (розм.) – лякатися; злякано кидатися вбік (про коней, волів)

цебер, цебро, цеберко – відро

церата – рос. „клеёнка”

цигикач, цигикало – горе-музикант, поганий музикант

черінь – 1) дно печі, місце для випікання хліба та варіння страв; площина, яка нагадує дно

печі;

2) площина над склепінням печі, на якій сплять, сушать зерно і т. ін.

чоловічок – те саме, що зіниця (ока)

шабатура (діал.) – скринька, коробка

шпиталь – госпіталь; (заст.) лікарня; (заст.) богадільня

штука (діал.) – мистецтво

шуйця (заст.) – ліва рука

ятка – 1) легка будівля для тимчасового користування (торгівлі, виставки і т. ін.); балаган;

2) накриття з хмизу, очерету, полотна тощо для захисту від сонця, дощу і т. ін.; повітка

Якщо слово Боже – це джерело всіх творінь Божих, тоді та частина його творінь, яку представляє рід людський, стала сама собою лише завдяки диву Господньому, тобто диву людського слова. І якщо це диво – ключ до історії людства, тоді воно одночасно й ключ до історії суспільства (...).

Це все ми якимось чином звідкись знаємо чи принаймні відчуваємо; відчуття особливого значення й ваги слова, очевидно, закладено в підсвідомості людства з незапам'ятних часів.

Але не лише це: завдяки диву слова ми, мабуть, набагато краще, ніж інші тварини, знаємо, що насправді ми знаємо дуже мало – тобто існує таємниця. Віч-на-віч із цією таємницею – відчуваючи при цьому майже визначальну для нас силу слова – ми намагаємося з давніх часів звернутися до того, що від нас ця таємниця приховує, і своїм словом вплинути на нього. Як віруючі ми молимося Богу; як маги ми викликаємо чи заклинаємо духів, ми намагаємося своїм словом втручатися в природні й людські явища; як представники цивілізації нового часу – чи то вже віруючі, чи не віруючі – ми снуємо зі слів наукові теорії та політичні ідеології (...).

Інакше кажучи, чи то вже ми усвідомлюємо, чи ні, і як би ми собі це не пояснювали, очевидним видається одне: у світоуршійну силу свого слова ми віддавна – і в певному розумінні правомірно – віримо.

Вацлав Гавел «Слово про слово»

ЕСЕЙ 6

Про

- 1) те, що таке фразеологія і нащо вона;
- 2) фразеологічні одиниці і як їх класифікувати;
- 3) їхню частиномовну характеристику;
- 4) системні відношення між фраземами;
- 5) те, як вони виникають і як їм ведеться в нашому з тобою світі

В с т у п

Про нього Юрій Шевельов писав: «З погляду тих, хто виміряє вартість науковця кількістю друківаних праць, (...) не можна вважати за визначного мовознавця. Від нього лишилося, враховуючи сюди й дрібні рецензії, всього 12 назв праць, та й то дві з них були видруковані по-смертно, 1929 року, з них одна – не закінчена...». Це Кость Михальчук (1840 – 1914). Основоположник української діалектології (про неї ти трохи читав у попередньому есеї, чи не так?). Також вивчав історію звукового розвитку української мови, української історичної морфології.

Навчався у Житомирській гімназії, а згодом у Київському університеті. Потім усе життя працював бухгалтером Київського пивоварного заводу. Але це йому не завадило займатися улюбленою справою. Він співпрацював з Південно-Західним відділом Російського географічного товариства та Петербурзькою Академією Наук.

Він здійснив систематичний опис українських діалектів та окреслив межі наших наріч. Ти ж пам'ятаєш їх, правда? ☺

Якщо А. Кримський вважав, що історію мови варто вивчати, ретельно читаючи стародруки, то К. Михальчук вважав, що її можна дослідити завдяки знанню діалектів.

До речі, ти чув, мабуть, про гуманітарні, природничі, технічні, суспільні науки. Так-от, мовознавець вважав лінгвістику природничою наукою: «Відшукання й визначення як загальних властивостей організації людської мови, так і відмінностей у цих властивостях, що зумовлюють собою утворення самостійних типів її організації й походження родових і видових модифікацій кожного з цих типів, що творять і собі різні категорії й групи діалектичних явищ. Отже, істотою й характером своїх завдань лінгвістика приєднується, звичайно, до групи природничих наук».

Ой, а пам'ятаєш фонему? Михальчук вважав, що мова складається з фонем, це її органічний елемент, а неорганічним елементом є звуки.

І на завершення поглянь, що писав С. Петлюра про цього мовознавця: «Людина чистої науки, з яскравими рисами мисленика, з здатністю не вносити в свої наукові праці елементів злободенности, політики й партійної вузькості, він водночас був чулий до питань дня й реагував на них з пристрастністю високо розвиненого громадянина...»

1)

Ти пам'ятаєш про словниковий запас слів, чи не так? Ми жонглюємо словами, утворюючи з них речення. Наприклад, якщо тобі з однокореневими запропонувати з десяток слів, ви утворите з них абсолютно різні речення. Слова ті самі, а словосполучення і речення різні. Але є такі, які ми використовуємо в готовому вигляді. У процесі спілкування вони відтворюються в готовому вигляді. Вони не поділяються на складові частини, їхній зміст не впливає зі значення тих слів, які їх утворюють. Це фразеологізми.

Вони в різних мовах здебільшого різні. Ось маєш кілька англійських. Я тобі наведу їхній дослівний переклад (хоча так неправильно перекладати ☺), а ти подумай, які українські відповідники можна підібрати:

be like chalk and cheese – як крейда та сир;
fish out of water – риба, яку витягнули з води;
break a leg – щоб ти ногу зламав (то не прокльон, то побажання ☺);
cost an arm and a leg – ціна руки та ноги;
a piece of cake – шматок пирога;
cry over spilt milk – плакати за підгорілим молоком;
to be in the same boat – бути в одному човні;
once in a blue moon – якимсь блакитного місяця;
when pigs fly – коли свиня навчиться літати;
a leopard can not change his spots – леопард не може змінити своїх плям;
wear your heart on your sleeve – носи своє серце на рукаві;
it is not my cup of tea – це не моя чашка чаю;
every dog has his day – у кожного собаки є свій день;
it's Greek to me – це грецька мова для мене;
no pain, no gain – нема болю, нема прогресу.

Поки ти думаєш, я розповім тобі про один англійський фразеологізм – to be in the red – бути збитковим. У бухгалтерії витрата писалася червоним кольором. До речі, як гадаєш, яким кольором писався прибуток? Чорним. Тому і чорна п'ятниця ☺.

Ти вже зрозумів, мабуть, що марна справа дошукуватися значення фразеологізмів за прямим значенням слів, з яких вони утворені. Що робити? Як визначати? Словник тобі в поміч. Інакше – ніяк.

Розділ мовознавства, у якому вивчаються лексично неподільні поєднання слів, називається фразеологією. Фразеологізм – це одиниця фразеологічної системи.

Він визначається як лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично оформлених за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично.

Фразеологізм подібний до слова такими ознаками:

1) не конструюється щоразу в процесі мовлення, а відтворюється як готова значеннєва одиниця;

2) має стійку структуру;

3) входить у синонімічні зв'язки зі словами;

4) виконує синтаксичні функції в реченні.

Зверни увагу!!! У реченні фразеологізм є одним членом речення. Тобто в реченні «Хоч ти мені сала за шкуру не заливай!» «сала за шкуру не заливай» буде присудком.

Ми сказали про подібність фразеологізмів і слів. Тепер давай поговоримо про різницю:

1) лексичне значення виражається сполученням кількох слів: воно єдине, узагальнене і, як правило, експресивне; семантично неподільне на значення окремих слів, що входять до його складу;

2) компоненти фразеологізмів не можуть вільно сполучатися з усіма словами, а лише з обмеженим рядом (кількома словами);

3) фразеологізм характеризується стійкістю граматичної форми й усталеністю порядку слів;

4) слова у складі фразеологізму часто мають переносне значення.

Фразеологізм відрізняється і від вільного синтаксичного словосполучення, і від речення тим, що відтворюється як цілісна структура, а не будується щоразу за певними синтаксичними моделями.

Є ще такі властивості фразеологізмів: контекстуальна зумовленість їх уживання, стильова закріпленість, неможливість перекладу на іншу мову.

Ось уривок з роману Є. Гуцала «Приватне життя феномена» (матимеш час і натхнення – почитай). Поглянь, які тут фразеологізми... І подумай, чи мають вони всі ті ознаки, які я щойно тобі назвала.

«Розказують, коли лінотипіст набрав книжку в друкарні, то сміявся так, наче батька його рідного лупцювала ватага п'яних жевжиків. Руки лінотипіста скакали на клавішах, мовби в гречку стрибали та з гречки вистрибували, щоки трусилась, наче крупорушка, а з очей сіялись іскри, схожі на шмалькі приски електрозварки. Не відаючи причини (а лінотипіст за реготом і слова мовити не міг), стали реготати в друкарні складальники та верстальники, і з кожною хвилиною – все заразливіше, бо сміх – це напасть, пошесть, наслання (...)

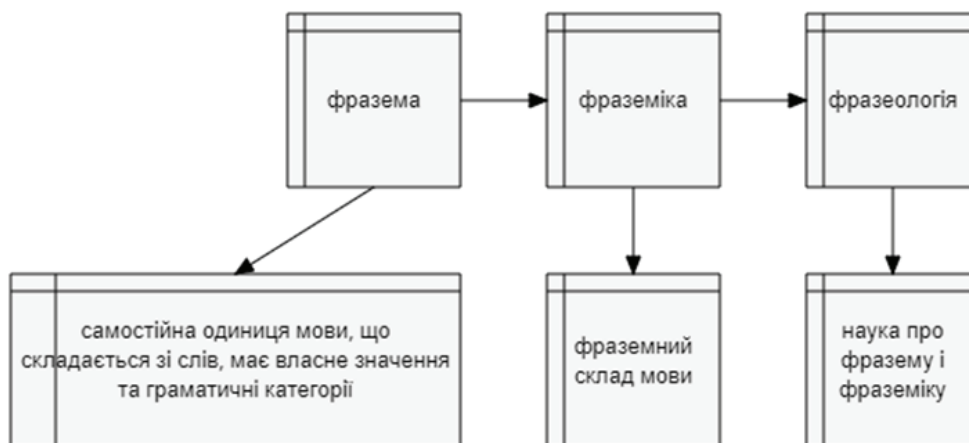
З якихось дивних причин цей гомеричний сміх не хлюпнув тоді за межі столиці, а якби хлюпнув? А якби зареготала Наддніпрянщина й Слобожанщина, Полісся і Поділля, Буковина й Волинь? А також великі наші міста – Харків, Донецьк, Львів? Та якби до їхньої спілки пристала Одеса, яка й так ніколи не перестає сміятися, є нагода чи немає нагоди? З Одеси сміх, що не визнає віз і кордонів, перекинувся б до болгарського Габрова, звідти до великих європейських столиць, далі через моря й океани гайнув би на далекі континенти... й засміялася б уся Земля!

Хтось годен уявити, як сміється Земля? Могли б вийти ріки з берегів, прокинутись вулкани, що задрімали ще в доісторичну епоху, спалахнути бурі, циклони, тайфуни, подужчали б землетруси, порушилася б екологічна рівновага на суші й на воді, – і, гляди, планета відхилилася б від своєї орбіти, й тоді вже ніхто не зміг би передбачити всіх можливих катаклізмів, був би геть безсилий запобігти їм.

Отож, як бачимо, добре, що той славнозвісний сміх, од котрого здригнулась була наша столиця в один із прекрасних днів останньої чверті двадцятого століття, у тяжких конвульсіях так і сконав на її околицях...».

Термін «фразеологія» виник у 16 ст. Нівроку, правда? У нас і не тільки в нас є синхронна та діахронна фразеологія.

У лексичі – лексема, у фонології – фонема. А у фразеології... Ну?.. Так, фразема. О. Демська-Кульчицька радить вживати саме цей термін, а не фразеологізм чи фразеологічна одиниця. А фраземний склад мови буде фраземікою. А наука, яка вивчає фраземіку, – фразеологія. Плутано? Тоді лови схему:

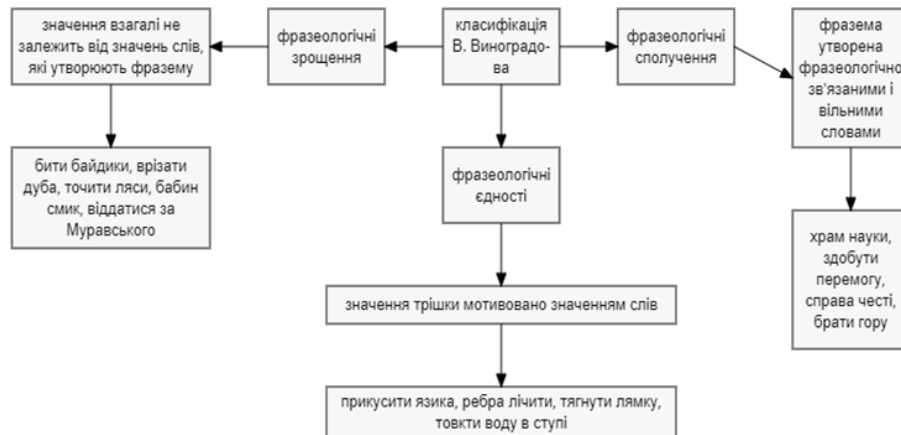
2)

Фразеологічні одиниці різноманітні за значенням, за ступенем спаяності слів, за походженням і призначенням, тому питання класифікації фразеологічних одиниць є... Одним словом, з цим складно. Тобто є кілька класифікацій.

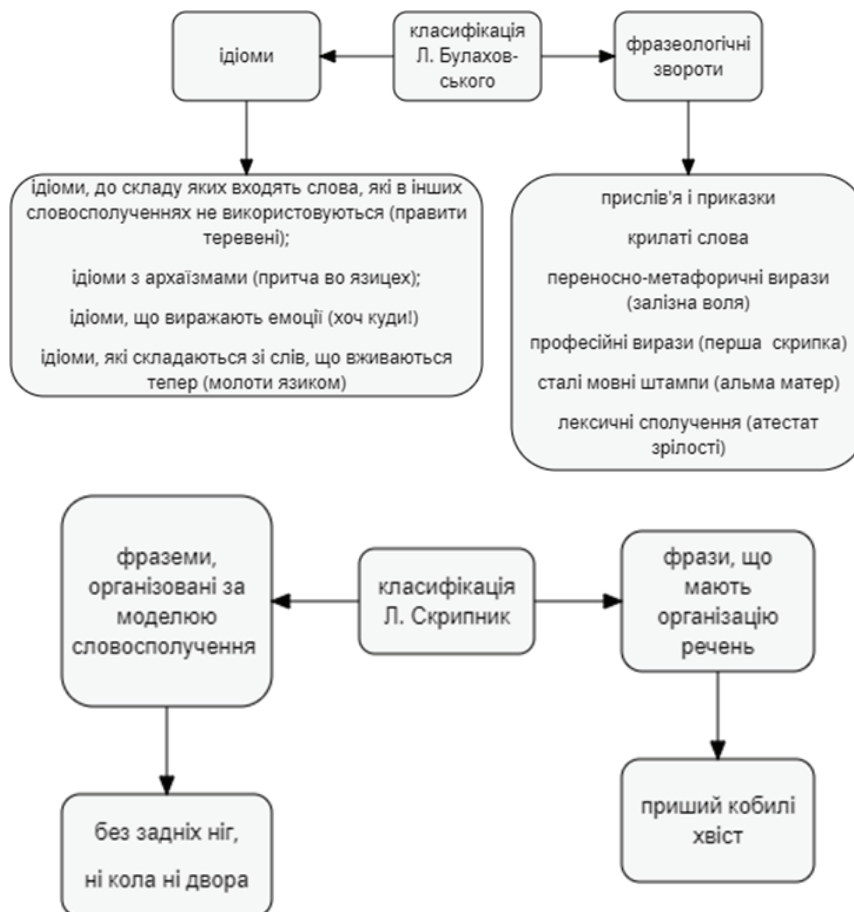
Взагалі, усі фразеологічні одиниці за значенням можуть бути еквівалентні слову (*пекти раки* – червоніти) або реченню (*що посієш, те й пожнеш*).

Одним із перших, хто намагався бодай якось покласифікувати фраземи, був швейцарський лінгвіст Шарль де Баллі. Він виділив вільні словосполучення, звичні словосполучення, фразеологічні ряди, фразеологічні єдності.

Класифікація В. Виноградова для слов'янських мов є найпоширенішою в нас:

Ця класифікація не охоплює всіх фразеологізмів – прислів'їв, приказок, крилатих висловів. Поглянь на класифікацію Л. Булаховського та Л. Скрипник:

Якщо попередні класифікації здійснювалися за семантичним принципом, то в основі наступної – структурний принцип.

Яку класифікацію використовуватимемо ми? Поговоримо про це на лекції.

До фразеологізмів за ознакою відтворюваності в мовленні та усталеності компонентного складу належать і прислів'я, приказки та крилаті слова і вирази.

Прислів'я – влучний образний вислів, часто ритмічний за будовою, який у стислій формі узагальнює, типізує різні явища життя. Прислів'я має повчальний характер. За інтонацією і граматичним оформленням прислів'я співвідносяться з реченням: *Яка головонька, така й розмовонька. Не все те золото, що блищить. Суха ложка рот дере.*

Ось тримай кілька прислів'їв про книгу:

Нема розумного сусіда – з книгою поговори.

Одна книга тисячі людей навчас.

Книгу читають не очима, а розумом.

Книга – не пряник, а дітей до себе манить.

Книгу прочитав, на крилах політав.

Книгу читати – все знати.

Книга мала, та серцю люба.

Книга – дзеркало життя.

Приказка – влучний, часто римований вислів, близький до прислів'я, але без повчання. Приказки в образній формі констатують предмет чи явище: *тягти лямку, міряти на свій аршин, як котіві сало.*

Крилаті слова – стійкі образні вислови, засвоєні з фольклорних, літературних, наукових джерел, вислови видатних людей, історичних діячів:

«Вкраїна- це море. Воно червоне. Хто сам – потоне, в гурті – переборе» (Лазар Баранович);

«Як не буде птахів, то і людське серце стане черствішим» (М. Стельмах);

«Хочу, щоб ніколи, ніколи не зачерствіло серце» (М. Стельмах);

«Добру науку приймай, хоч її від простого чуєш; злої ж на ум не бери, хоч би й святий говорив» (Іван Франко);

«Діла добрих оновлюються – діла злих гинуть» (Тарас Шевченко);

«Поезія жити не може на смітнику, а без неї життя злочин» (М. Коцюбинський);

«При щирості між людьми при глибокій і міцній симпатії, ніякий риск не страшний» (Леся Українка);

«Мужність не дається напрокат» (Ліна Костенко);

«Ліпше вмерти біжучи, ніж жити гниючи» (Іван Багряний).

У нас зі старшими курсами є така фішка: ми виписуємо красиві цитати, чіпляємо на фото або малюнок і у фейсбук у групу «Коли оживають слова» (<https://goo.gl/n1jp54>). Можеш долучатися.

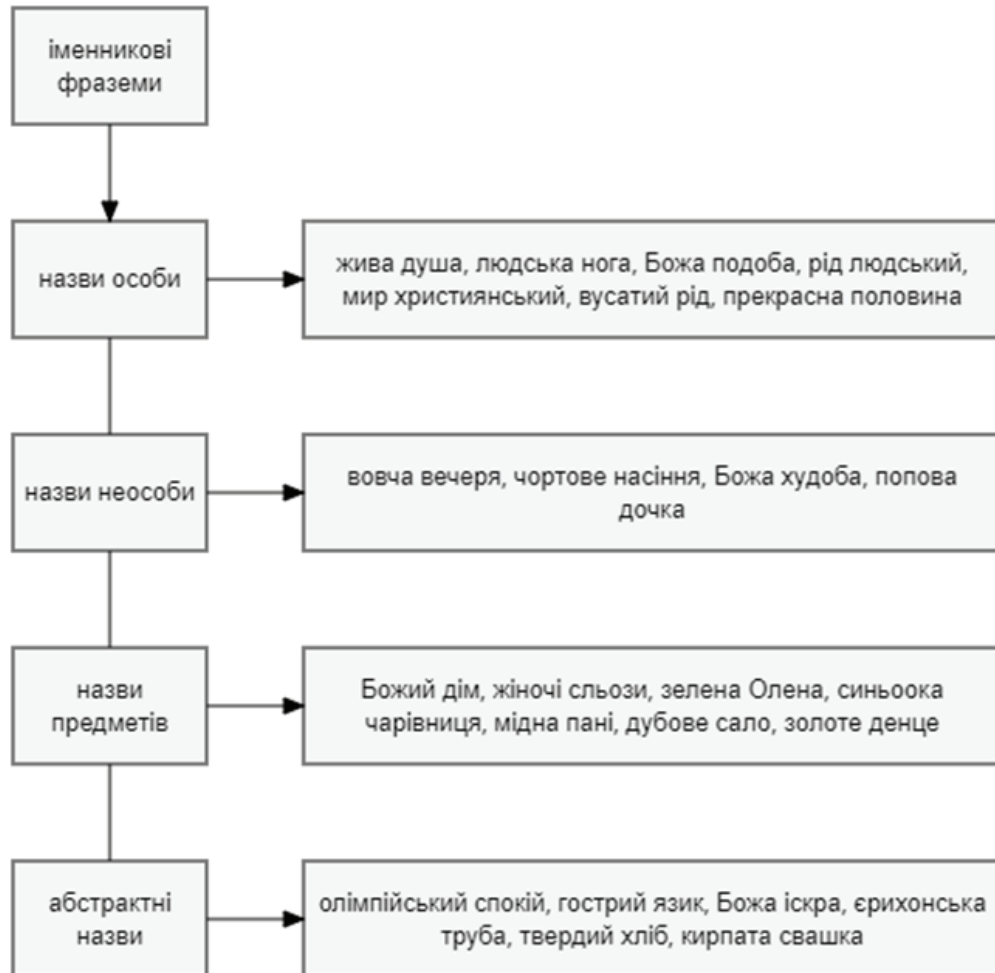
3)

Фраземи можна поділити на іменникові, прикметникові, займенникові, дієслівні, прислівникові, вигуківі.

Як їх розрізняти?

Наприклад, Адамові реберце – це жінка. Отже, цей фразеологізм іменниковий. Гусяче пиво – це вода, отже, фразема теж іменникова. Наш брат – це ми, отже, займенникове, через пліт пліє – гордий, отже, прикметниковий.

Ось іменникові:

Якщо ти не знаєш значення деяких фразеологізмів, не полінуйся – зазирни у словник.

Прикметникові: кров з молоком, пісок сиплеться, прямий як свинячий хвіст, шпаками годований, мов у воду опущений, святий та божий, чистої води.

Дієслівні: ловити окунів, зашити губи, валитися з ніг, дати перцю, лизати халяви, позбутися клепки, на місяць брехати, братися молоком, висіти на носі.

Прислівникові: з тихою музикою, до сьомого поту, крізь зуби, кров з носа, серед білого дня, крок за кроком, ні світ ні зоря.

4)

До фразем можна добирати синоніми та антоніми. І... Омоніми? Пароніми?

Зараз з'ясуємо.

Синонімічні відношення між фраземами дуже поширені: добре запам'ятати – це намотати на вус, зарубати на носі, записати на чолі; поводитися пихато – високо нестися, дерти носа, задирати голову.

Фраземи-синоніми поділяються так:

Фраземи-антоніми поділяються так:

- такі, що повністю різняться: *латана свитина* – *добрий кожух*, *рання пташка* – *пізній Іван*;
- такі, що лише частково різняться: *мудра голова* – *порожня голова*, *біла кість* – *чорна кість*.

Дуже рідко, але все ж таки трапляються, фраземи-омоніми: *дати чосу* – це бити кого-небудь і *тікати*, *зав'язати голову* – вийти заміж і заклопотатися чим-небудь.

Щодо фраземної полісемії, то вона трапляється ще рідше: *вертїтися на язиці* – це мати бажання щось сказати і даремно намагатися пригадати щось, що забув у момент мовлення.

5)

Фраземи української мови виникають на основі окремих слів: *мудра голова, довгий язик, міцне слово, довгий карбованець, необачна голова*; словосполучень: *носить голову для шапки, кисла Оришка, у сірка очей позичив, чотири милі за ніч, нюхав порох, рукою подати*;

речень: *птахи ніч розкльовують; показати, де раки зимують; не знати, на який стілець сісти; голова борошном припала*.

Ще джерелами забагачення фразеології є Святе Письмо, прислів'я, приказки, казки, анекдоти.

Наприклад, з казок маємо такі фраземи: *бабина дочка, лис Микита, цілюща вода, молочні ріки, кисільні береги, за тридев'ять земель*.

А ще ми можемо запозичити фразеологізми з інших мов: *поставити крапки над «і»* – з фр. *mettre les points sur les «i»*, *від моря до моря*, пол. *od morza do morza*.

Є запозичення зі старослов'янської мови, грецької, латини, німецької, французької, англійської.

А що тепер?

Тепер джерелами, з яких виникають фраземи, є сленг, сучасний медійний простір, музика, кіно. Усе, як колись. Тобто джерелом є сучасне життя. У нас тепер є такі вислови: *зависнути в мережі, забити болт, фітоняшка, день гніву, хірургічне втручання, у глибокій комі, голосувати гаманцем, живі гроші, відмивати гроші, диванна сотня, адміністративний ресурс, помножити свій авторитет на нуль...* А які ти знаєш? Більше можеш прочитати ось тут: <https://goo.gl/zRgF8K>

І на завершення тримай кілька історій з книги Алли Коваль «Слово про слово»:

Чай

Сьогодні ми вважаємо чай – і рослину, і продукт – своїми добрими знайомими. Мало хто знає, що з усього пишного, густолистого куща використовуються лише три верхніх молоденьких листочки на гілці. Не всі знають, що в дикому вигляді це вічнозелений кущ до 3 метрів заввишки, а в Індії ростуть навіть чайні дерева, які сягають 10 – 15 метрів заввишки.

Назва цього напою неоднакова в різних європейських мовах. Вона залежить від того, яким шляхом ввозили чай у кожну з цих країн. В Європу його привозили морським шляхом із Південного Китаю в дерев'яних трюмах парусних кораблів. За дорогу, а вона, як відомо, була довгою, чай “доходив”, “дозрівав” у зігрітих сонцем і майже герметично закритих трюмах. Там, звідки його везли, – у Південному Китаї – чай звать **те**. З цією назвою його й привезли в Європу: тому англійці називають чай **tea** (ті), німці **der Tee** (теє). У Росію чай возили караванним шляхом через Азію, але вже не з Південного, а з Північного Китаю, де місцеве населення називало цей напій ча, а саме листя – **чає**. Тому в українській, російській та білоруській мовах цей напій зветься **чай**.

Апельсин

Батьківщина апельсинів – Південний Китай. Звідси рослина поступово просувалася на південь Азії. Португальці у XV ст. завезли її в Європу. У XVI ст. апельсини вже були відомі і в Росії, куди вони привозилися з Голландії. Звідси й прийшла їх назва: голландське *appelsien* розкладається на “**апель**” – яблуко і “**сіна**” – Китай. У голландців ця назва виникла під впливом французького **pomme de Chine** – **пом де шин** (що теж означає “**китайське яблуко**”). На Закавказзі апельсини відомі давно, років триста їх там вирощували аматори-садівники. Сьогодні сади апельсинів тягнуться суцільною смугою на узбережжі від Батумі до Сочі. В українській мові апельсин має ще назву – помаранча, яка прийшла до нас через німецьку мову (**Pomeranze**) з італійської, де **pomo** – “яблуко”, **agancia** – “апельсин”.

Мандарини

Мандарини з'явилися в середземноморських країнах значно пізніше, ніж апельсини, – лише в XIX ст., а в Америці – XX ст. До нас вони були завезені з Японії (у Сухумі їх посаджено в 1893 р., в Батумі – у 1897 р.). Здавна ця рослина культивувалася в Японії та Південній Азії, в Китаї, звідки й була вивезена в Європу.

Назва мандарин має досить цікаву історію. У португальській мові є слово мандар – “наказувати, давати розпорядження”. Португальські колонізатори утворили від цього слова нове – мандарин, щоб називати ним вищих чиновників Китаю, й надали йому значення “той, що наказує”. Ця назва стала відома і в інших європейських країнах, а коли на ринках Європи з’явився плід, яким ласують китайські мандарини, його теж назвали мандарин, вкладаючи в це слово значення “мандаринський апельсин”, бо плоди ці ще не вирощувалися в Середземномор’ї, а завозилися з Китаю. До нас це слово прийшло через німецьку мову (**Mandarin**).

Картопля

Картопля – це рослина, яку тричі відкривали. Вперше її відкрили індіанці, які високо в горах (в Андах Південної Америки) побачили дивну рослину, що мала на гілках ягоди, а в корінні – бульби. Вони назвали цю рослину папа. У ті далекі часи, переслідувані голодом, жителі цих місць змушені були їсти навіть гіркі на смак бульби дикої картоплі, коли вже не було ні кукурудзи ні квасолі. Незабаром вони помітили, що промерзла картопля втрачає неприємний гіркий смак. Тоді вони почали заморожувати зібрані бульби, а потім, ледь прогрівши їх, обдирали шкірку; таку картоплю вже можна було їсти. Але як її зберігати? Тоді місцеві жителі попробували цю заморожену, а потім відігріту й обчищену картоплю сушити. Тепер її можна було зберігати. Так з’явився новий продукт, який індіанці назвали чуньо. Не один раз рятувало чуньо їх від голодної смерті в неврожайні роки.

Та ось у 1536 р. Розвідники військової експедиції зайшли в поселення Сороката. Тубільці, побачивши чужинців, порозбігалися. У покинутих житлах солдати знайшли кукурудзу та квасолю, вже знайомі їм, і борошністі корені, добрі на смак. Знайдені корені були схожі на відомі іспанцям земляні гриби – трюфелі. Цим словом вони й назвали незнайомі корені. Це було друге відкриття картоплі.

Хоча іспанці першими серед європейців дізналися про картоплю, про її цінність вони довідалися останніми, і винна була в цьому церква, яка оголосила заморські бульби “**чортовими яблуками**”, заборонила їх вирощувати та їсти. Так було, наприклад, у Франції. І довго б ще не знали французи про картоплю, коли б не аптекар Антуан Пармантьє. Минуло понад сто років після заборони картоплі, коли він засадив свій город нею так, що ніхто не бачив, і найняв загін солдатів охороняти його. Навколишні селяни, побачивши посилену охорону навколо городу лікаря, вирішили, що там посаджені якісь надзвичайно цінні ліки, і почали вночі закрадатися на город. Аптекар якраз на це й розраховував: він хотів, щоб люди познайомилися з картоплею. Того ж літа Пармантьє подарував букет квітів картоплі королю Франції Людовіку XIV. Король прикрасив ними свій фрак. Квіти стали модними, їх носили в петлиці і платили за одну гілочку до десяти золотих монет. Так селяни, що жили навколо столиці, почали вирощувати картоплю – спочатку як квіти на продаж, а вже потім – як їжу.

Довго не наважувалися садити картоплю і в Німеччині: віра в те, що це “**чортові яблука**”, глибоко вкоренилася у свідомості людей. І пруським королям доводилося силою вводити картоплю (XVIII ст. один із пруських королів – Фрідріх-Вільгельм I – за відмову садити картоплю наказав відрізувати селянам носи й вуха).

У Росію картопля прийшла, як вважають, через руки Петра I. Подорожуючи по Голландії, він побачив там невідомі в Росії бульби і прислав у Петербург графові Шереметьєву, щоб той зайнявся їх розведенням.

Існує ще інша думка, за якою картопля у нас з’явилася пізніше – через півсторіччя після смерті Петра I. На Україні її вперше посадили в 1805 р. У Харківській губернії. Запорізькі козаки знали картоплю, але як трофей, який вони здобували в походах.

Як відомо, садити картоплю спочатку боялися і в нас, по країні прокотилися “картопляні бунти”, і лише в другій половині XIX ст. картопля стала швидко завойовувати європейську частину Росії. Це було її третє відкриття. А сьогодні ми картоплю вважаємо другим хлібом.

Назва картоплі теж пройшла довгий шлях. Італійське **тартуфо, тартуфоло** – “**трюфель**”, як уже говорилося, стало першою назвою цих бульб. З італійської мови це слово перейшло в німецьку, де набуло форми картофель (**Kartoffel**). Від німецької походить польське **kartofla** та українська картопля. Пізніше в кожній мові з’явилися цілі ряди назв – діалектних, жартівливих, здрібнілих, образних, помилкових тощо.

книги Алли Коваль «Спочатку було Слово»:

КАЇН. КАЇН І АВЕЛЬ (4: 1-2)

БРАТ ПІДНЯВСЯ НА БРАТА (4: 8)

КАЇНОВА ПЕЧАТЬ (4: 15)

ЧИ Я СТОРОЖ БРАТОВІ СВОЄМУ? (4: 9)

Біблійне оповідання про Каїна і Авеля дуже небагатослівне. В ньому говориться, що Каїн був старшим сином Адама і Єви, Абель – молодшим. «Був Абель пастух отари, а Каїн був рільник» (4: 2). Далі розповідається, як «приніс Каїн Богові жертву від плоду землі. А Абель – він також приніс від своїх перворідних з отари та від їхнього лою». Бог прийняв жертву Авеля і не прийняв жертви Каїна. Каїн, побачивши, що він не прощений Богом, похилив голову. «І казав Господь Каїнові: «Чого ти розгнівався, і чого похилилось обличчя твоє? Отож, коли ти добре роби́тимеш, то підіймеш обличчя своє, а коли недобре, то в дверях гріх підстерігає»» (4: 6–7).

Видно, брати посварилися: «І говорив Каїн до Авеля, брата свого» (4: 8). І – як наслідок: «І сталось, як були вони в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, – і вбив його» (4: 8).

Бог питає Каїна: «Де Абель, твій брат?» А той підказує: «Не знаю. Чи я сторож брата свого?» (4: 9).

І сказав Господь: «Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене з землі» (4: 10). Страшною була кара Господня – кара безсмертям: нехай живе і мучиться. «І вмiстив Господь знака на Каїні, щоб не вбив його кожен, хто стріне його» (4: 15).

Оце і все, що сказано в Біблії про перше вбивство на землі. Віруючі не могли дістати з цього оповідання відповіді на цілу низку запитань, які у них виникали. Якщо це було перше вбивство, звідки Каїн знав, як це робити? Як поховав Каїн Авеля? Де? Який саме знак, яку печать поставив Бог на Каїнові?

Не дивно тому, що історія Каїна і Авеля обросла такою кількістю легенд.

У ці легенди люди вкладали відповіді на ті запитання, які у них виникали при читанні Біблії (такі легенди, спочатку усні, а пізніше й писемні, що не увійшли до Біблії, мають назву **апокрифи**).

Так, дуже поширеною була легенда, в якій розповідалося про те, що сатана, вбравшись у личину ворона, вбив перед Каїном іншого ворона каменем. Каїн, начебто, саме так убив брата. В інших легендах говориться, що знаряддям убивства послужила палиця, точніше – гілка з дерева пізнання добра і зла.

На питання, що зробив Каїн з тілом Авеля, легенда відповідає так. Бог послав Каїнові двох «чистих» птахів (голубів). Один з них убив другого і закопав у землю. Інша легенда розповідає, що земля відмовилася прийняти тіло Авеля й виштовхнула його. Прийме вона тіло Авеля лише після того, як буде повернений землі перший, створений з неї, тобто Адам.

Непокоїло віруючих і питання, чому Бог не прийняв жертви Каїна. В одних легендах говориться, що Каїн приніс Богові як жертву рештки своєї їжі; в інших – що він приніс жертву аж надто гордовито, говорячи при цьому про Бога без належної пошани, і саме тому Бог не прийняв цієї жертви.

Якою була Каїнова печать? І про це говориться в легендах: в одних, що це сяйво, схоже на сонячні промені; в інших, що це ріг на лобі; ще в інших – два роги.

Так само по-різному розповідають легенди і про смерть Каїна: одні говорять, що вбивцею був син його Ламех, в інших – що Каїн дожив до потопу (в Біблії про смерть Каїна не згадується).

Ім'я *Каїна* стало синонімом до слів «злочинець», «вбивця», «виродок»:

Еней піджав хвіст, мов собака,

Мов Каїн затрусивсь увесь...

(І. Котляревський).

Вживається воно у нас і як лайливе слово:

Гострив [Мамай] шаблюку щодня, бо й тупив щодня, під каїнів усяких підбиваючись (О. Ільченко).

У народі існує повір'я, що на місяці, коли він уповні, можна побачити Каїна і Авеля:

Мені колись бабуся говорила,

На місяці уздрівши тьмяні тіні:

«То Каїн Авеля підняв на вила,

Коли було що світу сотворіння.

Із тих часів і почалися війни
Криваві, що мордують всі народи».
(П. Воронько).

Звичайно вислів, що вживається давно і в різних життєвих ситуаціях, може набувати й жар-твіливого змісту:

— Ну, *Авеля*, такий ти норовистий,
Ну як тебе, мій брате, не вбивати!
— І вдарив *Каїн* вилами в транзистор,
Не прохромивши й порошини з брата.
(І. Д р а ч).

Ім'я *Авеля* стало символом невинної жертви.

Вислів «**брат піднявся (повстав, пішов) на брата**» означає запеклу ворожнечу, як сімейну, так і соціальну. У рефераті Михайла Коцюбинського про Івана Франка є такі слова:

Весь Борислав – одна смердюча яма. Там важка праця, малий заробіток, бруд, п'янство, роз-пуста, погана їжа і погана горілка, всякі хвороби; там людина гірше скотини, там *брат на брата здійсмає ніж*, там чад і вічне пекло.

Тут ідеться про особисту ворожнечу. А в іншому вірші – про соціальну боротьбу:

Та й справді, світ сей був тоді темниця:
В кормигу запрягав народ народа,
На вільне слово ковано кайдани,
Півроду людського не звано людьми,
Затято йшов війною брат на брата.
(Леся Українка).

Вислів «**Каїнова печать**» («**Каїнове тавро**») вживається як синонім до вислову «тавро зрад-ника»:

— ... Та горе тобі, якщо ти ухилишся від заклику, – лиховісно закричала стара, наступаючи на Найдю і блискаючи палаючими очима, – ганьба впаде на твою голову, *печать Каїнова* ляже на виду твоєму... (М. С т а р и ц ь к и й).

Якось Джордж Оруелл зауважив, що про тоталітарні режими найглибше можуть написати письменники Східної Європи. Таке вже Каїнове тавро нашої історії (О. Гаврильченко, А. Кова-ленко).

Так само вислів «**чи я сторож братові своєму?**» набув поширення як цитата з Біблії у від-повідних життєвих ситуаціях:

Відрине кров, і грозовий розряд
отерпне в ділі, як в дерево:
— *Каїне, Каїне, де твій брат?*
(Справді, а де-бо він?..)
Хтось фіолетовий морок
простер на світ –
аж ступити незмога...
Каїне, Каїне, хто ж ти тепер –
без Авеля, брата свого?
(О. З а б у ж к о).

Завіт
«Я не сторож
брату своєму...»

Дарма.
(В. П р о с т о п ч у к).

Історія Каїна і Авеля знайшла своє відображення й у світовій літературі, й у вітчизняній кла-сиці. Це поема Джорджа Байрона «Каїн», поема Івана Франка «Смерть Каїна»; про обох братів писав Шарль Бодлер («Каїн»). У багатьох творах українських класиків і класиків світової літе-ратури, в сучасних нам письменників згадуються обидва брати, але переважно – це Каїн, перший вбивця на землі.

Зображували Каїна і Авеля художники зі світовою славою: Дітріх, Корреджо, Тиціан, Тінто-ретто, Дюрер, Рубенс, Рембрандт.

ІЕРИХОНСЬКІ ТРУБИ (СУРМИ) (6: 1-4)

ІЕРИХОНСЬКІ МУРИ (6: 20)

Ісус Навин – продовжувач справи Мойсея: він, після смерті Мойсея, веде свій народ в обітовану землю. На шляху до тої землі лежало місто Єрихон (Єрихон). «І Єрихон замкнувся, і був замкнений зо страху перед Ізраїлевими синами, — ніхто не входив і не виходив» (5: 16). Тоді Бог, через свого ангела посланця наказує Ісусу Навину: «Ось, я дав у твою руку Єрихон та царя його, сильних вояків. І обійдете навколо це місто,; всі вояки – обхід навколо міста один раз. Так зробиш шість день. А сім священиків будуть нести сім сурем із! баранячих рогів перед ковчегом. А сьомого дня обійдете те місто сім раз, а священики засурмлять у роги. І станеться, коли засурмить баранячий ріг, коли ви почуєте голос тієї сурми, а весь народ крикне гучним криком, то мур цього міста впаде на своєму місці, а народ увійде кожен перед себе» (6: 1–4). І сталося так: «І здобули вони те місто. І зробили вони закляттям усе, що в місті, – від чоловіка й аж до жінки, від юнака й аж до старого, і аж до вола, і штуки дрібної худоби, і осла, – усе знищили вістрям меча» (6: 20–22).

Вислів «єрихонська труба» в переносному значенні – потужний, оглушливий звук; гучний голос:

Взяли були в мене оце недавно квартиру отам за тією стіною два студенти! Та як почали співать вночі та ревити, неначе дві єрихонські труби, то я зараз-таки їх і попроганяла з двора... (І. Нечуй-Левицький).

А читає Косинка як свою «Політику»! Голос, голос Косинчин – це неоєрихонська сурма (Б. Антоненко-Давидович).

Вислів «**єрихонські мур** (**стіни**)» в переносному значенні – те, що має здатися, впасти, бути знищеним:

І німці є.

Теж лицарі тевтонські.

Усе кричить, нуртується, гуде,

Звалити хочуть стіни єрихонські,

Нічого. Вал міцненький. Не впаде.

(Л. Костенко).

...книги А. Коваль та В. Коптілова «Крилаті слова в українській літературній мові»:

Gaudeamus igitur

Цитата з пісні латинською мовою, яку, за переказами, склали студенти Гайдельберзького університету в Німеччині в XIV ст. Музику до неї написав у XV ст. фламандський композитор І. Окенгайм. Ця пісня стала міжнародним університетським гімном. Вона починається словами: «Звеселяймося, поки ми молоді!».

Gaudeamus igitur juvenes dum sumus! – надто непримушено скрикнув супутник інженера і підсів до Сердюка.

(М. Хвильовий, Зав'язка)

Хоч їхні мрії зніділи у гуркоті пилюг і бур:

Gaudeamus igitur!

(Б. Б о й ч у к, На балі бувших львівських студентів у Нью-Йорку).

Паршива вівця псує всю отару

Вислів походить з Євангелія (Іван, 10). У сучасній мові вживається тоді, коли йдеться про начебто незначну причину великої шкоди.

Не прогнівайся: замуруємо тебе живцем у печерах, де спасалися печерські преподобники, щоб паршива вівця не псувала отари Христової.

(З. Тулуб, Людолови)

Єпископ: Не зачіпайте!

Я стерпів образу,

і ви стерпіть за мене, я благаю.

Одна вівця паршива хай не губить

заразою отари усієї.

(Леся Українка, Руфін і Прісцілла).

Педагогічна поема

Назва твору (1933—1935) українського педагога і письменника А. Макаренка. У переносному значенні – найвища оцінка чиеїсь виховної діяльності.

І чим далі Варя втягувалась в роботу, тим більше й до неї самої змінювалось ставлення з боку чабанів, особливо Тоня чомусь вірила в свою педагогічну поему.

(О. Гончар, Тронка).

Переоцінка цінностей

Вислів походить з книжки німецького філософа Ф. Ніцше «Воля до влади. Спроба переоцінки всіх цінностей» (1895).

Значення вислову: докорінний перегляд переконань, ревізія поглядів, теорій, що досі не викликали заперечень.

Ще пізніше... загриміли фанфари революції, що провіщали остаточний здвиг і переоцінку всіх попередніх естетичних цінностей.

(М. Вороний, Драматична примадонна)

Настав час переосмислення цінностей, час соціального каяття. Проте ми часто, немов великі грішники на сповіді, признаємося тільки до половини гріхів, і тому наше каяття віддає деколи фальшу.

(Р. Іваничук, Відверто про наболіле).

Ламати списи

У пам'ятці XII ст. «Слові о полку Ігоревім» князь Ігор так звертається до воїнів: «Хощу бо... копіє приломити кінець поля половецького».

У переносному значенні — боротися, змагатися, сперечатися.

Я не такий завзятий лінгвіст, щоб так уже «преломляти копье» за мову.

(Леся Українка, Лист до О. Маковея, 16.I.1894 р.)

Ще довго довелося Наливайкові й присутнім ламати списи на отих розмовах.

(І. Ле, Наливайко).

КИРИЛО (Костянтин Солунський, або Костянтин Філософ) (826 чи 827–869) – просвітителі східного християнства, грецький представник у хозарській полеміці, один з апостолів слов'янської писемності. Сьома дитина в сім'ї Лева друнгарія, котрий завідував у Солуні військовими й адміністративними справами візантійського двору, Костянтин змінив багато чиновницьких та дипломатичних посад і вирос- тав між великими церквами без ікон, у часи, коли в Царгороді прийшли до влади іконоборці. Серед них було чимало солунян, тож Костянтин учив науки від людей, які мали славу відомих іконоборців. Лев Математик, що викладав йому Гомера, геометрію, арифметику, астрономію й музику, був іконоборцем і родичем царгородського патріарха-іконоборця Іоана Граматака (837–843) й підтримував зв'язки зі сарацинами та їхнім халіфом Мамуном. Другий учитель Костянтина, знаменитий філософ і майбут- ній патріарх Фотій, який навчав його граматики, риторики, діалектики й філософії, мав прізвисько християнського Арістотеля й разом із Левом Математиком стояв на чолі гуманістичного відродження, у час якого візантійський світ ще раз зрозумів, що він – спадкоємець античного еллінського роду. Фо- тій займався герметичними і забороненими науками, астрологією та магією, візантійський імператор називав його «хозарським рилом», а при дворі ходили чутки, ніби Фотій ще в молодості продав душу якомусь гебрейському чародієві. Костянтин любив мови, вважав, що вони вічні, як вітри, й міняв їх, як хозарський каган міняє жінок різних вір. Крім грецької, він знав слов'янську, гебрейську, хозарську, арабську та самаритянську, а також мови готського чи «руського» письма. Він піс із невгамовною спра- гою до подорожей, яка залишилась у нього на все життя. Зі собою він завжди носив якесь рядно, про яке говорив: де моя ряднина – там мій дім, і майже весь свій вік прожив між дикими племенами, де кожен раз після потиску руки перераховував свої пальці. Одні лише хвороби були хоч якимись островами спо- кою в його житті. Щойно він починав хворіти, як відразу ж забував усі мови, крім рідної. Хвороби його, правда, завжди мали хоча б дві причини. Коли у 843 році, після смерті імператора Теофіла, солунська партія іконоборців була скинута і в країні проголосили відродження культу ікон, Костянтину довелося усамітнитися в монастирі на малоазійській землі. І бог поступився, – думав він, – щоб дати місце світо- ві. Наше око – як мішень для предметів, на які ми дивимось; усі вони ціляться в нього, а не навпаки. Через якийсь час він був примушений вернутися в столицю й відкрито виступити проти своїх колишніх учителів і земляків на захист ікон. – Ілюзія, що думки живуть у наших головах – вирішив він тоді – це голова і ми живемо в думках. Ми з нашими думками – як море з його течіями: наше тіло – морська течія, а думки – саме море. Так тіло знаходить собі місце в житті, пробиваючись крізь думки. А душа є руслом: і для одного, і для другого...

В той час він розпрощався зі ще одним своїм колишнім вчителем. Зі своїм старшим братом Ме- тодієм, який ніколи не виступав проти однодумців. Він бачив, як залишає за собою свого колишнього духовного отця і брата і сам стає його поводитирем.

Мілорад Павич «Хозарський словник (жіночий примірник)»

ЕСЕЙ 7

Про

- 1) те, що таке лексикографія
- 2) словники і як вони зроблені;
- 3) те, які і коли були в нас словники;
- 4) те, що тепер

В с т у п

Володимир Винниченко писав, що «ні української історії, ні українських газет читати без броду, валер'янки або без доброї дози філософського застереження не можна». З українським мовознавством, а точніше з мовознавцями така ж історія. Про їхні долі неможливо читати спо- кійно. А ще постійно крутиться нав'язлива думка: а що було би, якби... От якби не арешти, не еміграції, не психічний надлам... Що було би тоді? Як би воно було тепер?

Всеволод Ганцов (1892 – 1979). І що тут такого? Так скажеш ти, поглянувши на дати наро- дження і смерті. Прожив довго. То що? Та нічого. От тільки. 1929 рік – перший арешт і ув'язнення на 8 років, 1938 – ще 8 років. А потім висланий у Красноярський край (1905-1956). Знаєш, коли був реабілітований? 1989 року. Через 10 років після смерті.

Мовознавець, лексикограф. Учень Я. Бодуена де Куртене.

Народився в Чернігові. Закінчив Петроградський університет (тепер – Санкт-Петербург).

У 1916 – 1917 роках викладав у цьому виші. Порахуй, скільки йому було тоді років ☺. З 1918 року стає професором Київського університету.

1920 року став керівником Комісії для складання словника живої української мови. Йому

тоді було 26 років! Уявляєш??? У цьому словнику, як писав Ю. Шевельов, «змагалися дві тенденції – одна народницька, наставлена на ідеалізацію всього етнографічно-селянського, а друга – більш інтелігентська, почасти європеїзаторська. Головним носієм другої, хоч і без розриву з першою, був, за всіма ознаками, саме Ганцов».

До речі, він брав активну участь у роботі над Харківським правописом (1926 рік – якщо ти раптом забудь). Йому належав розділ про правопис незмінних слів.

Також він займався проблемами української діалектології та питаннями походження української мови.

«Успішному перспективному вченому лєнінці-сталінці безжалюно зламали кар'єру наприкінці 1920-х, коли його заарештували у сфабрикованій справі «Спілки визволення України» («СВУ»). Мовознавець від Бога, дослідник автографів Кобзаря, редактор академічного Російсько-українського словника (1925–1929), Всеволод Ганцов відбув свій перший строк ув'язнення – вісім років – «від дзвінка до дзвінка».

Тривалий час його тримали на біломорському острові в камері суворого режиму Савватіївського політизолятора. На волю мав вийти в серпні 1937-го, але... Не випустили й причини не пояснили. Тоді ж таки розпочалася горезвісна «чистка» виправних установ (і, власне, всієї країни) від «контрреволюціонерів». Особливі трійки поспіхом підписували розстрільні протоколи й відправляли тюремні етапи на страту. Серед «соловчан», чиє життя обірвали кулі, відомі письменники, вчені – аристократи духу Микола Зеров, Микола Куліш, Лесь Курбас, Валер'ян Підмогильний, Степан Рудницький, Матвій Яворський... Всеволода Ганцова оминула їхня лиха доля: його прізвища не внесли до протоколів (можливо, через письмові протести в'язня, на які затрималася відповідь з Москви). Тільки наприкінці травня 1938-го, коли апогей масових репресій минув, українцеві оголосили рішення Особливої наради – додали ще вісім років таборів за ту саму «контрреволюційну діяльність»⁵¹.

А знаєш, що було до того? А до того крута наукова кар'єра. Вчений із європейським ім'ям. Працював у Берліні, Гамбурзі, Парижі. Міжнародний лінгвістичний конгрес у Нідерландах.

А потім звинувачення до начебто причетності до начебто «СВУ».

Ганцов казав, що завжди почувався не як злочинець, а як жертва. Йому навіть пенсії пошкодували. Мовляв, для пенсії не достатньо стажу. Вченому з європейським ім'ям!..

«Восени 1956-го Всеволод Ганцов повернувся в Україну. Жив у Чернігові, в однокімнатній квартирі з небогою покійної дружини (її звели в могилу радянські табори). Коли вченого запросили до Ужгорода на Всесоюзний з'їзд мовознавців як почесного гостя, делегати тиснули йому руку: «Ви – наш воскреслий із мертвих навчитель! Ми виховуємося на ваших працях!». У президії з'їзду він сказав головному – онукові Льва Толстого, очільникові радянської лінгвістики: «Ось – уперше сиджу в президії...», на що той відповів: «Зате дивіться, як вас усі люблять!». А потрапив на сцену колишній в'язень за свій блискучий виступ з присутніми зауваженнями до актуального дослідження. Тоді делегати влаштували Ганцову п'ятихвилинну овацію, після чого головуючий обняв розчуленого промовця і повів до президії зі словами: «Радий, невимовно радий, Всеволоде Михайловичу, вашому тріумфові! Тріумфові «українського Шахматова»»⁵².

До кінця життя він братиме участь у лінгвістичних конференціях, готуватиме до друку наукові праці, але це все вже буде не те...

51 <https://goo.gl/YHbhVt>

52 <https://goo.gl/kiyXhU>

1)

Як ти зрозумів, ми говоритимемо про словники і науку, яка займається проблемами їх укладання, збирання, упорядкування та описом словникового матеріалу. Це лексикографія. Її ще називають словникарством.

На твою думку, з яким мовознавчим розділом лексикографія пов'язана найбільше? З лексикологією. А виникла вона з практичних потреб пояснення незрозумілих слів, яке початково здійснювалося у вигляді глос, тобто тлумачення написів на полях і в тексті рукописів книг. У наших стародруках таких глос чимало.

Термін «лексикографія» в українському мовознавстві вперше з'явився 1905 року завдяки Борису Грінченкові (його стаття «Огляд української лексикографії»). Активно цей термін почали вживати з 50-х років ХХ століття.

Розрізняють теоретичну і практичну лексикографію. Подумай, яка між ними різниця, чим вони можуть займатися

А ми з тобою поки що давай розглянемо базові терміни лексикографії. Поглянь на схему:

Тепер розшифруємо ці терміни. Використаємо тлумачення Орисі Демської з її «Вступу до лексикографії».

Що таке лексикографія, ти вже знаєш.

Словник – певним чином організоване зібрання певних мовних одиниць, зазвичай слів, і приписаних до них коментарів, що описують особливості їхньої структури і/або функціонування, походження, перекладу з однієї мови на іншу/інші.

Лексикографія і словник – це найголовніші терміни, всі інші стосуються їх.

Макроструктура (мегаструктура) словника – загальна структура словника.

Реєстр словника – упорядкований згідно з визначеним критерієм чи критеріями список словникових одиниць, що підлягають опису, поясненню, з'ясуванню, перекладу тощо.

Реєстрові одиниці – одиниці, що формують реєстр словника.

Мікроструктура словника (словникова стаття) – базова одиниця словника, текст, що пояснює, з'ясовує, трансформує заголовкову (реєстрову) одиницю словника.

Ремарка – лексикографічний засіб вказівки на нормативну/ненормативну, стилістичну або іншу специфіку пояснюваного.

Дефініція – це пояснення, тлумачення, з'ясування суті мовної одиниці, що підпадає під процедуру лексикографування.

Екземпліфікація – приклади, текстові ілюстрації.

Концепція – система поглядів на статус, тип, призначення, обсяг, структуру, принципи відбору описуваних одиниць і засади їх словникового опису.

Інструкція – практичні правила користування словником.

Лексикографування – процес і процедура опрацювання довільної мовної одиниці, факту, явища згідно з визначеними теоретичними засадами, концепцією та інструкцією у словниковій праці.

Філіація – членування слова на значення.

Тепер поглянь ще раз уважно на схему. Ми всі терміни означили чи лишилося ще щось? ☺
Якщо так, то пошукай у словнику решту.

2)

У своїй книзі «Словники: мистецтво та ремесло лексикографії» Сидні І. Лендау писав: «Словник – потужне слово. Автори та видавці виявили, що, коли довідкове видання назвати словником, продавати його легше, ніж під іншою назвою, бо це слово свідчить про авторитетність, науковість і точність. Є словники з шовку та кінематографії, напоїв та танців, моди, податків та лицарства. Існує словник покеру, словник кінотермінології, словник жаргону байкерів».

Поглянь на функції словників:

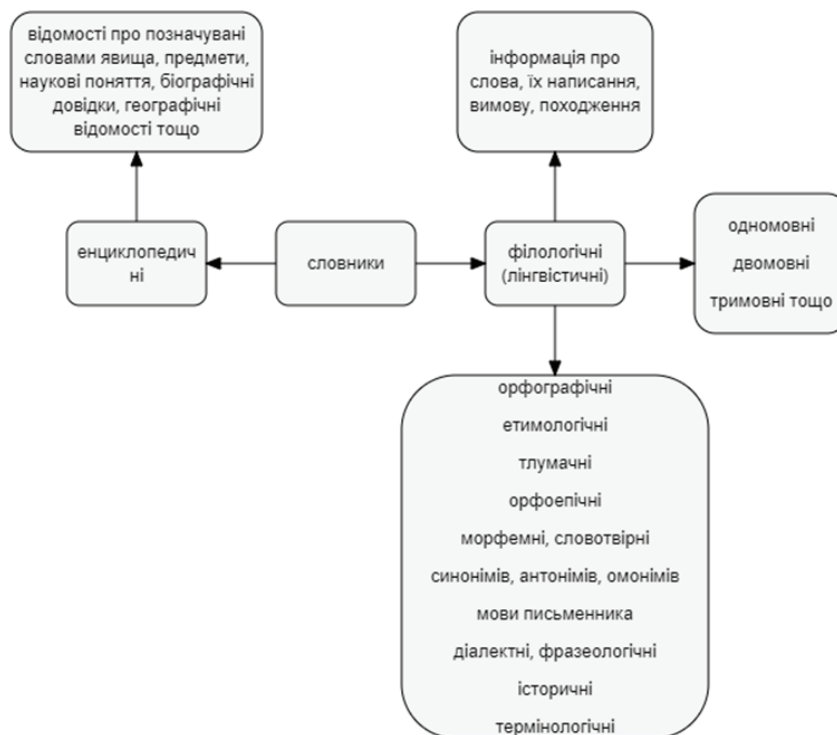

Є ще формальні вимоги до словників: великий, короткий, шкільний тощо.

П. Жмігородський визначив такий набір критеріїв словника:

- а) зручність у користуванні;
- б) узгодженість із лексикографічною практикою;
- в) узгодженість із постулатами мовознавчих теорій;
- г) адекватність лексикографічного опису, тобто правдивість, істинність інформації.

Є кілька класифікацій типів словників. Розглянь поки що цю, щоб мати загальні уявлення про словники:

В орфографічних словниках знайдеш відомості про правильне написання, в етимологічних – інформацію про походження слів, у тлумачних – опис значень слів.

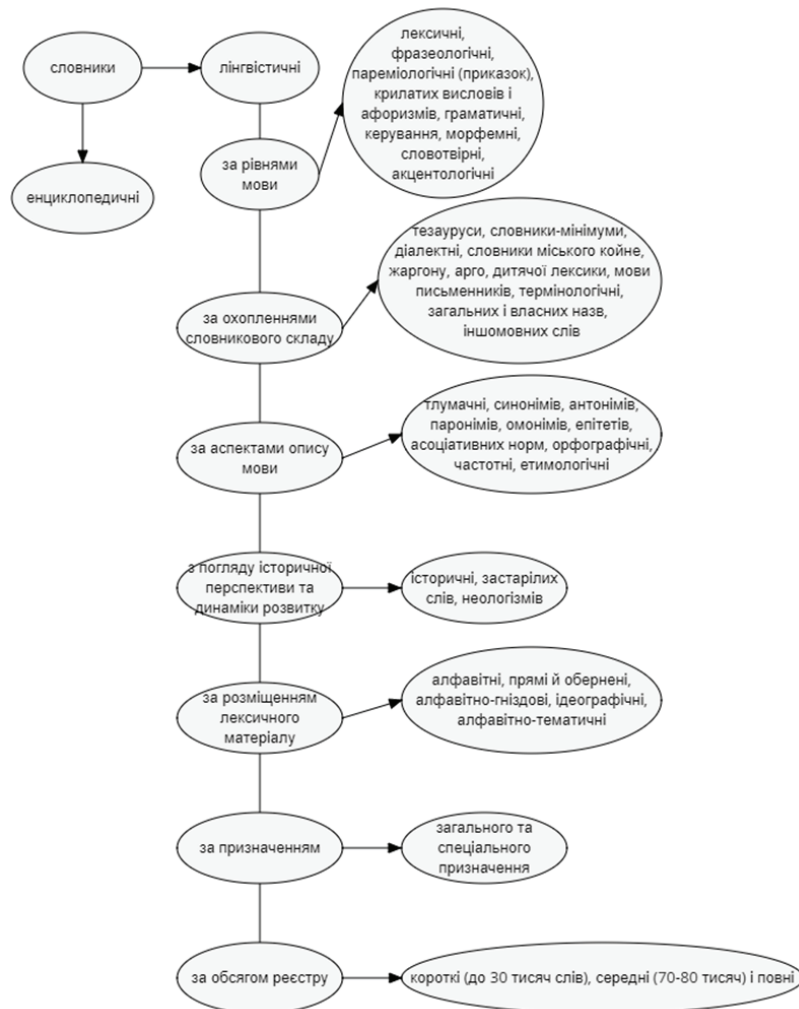
Л. Щерба запропонував таку класифікацію:

- словник академічного типу / словник-довідник;
- енциклопедичний словник / загальний словник;
- тезаурус / звичайний;
- звичайний / ідеографічний;
- тлумачний / перекладний;
- неісторичний / історичний.

Л. Булаховський визначив такі типи словників:

- перекладні;
- диференційні двомовні;
- багатомовні;
- тлумачні;
- галузеві;
- ідеографічні;
- фразеологічні;
- словники ідіом;
- словники синонімів;
- діалектні;
- історичні;
- словники іншомовних слів.

Ми з тобою будемо користуватися класифікацією, яку подає О. Тараненко. Для зручності подаю тобі її у схемі:

У книзі Сидні І. Лендау ти можеш знайти такі категорії розрізнення словників:

- діапазон (обсяги та межі словника, тобто якою мірою він охоплює всю лексику);
- перспектива (мета укладача, обраний ним підхід);
- подання (спосіб викладу матеріалу).

Також словники розрізняють за кількістю охоплених мов. Мета двомовного словника – допомога користувачеві, що розуміє лише одну з мов. Призначення одномовного словника дещо інше: для природжених носіїв мови, тих, хто вивчає цю мову як другу, тих, хто вивчає цю мову як чужу.

Типи словників залежать також від віку користувачів – є дитячі, є дорослі. Але така «фішка» відносно нова. Ще сто років тому вважали, що школяреві підійде будь-який словник малого обсягу. Зверни увагу: дитячий словник і словник дитячої мови – це різні словники ©.

Одним із перших дитячий словник уклав Едвард Л. Торндайк (30-ті роки ХХ ст.), застосувавши принципи навчальної психології. До речі, перш ніж стати лексикографом, Торндайк займався освітньою психологією. 1921 року видав «Словник учителя». Через 10 років – його перевидання, що місило 20 000 слів.

Словники для школярів поділяють таким чином: 8-10 років, 11-15 років, 14-18 років. Є «картинкові словники» для дітей, що вчать читати. Словники для дітей треба писати мовою, зрозумілою дітям.

Коли ти закінчиш університет і станеш учителем, то привчатимеш своїх першачків користуватися словниками. Ми повинні вміти користуватися такими книгами. Крапка.

3)

В одному із листів В. Стус писав: «Коли б я був мовознавцем, я би видав словника, вказавши вік кожного слова (скажімо: конвергенція – слово, вперше вжите в 1047, приміром, році). Яка це була б розкіш!»

Ось тобі інфографіка нашого словникарства:

Можемо виділити такі етапи в розвитку нашого словникарства:

Староукраїнська лексикографія. До часів Київської Русі належать невеликі рукописні словники, у яких здебільшого тлумачаться біблійні імена та топоніми. А почалося все з глосів (одні з перших в Ізборнику 1073 р.). Це пояснення незнайомих або невідомих раніше слів у книзі. Глосографія розвивається в Україні упродовж 14 – 17 ст. Перший церковнослов'янський український словник невідомого автора «Лексисъ съ толкованіємъ словенскихъ словъ просто» (не раніше 50-х рр. 16 ст., залишився в рукописі) складено із загальних церковнослов'янських слів.

Він налічує 896 вокабул (при 127 словах немає перекладів). Це не був ще класичний словник. Вокабули розміщено за алфавітом, але не було внутрішнього абеткування, імена введено у формі називного відмінка однини, дієслова в першій особі теперішнього часу. Багато слів подано не у вихідних формах. Згодом матеріали «Лексиса...» використали Лаврентій Зизаній та Памво Беринда.

Знаковим став перший друкований словник «Лексисъ сирѣчь реченія въкратцѣ собранъ ны и из словенского языка на простыи рускій діалектъ истолкованы» Лаврентія Зизанія (Вільно, 1596). У пам'ятці – 1061 словникова стаття. В реєстрі – церковнослов'янські слова, перекладені староукраїнською літературною мовою. У «Лексисі...» вперше використано екземпліфікацію (ти вже знаєш, що це таке). Вокабули розміщено за абеткою, яка нерідко порушується. Багатозначні слова з відтінками в значенні Лаврентій Зизаній передає кількома еквівалентами.

Важливе значення в історії української лексикографії мав «Лексиконъ славенорусскій и именъ тлъкованіе» Памва Беринди, що вийшов у друкарні Києво-Печерської лаври 1627 (2-е вид. – 1653, у Кутейнській друкарні під Оршею в Білорусі). Ось він:

Тематично книга розділена на дві частини – церковно-слов'янсько-український словник і тлумачення власних назв. У словнику майже 7 000 статей, близько 1400 онімів. Памво Беринда найповніше в староукраїнській лексикографії здійснив екземпліфікацію і точну паспортизацію вокабул. Реєстрове слово подається у звичайній для того часу формі (подивись вище). Частина статей у «Лексиконі» має характер енциклопедичних. Автор нерідко пояснює слова, особливо іншомовні, розкриваючи їхню етимологію. Уперше в українській лексикографії Памво Беринда вказує на метафоричне й образне вживання слова за допомогою позначок «переноснѣ», «инорѣчнѣ», «метафор.» тощо. По суті першим у східнослов'янській лексикографії автор вводить грамататичні ремарки й відсилання (ремарка – «зри», «зр.»).

Варто сказати і про орфографічні норми цього словника. Памво Беринда не вводив нічого нового, він застосував орфографічні норми Мелетія Смотрицького, але це сприяло правописній стабілізації тогочасної української мови.

Епіфаній Славинецький у кін. 30-х – на поч. 40-х рр. 17 ст. під час роботи в Київському колегіумі уклав «Лексиконъ латинскій». Це латинсько-церковнослов'янський словник. «Лексиконъ латинскій» – найбільша лексикографічна праця, створена в Україні за минулі століття. Вона налічує 27 000 статей.

У кінці 40-х рр. 17 ст. Епіфаній Славинецький разом із Арсенієм Корецьким-Сатановським у Києві уклали «Лексиконъ словено-латинскій» (первісний список датується 1650). Там близько 7 500 статей. Основне джерело вокабул «Лексикона словено-латинского» – «Лексиконъ...»

Памва Беринди. До староукраїнського періоду належить творчість лексикографа поч. 18 ст. І. Максимовича, який уклав великий латино-церковнослов'янський словник «*Dictionarium latino-slavonum*» (1724, залишився в рукопису)⁵³.

Українська лексикографія кінця 18 ст. – 1917.

Подумай, у чому особливіть наступного етапу розвитку словникарства в Україні? Підкажу: 1798 рік... Так, «Енеїда»... написана живою розмовною українською мовою. Ні, там не було глос ☺. До «Енеїди» І. Котляревського 1798 року Й. Каменецький додав укладене ним «Собрание Малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Энеидѣ, и сверхъ того еще весьма многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малороссійское нарѣчіе съ другихъ языковъ, или и коренныхъ Россійскихъ, но не употребительныхъ», що мало 972 слова. Тут подано чимало й таких специфічно українських слів, яких немає в «Енеїді». Напр., тільки серед 77 слів на літеру «Б» їх 23: Байбакъ «сурокъ», Баглаи «лѣнь», Байбаракъ «крытый тулупъ», Барканъ «заборъ», Биндюга «роспуски» тощо. У 3-му виданні «Енеїди» 1809 р. І. Котляревський до цього словника додав ще 153 слова і змінив його назву на «Словарь Малороссійскихъ словъ, содержащихся в „Энеиде...».

У першій половині ХІХ ст. практика видання словників-додатків до книг стає дуже популярною. Поглянь лише: «Словарь малороссійскаго языка» (218 слів) при «Опыте собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней» М. Цертелева (1819), «Словарь» (понад 500 слів) при збірці «Малороссійскія пѣсни» М. Максимовича (1827, у вступній частині до «Словаря» автор висловлює думку про потребу підготовки докладного українського словника), «Объяснительный словарь» (бл. 450 слів) при 1-му вид. «Наталки Полтавки» І. Котляревського в «Украинском сборнике» (1838), «Объяснение непонятныхъ для Великороссіянъ Южнорусскихъ словъ и выражений» (260 слів) при вид. «Думки и пѣсни та шче дешчо» А. Могили (Амвросія Метлинського, 1839), «Словник малозрозумілих слів руських», доданий П. Жеготою до 2-го тому його зб. «Пісні руського народу в Галичині» (1840) тощо. Такі словнички під назвою «Объяснение неудобопонятныхъ южнорусскихъ словъ» прикладалися до кожного номера журналу «Основа» (1861-62). У ряді видань пояснення української лексики подавалося у виносках, як у збірниках «Українські народня пѣсни» М. Максимовича (1834, 156 слів), «Малороссійскіе и червонорусскіе думы и пѣсни» П. Лукашевича (1836)⁵⁴.

Воно було все гарно. Але не зовсім те. Розвиток мови вимагає створення чогось соліднішого. Статусність мови виявляється у відповідному солідному словнику. У нас його не було. Але ми працювали над цим.

З початку 19 ст. значно активізувалася лексикографічна робота: укладанням перекладних – переважно українсько-російських, українсько-польських, німецько-українських словників займалися не тільки філологи, а й письменники, історики, вчителі, громадські діячі. Першими з'явилися (проте ще не окремими виданнями) «Краткій малороссійській словарь» О. Павловського як окрема частина його «Граматики...» (1818) та «Собрание словъ малороссійскаго нарѣчія» І. Войцеховича в «Трудахъ Общества любителей російской словесности при Московскомъ университетѣ» (1823). У Петербурзі над новим словником української мови працював О. Павловський. І. Вагилевич на початку 30-х рр. за зразком відомого сербсько-німецько-латинського словника В. Караджича опрацював великий українсько-польсько-німецько-латинський, а після того ще й українсько-німецько-латинський словники. Водночас на Прилуччині працював над українсько-російським словником П. Білецький-Носенко, а в Курську, потім Полтаві над аналогічним словником – Л. Боровиковський (1806-89). Й. Скоморовський (1815-після 1891) на Тернопільщині укладав 5-томний українсько-польський словник, а К. Скоморовський (1820-66) – німецько-український словник. Т. Витвицький з Городенщини 1849 року підготував до друку польсько-церковнослов'янсько-український словник (бл. 20 000 словникових статей). Над великим українським словником працював вчитель І. Лаврівський (1778–1843), а над німецько-українським словником – Ю. Лаврівський (1821-73) і т. ін.

Ти скажеш: «Ого!» Але є одне «але»... Цей весь доробок лишився в рукописах...

Опубліковано було тільки такі праці: «Словарь малороссійскаго нарѣчія» О. Павловського (1826; А – Бякаты) та «Словник української мови» П. Білецького-Носенка (1966), «Словарь украинского наречія» Ф. Шимановича (1995), «Словник польсько-церковно-слов'янсько-український Теодора Витвицького з половини ХІХ сторіччя» (1997).

53 <http://litopys.org.ua/ukrmova/um38.htm>

54 Там само.

З 2-ї пол. 19 ст. з'являються загальноомовні українські словники середнього обсягу. Першим із них був «Словарь малорусскаго нарѣчія» О. Афанасьєва-Чужбинського (1855; частина на літери А-З, бл. 6 000 слів), далі «Словарь малороссійскихъ ідіомовъ» М. Закревського (1861, 11 127 слів). «Опытъ южнорусскаго словаря» К. Шейковського передбачався як кількатомна праця, проте вишло лише три випуски: т. 1, в. 1 (А – Бьяк), 1861, та т. 5, в. 1 – 2 (Т – Ф), 1883 – 86. У словнику трапляються невдалі пояснення реєстрових слів, часто вони надто розтягнені, має місце надмірний етнографізм. О. Партицький 1867 року видав двотомний «Нѣмецко-русскій словарь», у якому бл. 30 000 німецьких слів пояснено одним чи кількома українськими відповідниками, серед яких значна кількість західноукраїнських діалектизмів, слів з язичія, кальок з німецької мови самого укладача, особливо в галузі наукової термінології. У передмові до т. 1 подано коротку характеристику найважливіших фонетичних та морфологічних рис української мови.

1873 року вийшла «Словниця української (або югово-руської) мови» Ф. Піскунова, у реєстрі якої бл. 8 000 слів, серед них чимало штучних та вигаданих типу дадій «датель», дадійка «дательница». Реєстр 2-го видання цього словника під назвою «Сповнюсь живої народної, письменної і актової мови руськихъ югівщанъ Російської і Австрійско-Венгерської цесарії» (1882) розширено до 15 000 слів переважно за рахунок «актової мови», взятих зі словника М. Закревського. Першим російсько-українським словником був «Опытъ русско-украинскаго словаря» М. Левченка (1874, 7600 слів). Він відіграв важливу роль у культурному житті українського народу. Л. Чопей у Будапешті опублікував «Русько-мадярскій словарь» (1883), реєстр якого становив бл. 20 000 слів, значна частина яких – діалектизми переважно центральних районів Закарпаття. Цей словник був першим джерелом інформації про закарпатоукраїнські говори. Цінним надбанням української лексикографії став «Малорусско-німецький словарь» Є. Желехівського і С. Недільського (т. 1 – 2, 1885 – 86). У ньому широко представлена як зафіксована в художній літературі, так і діалектна лексика (понад 64 000 слів). Українські слова передаються пристосованим до західноукраїнських умов правописом П. Куліша – желехівкою, що в Галичині й на Буковині набула майже загального поширення і проіснувала аж до початку 20-х рр. 1982 року в Мюнхені О. Горбач перевидав його в трьох частинах.

Важливою подією був вихід у Львові «Словаря російсько-українського» М. Уманця (Комарова) та А. Спілки (колективний псевдонім одеських співпрацівників М. Уманця; т. 1 – 4, 1893 – 98), який під назвою «Словарь російсько-галицький, составлен А. Гуртом» (1896 – 98) було перевидано фототипічним способом у Берліні (1925). У словнику бл. 37 000 російських слів, що пояснювалися одним чи кількома відповідниками, у т. ч. діалектизмами; значна кількість українських слів ілюструється цитатами з художньої літератури та етнографічних джерел. Словник був у широкому вжитку тривалий час. Одночасно з цим словником з'явився й «Русско-малоросійскій словарь» Є. Тимченка (т. 1 – 2, 1897 – 99; бл. 40 000 слів). В українській частині, надрукованій російською абеткою, значну кількість становили архаїзми, вузьколокальні діалектизми та полонізми. 1909 року вийшов «Українсько-російскій словник» В. Дубровського (перевид. 1914 та 1917). Для задоволення потреб дедалі зростаючої еміграції в Канаді та США М. Ясенівський видає у Вінніпезі «Кишеньковий англійсько-український і українсько-англійський словарець» (1914), а Є. Козловський – «Кишеньковий словарь англійської і української мови» (там же, 1917)⁵⁵.

І тепер про най-най-най... наш словник! Ось він!!!

Це фото репринтного (тобто копії) видання цього словника, здійсненого у 1996-1997 роках.

Сам словник Грінченка був виданий упродовж 1907 – 1909 років (тут його електронна версія – <https://goo.gl/QD95ve>).

Ось кілька цитат про цей словник.

Іван Огієнко: «Словник цей складався 46 літ (1861–1907), і мав у нас великий вплив на усталення літературної мови й літературного правопису (апостроф, звичайно, є в словнику скрізь, де треба). Це в нас класичний зразок комісійної громадської праці, що звичайно тягнеться без кінця. Найважливіша недоста-

55 <http://litopys.org.ua/ukrmova/um38.htm>

ча цього словника на теперішній час – він не чітко відділив слова говіркові від слів літературних, і взагалі на літературну мову не звернув належної уваги, чому до словника внесено багато говіркових слів, яких у мові літературній не вживаємо... Правопис цього словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього XIX-го століття й усього українського народу, і запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні».

Юрій Шевельов: «Не можна приписати формування літературної мови одній людині. Літературна мова виростає з співпраці визначних і менш визнаних сучасників і з переємности досвіду й змагань поколінь. Проте не можна заперечувати й того, що окремі індивідуальності – письменники, журналісти, мовознавці – можуть надати літературній мові виразнішого характеру в певному напрямі. Якщо в цьому сенсі і з цими застереженнями спитати, хто, які індивідуальності особливо вирішально позначили своєю діяльністю дальший розвиток української літературної мови, то не буде перебільшенням назвати троє прізвищ: Тарас Шевченко, Борис Грінченко, Олекса Синявський. Шевченко заклав перші загальнонаціональні основи української мови своєю геніяльною інтуїцією і своїм потужним впливом, зумовленим величиною його генія. Наступником поета став учитель: Борис Грінченко. Своїм методичним підходом, своєю впертою працьовитістю й посидючістю дав досі неперевершену словникову, а в межах словника і граматичну, і правописну кодифікацію літературної мови. Третім прийшов Синявський, науковець і професор університету, що вніс у проблеми нормалізації глибоке знання, науковий досвід і методу, не тільки відчуття тенденцій, а і розуміння їх».

Василь Яременко: «Щоб уявити велич зробленого Б. Грінченком, за два роки удвох із дружиною Марією Загірною (літературне ім'я, а дівоче – Марія Миколаївна Гладиліна) та при допомозі таких світочів української науки, як Володимир Гнатюк, Іван Франко, – досить згадати, що Інститут мовознавства АН УРСР за майже 70 років колективом близько 150 науковців видав 11-томний СУМ, в основі якого лежить попсований Словарь української мови. Попсований, бо з нього вилучили всі слова на репресовану комуністами літеру «ґ», випали слова на «и» (истик, инший тощо), а натомість було напхано дієприкметникових, дієприслівникових, зменшувальних та збільшувальних форм. Вилучено було питома українську лексику на підставі того, що деякі слова «вчені» вважали «застарілими», «архаїчними», «маловживаними», «розмовними», «діалектними» і т. ін.».

З 2-ї пол. 19 ст. в Україні, крім загальнономовних словників, з'являються інші лексикографічні праці. На західноукраїнських землях за дорученням австро-угорського уряду видано «Die juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs» («Правничо-політична термінологія для слов'янських – мов Австрії», 1851; 17 000 німецьких термінів з українськими відповідниками (укладачі – Я. Головацький, Г. Шашкевич і Ю. Вислоцький). 1893 року К. Левицький видає «Німецько-український словар висловів правничих і адміністраційних». Розгортається збір та систематизація природничої номенклатури, виходять друком «Початок до уложення термінології ботанічної руської» І. Гавришкевича (1852), «Початки до уложення номенклатури и термінології природописної, народної» І. Верхратського (в. 1, 1864; в. 2 – 3, 1869; в. 4-5, 1872; в. 6, 1879, та ін.). На Наддніпрянщині, де в цей час діяла заборона українського друкованого слова, вийшов «Опыт словаря народных названий растений» О. Роговича (1874). Значне поживлення термінологічної роботи пов'язується з діяльністю НТШ, яке видало «Материял термінологічний» (1898), «Матеріали до фізичної термінології», «Матеріали до математичної термінології» (1902), «Начерк термінології хемічної» В. Левицького (1903), «Виразня мінеральогічна» І. Верхратського (1909), «Словар технічних виразів» Я. Невестюка (1911), «Начерк географічної термінології» (1908) та «Причинки до географічної термінології» (1913) С. Рудницького тощо. В. Василенко 1902 року публікує «Опыт толкового словаря технической терминологии по Полтавской губернии», а В. Кульженко 1911 – «Пасічницький словничок». Першими українськими словниками іншомовних слів були «Словарик пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів» В. Доманицького (1906), «Словар чужих слів» З. Кузелі і М. Чайковського (1910, 2-е вид. – 1918). Побачили світ словники запозичень з окремих мов: «Слова, вошедшие в малорусский язык из немецкого» П. Єфименка (1859), «Словар українських виразів, перенятих з мов тюркських» О. Макарушки (1895), «Еврейско-немецкие слова в русских наречиях» Л. Вінера (1895)⁵⁶.

Українські словники класичних мов у цей період виходили тільки в Галичині, де не лише в початкових, а й у середніх школах викладання здійснювалося рідною мовою. Це «Словар до Гомерової Одиссеї і Іліади» І. Огоновського (1900) та словники Ю. Кобилянського: «Русько-латинський словарець для руських гімназій» та «Словарець до Гая Юлія Цезаря війни з Галійцями» (обидва – 1907), «Латинсько-український словар для середніх шкіл» (1912), що в першій редакції був укладений як латинсько-німецько-український словник.

Серед лексикографічних праць 19 ст. окреме місце займають словники церковнослов'янської мови: «Приручний словарь славено-польський ілі собраніє реченій славенских в книгах церковних, на язык польській толкованих», що видано під криптонімом ...іj (Й. Левицький, 1830; укладений на основі «Лексикона...» Памва Беринди), «Церковний словарець до пояснення часто употребляемых слів в священних книгах церковних» В. Чернецького (1889), «Старославянській-оугорській-руській-нѣмецкій словарь къ священному писанію» О. Кубека (1906). А. Петрушевич укладав великий етимологічний словник усіх слов'янських мов у порівнянні з іншими індоєвропейськими мовами.

Арготичну (про арго ми вже говорили) лексику подають праці «Невли» В. Іванова (1883), «Дѣдовска (жебрацка) мова» Костя Вікторина (К. Студинського, 1886), «Лірники» В. Боржковського (1889), «Лірники» В. Гнатюка (1896), «Отголосок лирницкого языка» Ф. Николайчик (1896), «Черниговские старцы (псалми и криптоглосон») П. Тиханова (1900), «Kumać po lembersku. Przyczynek do słownika lwowskiej gwary złodziejskiej» Й. Яворського (1901), «Кобзари и лирники» О. Малинки (1903). У 2-й пол. 19 ст. з'являються словники до окремих писемних пам'яток: «Объяснение невразумительных слов, встречающихся в летописи Самовидца и в приложениях к ней» О. Левицького (1876). Задовго до нього, у 1808, В. Ломиковський уклав «Словарь малоросійской старины» (надр. 1894).

«Дитяча мова» представлена в словничках «О детском языке» Л. Яценка («Основа», 1861, кн. 8; 45 слів), «Еще о детских словах» І. Новицького («Основа», 1862, кн. 9; 37 слів), «Дітські слова в українській мові» І. Франка («Світ», 1881, № 7; 61 слово)⁵⁷.

Так, у нас були словники дитячої мови ☺. Ось що пише Іван Франко в передмові до свого словника: «В «Мислях о еволюції в історії людськості» згадав я о тім, що первісною мовою чоловіка були т. зв. «звуки природні» (Naturlaute), котрі прямо виражали враження чоловіка і звичайно наслідували звуки самої природи, голоси звірів і т. д. Тота первісна бесіда (коли мож її назвати бесідою), мусила складатися з самих беззв'язних викриків, слідуєчих по собі без ніякого логічного зв'язку, а тільки так, як через змисли входили враження до свідомості чоловіка. Зразу кожний чоловік видавав при тім такі звуки, які йому вирвалися з голосниці; але звільна утвердились певні звуки для певних вражень у більших куп людей. Звуки ті стали відтак закладом капіталом, з котрого виробилась бесіда людська така, якої нині уживаємо.

Сліди тої первісної звукової бесіди не затерлися доразу; їх останки перетривали й дотепер у всіх живих бесідах європейських народів то в окликах домашніх звірів, то в дітській бесіді. Ті звуки мало або й зовсім не зв'язані з загальною системою бесіди тих народів і виглядають в ній, мов ератичні брили, занесені бог зна відки і осаджені серед зовсім відмінної формації. Особливо дітські слова досі мало звертали на себе увагу язиковедців, і, оскільки мені здається, не нашли вступу до ніякого словаря. Може бути, що в інших бесідах таких відрубних дітських слів дуже мало, або що вони нічим не вирізняються від звичайних слів людських. Зато у нас слів спеціально дітських досить багато й таких останків первісної звукової мови, на котрі будь-що-будь варто звернути ближчу увагу.

Подаю отсе збірничок дітських слів переважно з одного села Нагуєвич в Дрогобицькім повіті. Хоть він і не повний, то все-таки вже з нього мож підхопити деякі основні признаки тої первісної звукової мови, котрої вони є останком. Надіюсь, що добрі люди з різних околиць доповнять цей збірничок, і так зложив би ся цікавий причинок до українського словаря»⁵⁸.

57 <https://goo.gl/knb2RQ>

58 <https://goo.gl/GrwTf3>

Маєш кілька прикладів з цього словника:

1. Назви домашніх звірів.

Наньї (від *на-на*, котрим кличуть худобину) – худобина, добичьї (Наг.).

Биньї (*на, биньку, на!* – Войнилів).

Gaga, gaga – гуска, гусак, бусьок.

Кицьї, киньї (від *кіт*) – кіт.

Цьонї (конї) – кінь, конї.

Гава (від *гав*), *цуцьї* (від *цу-цу*, котрим кличуть пса) – пес.

Телиньї – теля.

Тьупа, тьутьї (від *тьу-тьу*, котрим кличуть курей) – кур.

5. Деякі дієслова.

Тптрутьу, гатьта-вйо – їхати.

Пай-пай – спати.

Гам-гам, гамцьї, йїцьї – їсти.

Бий-бий – бити.

Хоцьї (від *ходи, chodź*) – іти.

Сьуп-сьуп, сьупці – сідати.

Кусь – кусати, пекти, калічити.

Цьум-цьум, цьумці. Цьом-цьом (Войн.) – цілувати.

Пук-пук – упасти.

Льу-льу, а-а, ни-ни – колисати.

Пий-пий – пити.

Бізяй-бізяй – бігти.

Гав-гав – гавкати.

Цьуп-цьуп, цьупці – купати.

Коть-коть – котити⁵⁹.

Першими українськими діалектними словниками були збірки слів гуцульських та бойківських говірок, які І. Вагилевич помістив у своїх етнографічних нарисах «Huculowe. Obywatelé Wýchodniho pohoří Karpatského» (1838 – 39), «Bojkowe. Lid ruskoslovenský w Haličich» (1841). Така збірка лемківських слів подана в праці «Лемки – мешканці Західного Прикарпаття» (1842, опубл. 1965). У 50 – 60-х рр. 19 ст. українські діалектні словники, словнички та збірки слів з'являються як на Наддністрянщині, так і на Наддніпрянщині. Це – «Слова и выражения Остерского уезда» з Чернігівщини (1851, 1853, 1854), «Местечко Олешовка Козелецкого уезда Черниговской губернии» О. Шишацького-Ілліча (1854), «Украинские слова, записанные в Бирючском уезде Воронежской губернии» І. Свяченка (1862), «Матеріали до словаря» (з Жовківщини) І. Магури (1862), «Чабанский словарь» Я. Кухаренка (1862), «Матеріали до словаря, зобрани въ КосмачѢ окр. Коломыйского» П. Кобринського (1863), «Малый словарець бойковско-русских словъ, уживаньх въ щоденной бесѢдѢ» І. Пасічинського (1872), «НѢкоторые слова, уживаны в щоденной лемковской бесѢдѢ» Русина-Лемка (1872), «Бойковській словарець» Й. Гоцького (1895 – 1903) тощо. Першим українським діалектним словником, що з'явився вже як окреме видання, були «Знадоби до словаря южноруского» І. Верхратського (1877), де поряд із поясненням семантики подавалися докладна локалізація зафіксованих діалектизмів, їхнє зіставлення з німецькими, польськими, угорськими, румунськими відповідниками. У 50-х рр. 19 ст. над великим діалектним словником «Матеріалы для словаря Малорусскаго нарѢчія, собранныя въ Галиціи и въ СѢверовосточной Венгріи..» працював Я. Головацький. Він уклав тільки частину на літери А – З (понад 10 000 слів), яка вийшла друком лише 1982 року. Словник виконано на рівні тогочасної європейської лексикографії. Тут широко подано відомості про народну духовну і матеріальну культуру південно-західної України. У цей час з'являються перші спроби укладання словників мови письменника: «Словничок Шевченкової мови» (1916) та «Українсько-російський словничок до „Кобзаря» Т. Г. Шевченка» Н. Малечі (1917, під псевд. Літописець Нестор)⁶⁰.

59 <https://goo.gl/AVsP29>

60 <https://goo.gl/kH3tpX>

Українська лексикографія 1917 – кінця 20 ст.

Цей період відзначається тим, що мусимо говорити про лексикографію материкової України та діаспори.

Розвиток лексикографії в тій частині України, що входила до складу СРСР, можна поділити на кілька етапів.

Ось почитай, що пише О. Татаренко про цей період:

«Перший етап 1917 – поч. 30-х рр. характеризується, по-перше, активним розвитком Л. за кількістю та різноманітністю словників (за П. Горещьким, їх видано 131; особливо багато – 1918 та в часи *українізації*), зумовленим становленням укр. державності і, відповідно, виходом укр. мови на держ. рівень. Проте словники, що з'являються в цей час, неоднакові за наук. рівнем. Переважна більшість їх, як і раніше, – перекладні рос.-укр. і рідше укр.-рос., здебільшого спрямовані на задоволення практ. потреб соціального і вироб. життя (у сферах діловодства, права, виробництва і науки тощо). Особливо багато з'явилося термінол. словників. По-друге, прагненням відшукати і максимально повно подати народну, питому укр. лексику (звідси, зокрема, насичення укр. частини статті в перекл. словниках не тільки синонімічними, а й численними видовими найменуваннями) або, в разі потреби, створювати слова з морфем укр. мови, а не запозичати з ін. мов. Напр., до слів рос. реєстру **паз** і **шпунт** пропонувалося **ґара**, до **контакт** – **дотик**, до **рефлектор** – **відбивач**, до **фільтр** – **цідило**, до **форсунка** – **прискавка**, до **шланг** – **кишка**, до **холостой** – **яловий** тощо. Такі укр. відповідники здебільшого не закріпилися у вжитку. Проте низка слів – **вимикач**, **двигун**, **літак**, **косинець**, **родовище**, **струм** та ін. – увійшла до нормат. термінології. У цьому *пуризм* укладачі орієнтувалися і на практику деяких ін. європ. мов, передусім нім. та чеської, в яких переведення іншомов. слів на рідномов. ґрунт становило одну з гол. засад формування нац. літ. мов. Осн. лексикогр. роботу проводили такі організації та установи: *Комісія для складання словника української живої мови* при УАН (у складі А. Кримського, В. Ганцова, Г. Голоскевича, М. Грінченка, А. Ніковського та ін.); термінол. словниками займався Т-во шкільної освіти в Києві (1917), з 1918 – 19 – Термінол. комісії Укр. наук. т-ва в Києві та УАН, на базі яких 1921 утворено *Інститут української наукової мови* ВУАН (з 1930 – Інститут мовознавства). Найважливіші словники цього часу: а) перекладні загальномовні укр.-російські: «Словник української мови» Д. Яворницького (т. 1, 1920, А – К, бл. 8200 слів), який був задуманий як доповнення до «Словаря...» за ред. Б. Грінченка і містив тільки ті слова, яких у ньому не було або вони мали ін. знач.; «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка: 1924 його перевид. фотоспособом у Берліні в двох томах та 1925 – в одному томі малого формату, у 1927 – 28 здійснювалося його перевидання під назвою «Словник української мови» за ред. і з доповненнями С. Єфремова та А. Ніковського (вийшли т. 1 – 3 по літеру Н, потім видання було припинено), вийшли також словники В. Дубровського, Л. Савченка, О. Ізюмова та ін.; б) перекладні загальномовні рос.-українські: «Російсько-український словник» С. Іваницького і Ф. Шумлянського (т. 1 – 2, 1918, бл. 35 000 слів), який кілька разів перевидавався; «Практичний російсько-український словник» М. Йогансена, М. Наконечного, К. Німчинова і Б. Ткаченка (1926); «Російсько-український словник» ВУАН (відомий також під назвою «Академічний словник») за ред. А. Кримського та С. Єфремова і за участю В. Ганцова, Г. Голоскевича, М. Грінченка, А. Ніковського, що створювався членами Комісії для складання словника живої укр. мови і лишився незавершеним у зв'язку з політ. подіями: протягом 1924 – 33 вийшло окр. випусками три томи (по літеру П) із запланованих чотирьох. Незважаючи на певну недоопрацьованість укр. частини словника щодо адекватності перекладу та нормативності вживання (без належних семант. і стиліст. коментувань), він лишається багатим зібранням укр. лексики, а за обсягом укр. синоніміки значною мірою компенсував відсутність синонім. словника. Вийшли також словники В. Дубровського, Л. Савченка, О. Ізюмова, Г. Сабалдири та ін., 1925 перевид. словник М. Уманця і А. Спілки; в) термінол. і галузеві словники, переважно рос.-українські (за П. Горещьким, лише термінологічних словників вийшло 83) – медичної термінології (укладачі О. Курило, М. Галин, О. Корчак-Чепурківський, В. Кисельов та ін.), природничі (Х. Полонський та ін.), ботанічні (О. Яната і Н. Осадца, В. Вовчанецький і Я. Лепченко та ін.), зоологічні (М. Шарлемань та ін.), хімічні (О. Курило, С. Зенкевич та ін.), фізичні (О. Курило, В. Фаворський, Г. Холодний та ін.), геологічні (П. А. Тутковський, П. Василенко та ін.), технічні, механічні, будівельні (В. Дубровський, Т. Секунда, М. і Л. Дармороси, К. Туркало, І. Шелудько, Т. Садовський, С. Будда та ін.), математичні (Ф. Калинович та ін.), юридичні (О. Курило, В. Леонтович і О. Єфимов та ін.), ділової мови (Є.

Лінкевич та ін., за ред. М. Гладкого і К. Туркала; В. Підмогильний і Є. Плужник; М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич – укладачі найповнішого і найдокладнішого словника), військ, справи (В. Євтимович, С. і О. Якубські), шкільництва (П. Горецький та ін.) та ін. Серед цих словників слід згадати, зокрема, «Словник ботанічної номенклатури (проект)» (1928, лат.-укр. з укр. показником, понад 25 000 укр. назв), багатий на синоніміку; г) з-поміж ін. типів словників виділяються «Історичний словник українського язика» за ред. Є. Тимченка (1930, 1932; вийшли випуски на літери А – Ж); «Німецько-український словник» І. Шаровольського (1927, бл. 20 000 слів), правописні словники (Г. Голоскевич, Г. Сабалдир, О. Ізюмов), кілька словників іншомов. слів (З. Пиптенко, Г. Бойків, О. Ізюмов та ін.).

Другий етап охоплює період з 1933 до серед. 50-х рр. і характеризується: по-перше, помітним звуженням словникар. роботи (зокрема, у зв'язку зі згортанням українізації, репресіями проти укр. мовознавців); по-друге, значним уніфікуванням укр. лексики в словниках (з обмеженням синоніміки з нар. мови, «саморобних» відповідників з укр. коренями замість іншомов. слів тощо). Це діялося насамперед унаслідок розгорнутої кампанії боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» та «шкідництвом на мовному фронті» і відповідних офіц. настанов «не вносити штучної відмежованості української мови від російської». Словники укр. мови стали вже розумітися як лексикони не нац. мови в цілому, а вужче – тільки нормалізованої літ. мови. Особливо помітні відмінності від попередніх років сталися в термінології. У 1934 – 35 для «виправлення» справи випущено термінол. бюлетені (мед., матем., бот., фіз., виробничий), а для школи – кілька невеликих рос.-укр. галузевих словників. Осн. загальнономовні словники цього періоду: «Російсько-український словник» (1937, бл. 45 000 слів; укладачі С. Василевський, Є. Рудницький та ін.), орієнтований на «найуживанішу, найпотрібнішу» лексику обох мов. Такої ж назви словник 1948 за ред. М. Калиновича та участю Л. Булаховського і М. Рильського, значно повніший за обсягом (бл. 80 000). У цих словниках закладено осн. лекс. норми тодішньої і пізнішої укр. літ. мови, які здебільшого чинні й донині, за винятком низки явних русизмів (особливо в словнику 1948: безчасся, головокружіння, деревесина, новомісяччя, портянка, різвий, добро пожалувати! та ін.) і деяких ін. категорій слів та окр. слів, які викликають дискусії ще й тепер.

Третій етап розвитку Л. (кін. 50-х – кін. 80-х рр.) характеризується: по-перше, значним розширенням словникар. роботи і появою ряду як традиційних для укр. Л., так і нових типів словників; по-друге, певним послабленням ідеол. тиску на неї (щоправда, зі значними коливаннями в різні роки). Найважливіші словники цього часу: а) перекладні загальнономовні: «Українсько-російський словник» за ред. І. Кириченка (т. 1 – 6, 1953 – 63) – найповніший до 70-х рр. словник укр. мови (бл. 122 000 слів), з великим ілюстрат. матеріалом (проте наявність у ньому явних русизмів, таких, як забой, кумушка, нашенський, ненастя, получати, розлюбезний, трепло та ін., свідчить, що його укладачі ще не повністю позбулися практики поперед. років); «Українсько-російський словник» (1-е вид. 1964, за ред. В. Ільїна, бл. 65 000 слів); «Українськоанглійський словник» М. Подвезька (1957, бл. 60 000 слів) і «Польсько-український словник» за ред. Л. Гумецької (т. 1 – 2, кн. 1 – 3, 1958 – 60, бл. 100 000 слів); «Німецько-український словник» В. Лещинської та ін. (1959, бл. 50 000 слів); «Французько-український словник» (1955) і «Українсько-французький словник» (1963) О. Андрієвської і Л. Яворської (кожен бл. 50 000 слів), «Російсько-український словник» (т. 1 – 3, 1-е вид. 1968, редактори томів С. Головащук, Л. Коробчинська, М. Пилинський) – один з найповніших і найдокладніших рос.-іншомов. словників (бл. 120 000 слів); «Англо-український словник» М. Подвезька і М. Балли (1974, бл. 65 000 слів); «Болгарсько-український словник» І. Стоянова і О. Чмир (1983, 43 000 слів); «Чесько-український словник» (т. 1 – 2, 1988 – 89, бл. 80 000 слів) та ін.; б) тлумачний «Словник української мови» в 11 томах (1970 – 80) – найповніший і найдокладніший на сьогодні словник укр. мови (понад 134000 слів); в) термінол. словники – переважно російсько-українські, організацію створення яких покладено 1957 на Словникову комісію при АН УРСР під кер. Й. Штокала, а з 1969 – на Комітет наукової термінології АН УРСР. З 1959 по 70-і рр. видано бл. 30 галуз. рос.-укр. словників, серед яких виділяються «Російсько-український технічний словник» (1961, 80 000 слів-термінів) і «Російсько-український сільськогосподарський словник» (1963, понад 32 000 слів). З одномов. термінол. словників та енциклопедій передусім слід назвати «Енциклопедію кібернетики» в 2 томах (бл. 1800 термінів), видану Гол. редакцією УРЕ 1973; г) фразеол., пареміогр. і под. словники: у 1960 – 80-х рр. вийшло кілька словників – як одномовних (Н. Батюк, Г. Удовиченка та ін., найповніший з них «Фразеологічний словник української мови», т. 1 – 2, 1993, бл. 10 000 одиниць),

так і перекладних (рос.-укр. І. Виргана і М. Пилинської, укр.-рос. і рос.укр. І. Олійника і М. Сидоренка, англо-укр. К. Баранцева, нім.-укр. В. Гаврися і О. Пророченко), словники крилатих слів А. Коваль і В. Коптілова, збірки нар. загадок, порівнянь, скоромовок І. Гурина, а також кілька великих збірок укр. прислів'їв та приказок (див. *Прислів'я*); г) діалектні словники, укладання яких активізувалося з 50-х рр.: вийшли словник полтав. говірок В. Ващенко, польських – П. Лисенка, бойківських – М. Онишкевича; виходять матеріали до словника буков. говірок та ін.; на часі створення заг. (зведеного) словника укр. говорів; д) істор. та етимол. словники: «Словник староукраїнської мови 14 – 15 ст.» (1977 – 78, за ред. Л. Гумецької). В ІМ НАН України триває робота над «Етимологічним словником української мови» в 7 томах (опубл. т. 1 – 3 по літеру М, за ред. О. Мельничука, 1982 – 89); е) власних назв словники – укр.-рос. і рос.укр. «Словник власних імен людей» (кілька видань за ред. С. Левченка, потім Л. Скрипник); словник-довідник «Власні імена людей» Л. Скрипник і Н. Дзятківської (1986); «Довідник українських прізвищ» Ю. Редька (1969); «Словник українських псевдонімів і криптонімів» О. Дея (1969); «Словник гідронімів України» (1979); «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» (1985) та ін.; є) орфогр., орфоеп. і под. словники: орфогр. словники І. Кириченка, М. Стефанцева, С. Головащука, А. Бурячка; «Орфографічний словник української мови» С. Головащука, Т. Зайцевої, І. Назарової, М. Пешак, В. Русанівського (1975, 1976; бл. 114 000 слів), ств. на основі 2-го вид. «Українського правопису»; «Словник наголосів» (1959, 1964) та «Орфоепічний словник» М. Погрібного (1984); «Українська літературна вимова і наголос» (відп. ред. М. Жовтобрюх, 1973), словники-довідники з культури мови (див. *Ортологія*); ж) словники, що відображають системні відношення в лексиці: словники синонімів А. Багмета, П. Деркача, фразеол. синонімів – М. Коломійця і Є. Регушевського, найповніший з них – «Словник синонімів української мови» у 2 томах, підготовлений в ІУМ НАН України (бл. 9 200 синонім, рядів, не опубл.); «Словник антонімів» Л. Полюги (1979); «Словник паронімів української мови» Д. Гринчишина і О. Сербенської (1986); з) словники мови письменника: «Словник мови Шевченка» (т. 1 – 2, 1964) і «Словарь языка русских произведений Шевченко» (т. 1 – 2, 1985 – 86), «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» (т. 1 – 3, 1978 – 79) та ін.

Четвертий етап (від поч. 90-х рр.) характеризується: по-перше, активізацією словникової роботи у зв'язку зі становленням України як самост. держави; по-друге, помітною відсутністю єдиних методол. засад і навіть орфогр. принципів (можна провести певні аналогії між цим етапом і 1917 – 33). З одного боку, безпосередньо продовжується лексикогр. практика попередніх років, у руслі якої перевидано кілька термінол. словників кін. 50-х – поч. 60-х рр. і видано кілька нових без належної ревізії лекс. норм укр. мови минулих років. З другого боку, наявна тенденція до повернення традицій укр. словникарства кін. 19 – 1-ї третини 20 ст. (з униканням іншомов. слів, посиленою увагою до нар. лексики, «куванням» слів) та правопису 1928. Найбільшого суспільного резонансу в цьому плані набув «Російсько-український медичний словник» О. Мусія, С. Нечаєва, О. Соколюка, С. Гаврилюка (1991, з кількома перевиданнями), де з кількох пропонуванних укр. відповідників на останньому місці подається той, що вважався досі найприємнішим або й єдиним (рос. акушер – укр. пологознавець, бабич, акушер; рос. амбулаторний – укр. рухомий, приходячий, легкий, амбуляторний, амбулаторний). Між цими крайніми позиціями існують різноманітні проміжні, що об'єднуються, проте, прагненням (у кожному окр. випадку по-своєму реалізовуваним) до очищення української мови від невластивих їй елементів і відновлення її питомих рис. Лекс.-нормат. і правописні розходження посилюються також у зв'язку з перевиданням словників 1920-х рр. («Практичний російсько-українських словник» О. Ізюмова, два перевидання словника «Фразеологія ділової мови» В. Підмогильного і Є. Плужника, «Правописний словник» Г. Голоскевича) та виданням словників авторів з укр. діаспори («Практичний словник синонімів української мови» та «Російсько-український словник складної лексики» С. Караванського, США). У кількісному плані переважають перекладні загальномовні та термінологічні словники. Це, зокрема: акад. «Російсько-український словник наукової термінології» в 3 томах («Суспільні науки», 1994; «Біологія, хімія, медицина», 1996; «Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос», 1998) та термінол. і галузеві словники окр. авторів; «Англо-український словник» М. Балли (т. 1 – 2, 1996, бл. 120 000 слів). За ними – орфогр. словники: «Орфографічний словник української мови» С. Головащука, М. Пешак, В. Русанівського, О. Тараненка (1994, бл. 120 000 слів; ств. на основі 4-го вид. «Українського правопису») та ін.; словники нар. мови: «Словник говірок Нижньої Наддніпряни» В. Чабаненка (т. 1 – 4,

1992); «Словник стійких народних порівнянь» О. Юрченка і А. Івченка. 1993 вийшов «Фразеологічний словник української мови» в 2 томах (2-е вид. — 1999). У 1996 — 97 з'явилися три різні перевидання «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка. Розпочалося видання «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» [опубл. в. 1 – 6 по літеру Г, 1994 – 99], що укладається в Ін-ті українознавства НАН України у Львові. Вийшов «Словник синонімів української мови» (т. 1 – 2, 1999 – 2000).

Лексикографічна робота проводилася з 20-х рр. також за межами УРСР та України в цілому. Це переважно: а) перекладні загальномовні словники: «Мадярьсько-руський словарь» (Ужгород, 1928), «Українсько-польський і польсько-український словник» Є. Грицака і К. Кисілевського (Львів, 1931), «Українсько-німецький словник» З. Кузелі і Я. Рудницького (Лейпциг, 1943), «Українсько-англійський словник» К. Андрусишина і Я. Кретта (Саскатун, Канада, 1955, останнє вид. 1990, бл. 95 000 слів); «Українсько-польський словник» за ред. С. Грабця і П. Зволінського (Варшава, 1957, 30 000 слів), «Словацько-український словник» П. Бунганича (Братислава, 1985), «Українсько-чеський словник» А. Куримського, Р. Шишкової, Н. Савицького у 2 томах (Прага, т. 1, 1994, т. 2, 1996, бл. 75 000 слів) та ін.; б) термінол. словники: «Медичний латинсько-український словник» М. Галина (Прага, 1926); «Ботанічний латинсько-український словник» Ст. Маковецького (Краків, 1936); «Німецько-український технічний словник» І. Жуковського, З. Кузелі (1943); «Вибірковий англійсько-український словник з природознавства, техніки і сучасного побуту» А. Вовка (Нью-Йорк, ч. 1 – 2, 1982) та ін.; в) нормативні словники: правописні словники К. Кисілевського (1934), О. Панейка (1941) та ін.; «Правописний словник» Г. Голоскевича (перевидання, Нью-Йорк, 1952, 1962); «Український стилістичний словник» І. Огієнка (Львів, 1924; це рекомендації щодо літ. слововживання з орієнтацією на мову «Великої» України); «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних» І. Огієнка (1934); г) істор. та етимол. словники: «Етимологічний словник української мови» Я. Рудницького (Вінніпег, т. 1 – 2, 1962 – 82); «Етимологічно-семантичний словник української мови» І. Огієнка (Вінніпег, т. 1 – 4, 1979 – 95); Г) інші типи словників: В. Ніньовський. «Український зворотний словник» (Едмонтон – Мюнхен, 1969); А. Орел. «Словник чужомовних слів» (т. 1 – 3, Нью-Йорк, 1963 – 66). Історію та питання теорії укр. Л. досліджували Б. Грінченко, П. Горещкий, І. Кириченко, А. Москаленко, В. Ільїн, В. Ващенко, С. Левченко, Т. Зайцева, Л. Паламарчук, В. Німчук, С. Головащук, М. Пилинський, Б. Галас, О. Горбач, Я. Рудницький та ін. Вагомий внесок у створення словників укр. мови зробили І. Франко, Б. Грінченко, А. Кримський, М. Рильський. Осн. лексикогр. робота в Україні була зосереджена з 20-х рр. в ІУНМ, потім в ІМ, а з 1991 – в ІУМ. У 1951 – 63 в ІМ виходило спец. лексикогр. видання – «Лексикографічний бюлетень»⁶¹.

Вибач за таку велику кількість літер і дат, за такі розлогі цитування. Але це наша з тобою історія. І крім нас із тобою, вона нікому не потрібна. Ми повинні знати, що, коли і до чого. Звісно, хотілося би, щоб такий потужний словник, як словник Грінченка, з'явився не 1907-го, а принаймні 907-го року, бо ж хочеться давньої-давньої мовознавчої історії. Як будемо вчити, то згодом матимемо, а як не будемо, то зникнемо з лица землі... Але про це поговоримо на парі.

Тепер ми маємо в доступі такі тлумачні словники:

Грінченко Б. Д. *Словарь української мови*, т. 1-4. Київ, 1907-09 (багато перевидань). До 68 тисяч реєстрових слів.

Словник української мови в 11 томах / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. — Київ: Наукова думка, 1970—1980. 134 058 реєстрових одиниць.

Новий тлумачний словник української мови. 42000 слів: У 4-х томах / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. — Київ: вид. Аконіт, 1998.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Близько 250 тисяч слів і словосполучень / Автор, керівник проекту і гол. редактор В. Т. Бусел. — Київ, Ірпінь: ВТФ Перун. 2001, 2005.

Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т. В. Ковальова. — Харків: Фоліо, 2005.

Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я / Упоряд. Загнітко А. П. — Донецьк: Вид. «Бао», 2008.

Словник української мови. У 20-ти т. / Український мовно-інформаційний фонд НАН України; за ред. В. М. Русанівського. — Київ: Наукова думка, 2010.

Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ)

61 <https://goo.gl/P3qSwg>

Словник української мови. Ред. В. В. Жайворонок. — Київ: Просвіта, 2012.

Вікісловник uk.wiktionary.org

Всесвітній словник української мови на сайті worldwidedictionary.org

Ну і не забудь про цей сайт: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

Свого часу з'явилися словники Лесі Ставицької «Українська мова без табу», «Короткий словник жаргонної лексики української мови». <https://goo.gl/bDNdg1> – тут прочитай про них.

Дивись, як вона мудро сказала: «Я вважаю, що лінгвіст має вивчати мову не такою, якою вона начебто мусить бути, а такою, якою та є насправді».

4)

Сьогодні словники існують у двох формах: паперовій та електронній. Комп'ютерні словники поділяють на такі, що зорієнтовані на користувача-машину і на користувача-людину. Облишмо машини. Поговоримо про людські словники ☺. Є такі типи словників: комп'ютерний варіант паперового словника (наприклад, словник Грінченка, 11-томний словник) та власне комп'ютерні словники. До речі, виділяють комп'ютерну, електронну лексикографію.

Раніше такі словники встановлювалися на комп'ютерах. Тепер є чимало он-лайн версій.

Переваги: обсяг, що значно перевищує обсяг паперового словника, використання мультимедійних засобів, багато користувачів можуть користуватися таким словником одночасно. Ось тут прочитай більше: <https://goo.gl/PyCrg8>

Том МакАртур писав: «В електронній культурі кінця двадцятого сторіччя люди швидко пристосовуються до тематичного впорядкування та комплексних перехресних посилань. Такі засоби поступово втрачають свій низький периферійний статус і в тандемі з персональними комп'ютерами набувають великої культурної вартості. По суті, маятник знову хитнувся назад від ери, коли абетковий порядок досягнув високого статусу в культурі друкованих видань». Тобто абетковий принцип не є визначальним, адже слово шукаємо не за алфавітом, а через опцію пошуку. І хтозна, можливо, через років 50 для тодішніх дітей розташувати слова за абеткою стане надскладним завданням.

Зараз особливо гостро постала проблема плагіату. Наприклад, кажуть тобі написати реферат. Що ти робиш? Шукаєш в інтернеті. І... Або просто щось передираєш, або творчо опрацьовуєш. Зі словниками ця проблема трохи інша. Раніше, це була практика 17 ст., словники копіювали один одного. Тепер – ні. Але тлумачення слів, наприклад, не може кардинально різнитися. Адже те саме слово важко пояснити різними засобами. Сидні І. Лендау говорить, що треба усвідомити: ані факти, ані ідеї не підлягають авторському праву – лише конкретна форма подання їх.

Словники є відбитком суспільних цінностей. А давні словники можна взагалі звинуватити в упередженні, наприклад щодо трактування певних означень. Тому словники потребують постійного оновлення. Почитай, будь ласка, розділ із книги Сидні І. Лендау «Словники: мистецтво та ремесло лексикографії» «Словник як відбиток суспільних вартостей», знайдеш там чимало несподіванок ☺.

І на завершення кілька цікавих фактів:

1. Шумери одними з перших мали щось на кшталт словників. На полях рукописів вони вписували значення незнайомих слів (глоси).
2. Повноцінний словник з'явився в Китаї у XX ст. до н.е. У ньому було 2094 словникові статті, пояснювалося 13113 ієрогліфів.
3. Сучасні найповніші словники китайської мови містять тлумачення близько 60000 ієрогліфів. Словникові статті в таких словниках розташовані тематично: родинна термінологія, житло, побутові предмети, музичні інструменти, небесні тіла, території, гори, води, трави, дерева, комахи, риби, птахи, тварини.
4. Словниковий бум розпочався у середині XX століття з розумінням, що словник – це не просто скупчення слів, а провідник культури.
5. У 90-х роках XX ст. у Великобританії провели опитування, за результатами якого принаймні один тлумачний словник мають 90% родин. Біблію мають 80%. Кулінарні книги – 70%.
6. Є родини словників, тобто словники, що впорядковуються колективами авторів:
 - Random House Webster, Barnhart, American Heritage (США);
 - Oxford, Chambers, Collins, Hamlyn, Longman, Macmillan (Великобританія);
 - Le Robert, Larousse, Tresor (Франція);
 - Duden (Германія).
7. За версією Оксфордського словника найпопулярнішим словом 2017 року є «youthquake» – це вагома культурна, політична або соціальна зміна, що виникла завдяки молоді. Слово «youthquake» утворене зі слів «earthquake» (землетрус) і «youth» (молодь). Його вперше використувала 1965 року головний редактор Vogue Діана Вріланд, кажучи про зміни в моді та музиці. 2017 року термін «youthquake» часто вживали у Великій Британії через невдалий виступ концер-

ваторів на виборах до парламенту, бо вдалий результат лейбористів зв'язали саме з молодіжним голосуванням. Отож, коли наступного разу бурчатимеш, що ти не підеш на вибори, згадай слово youthquake.

8. 2016 року за версією Оксфордського словника словом року стала «постправа» (post-truth).

9. За версією словника англійської мови Collins English Dictionary, найпопулярнішим словом 2017 року став вираз «фейкові новини» (fake news). Частота використання виразу «фейкові новини» зросла на 365% з 2016 року. Фейкові новини – це помилкова, часто начебто сенсаційна інформація, яку поширюють як новини.

10. Словник сучасної української мови та сленгу визначив найпопулярнішим словом 2016 року слово «корупція», 2017 – «безвіз».

11. Слово «твіт» (англ. tweet – щебетати, цвірінькати), яке в наш час використовується для означення «повідомлення у Twitter», тепер включено до «священних» сторінок Оксфордського словника англійської мови. І хоча, за тим же словником, поняття «tweet» більше стосується пташок, тепер воно має і додаткове, офіційне значення, яке з'явиться в новому виданні словника. Через шалену популярність мережі Twitter редактори словника були змушені порушити власні правила. За словами головного редактора Джона Сімпсона, додавання «твіту» до словника вже є порушенням правил. «Нове слово, аби потрапити на сторінки видання, має бути в ужитку протягом десяти років», – каже він. Між тим, цікавим є той факт, що ще 2011 року, до Оксфордського словника вже було додане слово «retweet» (ділитися іншим твітом)⁶².

12. Найбільшим словником у світі є Deutsches Worterbuch, розпочатий Якобом і Вільгельмом Грімм 1854 р. Він був закінчений 1971 року. Словник, обсяг якого склав 34 519 сторінок, було видано в 33 томах.

13. Найбільший словник англійської мови – 20-томний The Oxford English Dictionary. У ньому 21728 сторінок.

14. Вебстерське лексичне меню «Рендом Гаус» Стівена Глейзера (1992 рік) – словник-довідник, упорядкований за темами, а не за абеткою.

15. Існують словники для розгадувачів кросвордів. Слова в них упорядковані за кількістю літер у кожному слові.

Я міг би знайти подібні ландшафти, знайти способи самовираження, знайти розуміння і любов у різних місцях. Я би там далі міг би жити у своїй мові – думати, читати, писати українською. Не важко також знайти ще кількох носіїв нашої мови, щоби наговоритися. Зрештою, дуже fajно когось своєї мови навчити. Але мені, як людині, яка повірила у можливість забезпечення прав людини, цього мало.

Мені потрібно, щоби, крім цього всього, українська мова постійно звучала як тло. Щоби, навіть не розмовляючи і не особливо контактуючи, постійно чути звуки, слова, фрази, інтонації української мови. Навіть якщо це буде каркання, щебетання, тьохкання, кукурікання, цвірінкання, квиління і пугикання. І це – єдина річ, якої я не зможу отримати більше ніде у світі. Отже, найнеобхідніша для відчуття Батьківщини.

Тому я не можу погодитися з тим, що в Україні є безліч проблем набагато суттєвіших і важливіших, ніж мовне питання. Люди всюди однакові, проблеми також. Але ніщо, крім мови, не робить Україну чимось унікальним. Ніщо, крім цього мовного фону, не є спеціальною національною цінністю.

Тарас Прохасько «Наївно. І все ж...»⁶³

ЕСЕЙ 8

про те, що ж тепер з цим усім робити,
а головне – як...

Ми майже добігли з тобою до фінішної лінії. Але як там було в Ліни Костенко про те, що фініш – це новий старт?..

Звісно, це ще не все. Ми з тобою ще вивчимо багато потрібного і цікавого. Але про це в іншій книзі і в наступному семестрі.

Думаю, ти розумієш, як усе швидко змінюється. З наукою про мову – те саме. З одного боку, мовознавство оперує сталими категоріями, а з іншого боку, спостерігаємо зміну парадигм. Визначають сім європейських лінгвістичних парадигм⁶⁴:

1) універсальну граматику Арно і Лансло (вона ще відома як «Всезагальна та раціональна граMATика Пор-Рояля». Побачила світ 1660 року. Видана абатами монастиря Пор-Рояль Арно та Лансло. Це була перша спроба осмислити структуру мови, а також узагальнити факти окремих мов);

2) порівняльно-історичне мовознавство (досліджує мовний матеріал для з'ясування спорідненості мов);

3) яфетична теорія Марра (її творець – дослідник кавказьких мов Микола Марр, він заперечував мовні родини та прамови, а зміни мовні розглядав як наслідок схрещення мов; вона вважається псевдонауковою, але упродовж 1920-50-х років підтримувалася в СРСР);

4) синхронічну лінгвістику Соссюра (вивчає логічні й психологічні відношення між існуючими елементами мови, які утворюють її систему. Цю систему треба розглядати так, як вона сприймається однією й тією колективною свідомістю);

5) генеративну граматику Чомського (в її основі – концепція про систему граматичних правил та способи їхнього застосування для побудови граматичних конструкцій, для цієї граматики визначальним є синтаксис);

6) структурно-типологічну компаративістику ХХ ст.;

7) ностратіку та мовні макросім'ї (Дж. Грінберг).

Тепер активно розвиваються суміжні з лінгвістикою галузі: етнолінгвістика, лінгвокультурологія, крос-культурна комунікація, когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика.

В. Манакін говорить про симетрію мови та універсуму: «А. Ейнштейну належить постулат про загальну симетрію фізичного світу, тобто природи. Homo Lingualis є частиною природи. Відтак цей закон має працювати і в людській мові, для доведення чого існує достатньо підстав. А. Франс зауважив, що словник (мови) – це Всесвіт, розташований в алфавітному порядку. Ця властивість мови може вважатися зовнішнім виявом певної симетрії мови й універсуму. Справді, кожна мова світу і мови в цілому є головним джерелом наших знань про все, що існує у світі. Точніше – про все, що ми встигли пізнати. Окремим є питання про істинність мовної інформа-

63 <https://goo.gl/XNe17v>

64 <https://goo.gl/VpDYF9>

ції, яка багато в чому спотворено відбиває світ, будучи для людини своєрідним «третім» світом між дійсністю і свідомістю (Б. Рассел, О. Ф. Лосєв, Л. Вайсгербер, М. Гайдеггер та ін.)».

З 60-70-х років XX ст. спостерігається математичний бум у лінгвістиці.

У 50-ті роки А. Шлейхер спробував довести спільність законів мови і природи (на це його наштовхнули способи збереження та передачі генетичної інформації). А згодом з'явилася біо-лінгвістика.

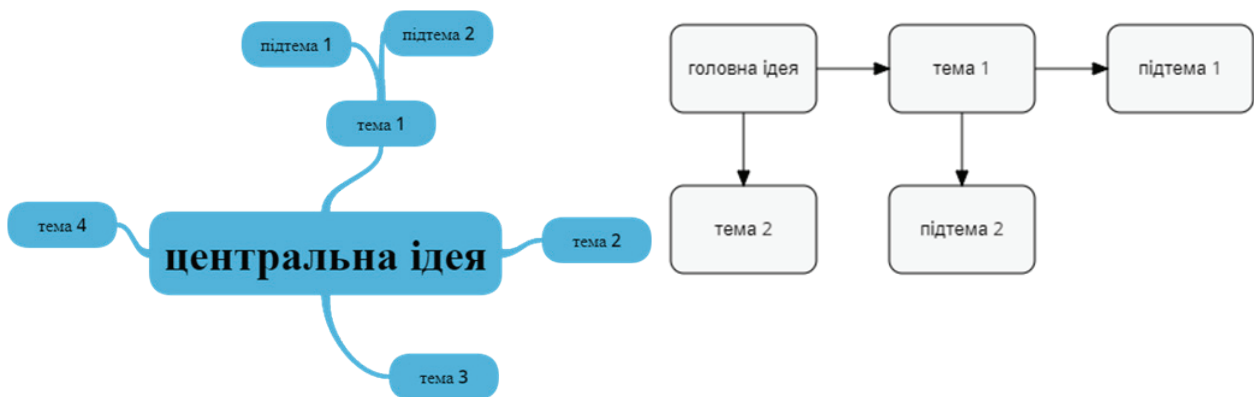
Свого часу В. Вернадський сформував поняття про ноосферу (почитай – тобі буде цікаво) як планетарну сферу розуму. Мовознавці припустили, що мова на рівні ноосфери існує у вигляді певної єдності, розчиненої в конкретних мовах.

Думаю, поки я пишу для тебе цю книгу, і потім, як ти її читатимеш, щось новеньке з'явиться ще.

Ти звернув увагу на схеми, таблиці, малюнки, правда?

Завдяки інтернету ти і сам зможеш їх робити (ні, не списувати звідти, а використовувати платформи, як допоможуть тобі графічний матеріал зробити красивим – у ворді так рівнесенько зробити важко). Головне – знати, що ж туди вписати ☺. Що саме – ти вивчив. Тепер розкажу тобі, як це зробити, а точніше – де.

1) Mind map (мапа думок, інтелект-карта) – це своєрідна діаграма, на якій можна відтворити ідеї, види, підвиди, завдання. Виводиш головну – а далі вже кружляєш довкола неї. Вона немов дерево – можеш намалювати скільки хочеш гілок. Першим її застосував британець Тоні Бюзен, консультант із питань освіти. Щоправда, дехто вважає його вчення псевдонауковим. Як на мене, найбільша її користь – зробити її, виділивши з огрому інформації найважливіше. Схематично десь так:

Адреси сайтів – ось тут: <https://goo.gl/mLzBzS>

Я користуюся <https://goo.gl/CGDEMJ>

2) Інфографіка – це графічне подання певної інформації, здебільшого комплексної. Їх чимало в Інтернеті, але щоб мене не звинуватили у тому, що я краду чийсь там авторські права на них, то пошукай сам.

Ось платформа, на якій можна робити такі або схожі речі: <https://goo.gl/tmN6h3> або тут: <https://goo.gl/4wdKwP>

3) Тести... до них ставляться по-різному... так, вони не панацея, але вони вчать чітко формулювати питання та відповіді. Ми з тобою і виконуватимемо тестові завдання, і складатимемо самі. Повір, скласти тестові завдання з чіткими відповідями нелегко. Потрібно принаймні знати матеріал, на основі якого придумуватимеш завдання.

Тут перелік платформ, де можеш спробувати створювати свої тести: <https://goo.gl/MHkyf8>

А ось тобі кілька сайтів, де можеш знайти чимало цікавого про мову, правопис, перевірити свої знання:

<https://goo.gl/961M1S>

<https://goo.gl/nYhxDe>

<https://goo.gl/PZcVJ7>

<https://goo.gl/2VzsS7>
<https://goo.gl/jeDP2d>
<https://goo.gl/GyUckk>

У фейсбуці можеш знайти такі групи:

«Слова, що нас збагачують» – картинки з рідковживаними і красивими українськими словами.

«Чиста мова» – зібрано найактуальніші публікації на мовну тематику.

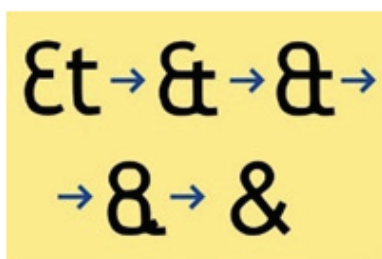
«Б'юрко-мов'юрко» – інформація про те, як правильно вживати слова, не помилятися і не калькувати з російської.

«Безкоштовні курси української мови» – тут є все ☺

А це класний ютуб-канал – <https://goo.gl/cRpve4>

І майже на завершення ☺. Пам'ятаєш, ми говорили про піктограми та ідеограми? Ось кілька найвідоміших ☺.

Амперсанд (знак &)

Знак амперсанд (&) позначає латинське et (або англійське and), тобто «і». Таку лігатуру придумали ще в Древньому Римі. Тірон, який був особистим секретарем Цицерона, винайшов свою систему скорочень для прискорення письма, яку назвали «тіронівськими знаками». Згодом цей знак настільки прижився в Європі й Америці, що довгий час стояв у кінці англійського алфавіту, а пропадати почав тільки на початку ХХ століття. Саме слово «амперсанд» – це скорочення фрази And per se and. Коли дітям

вимовляли букви алфавіту, то після z вчитель говорив: And per se and – «І саме по собі «і». Перед буквою, що збігається з вимовою зі словом, говорили per se («сама по собі», «як така»). Згодом від букв et форма символу змінилася настільки, що виник такий знак.

Серце

Існує кілька гіпотез про його походження.

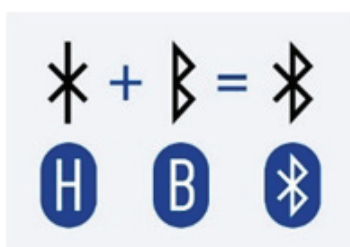
Пара лебедів, які підпливають назустріч одне одному, у мить дотику утворюють форму серця. У культурах багатьох народів ці птахи є символом любові, вірності і відданості, оскільки сформована пара залишається разом на все життя.

Інша гіпотеза говорить, що спочатку знак був символом жіночого початку. Сам він зображує форму жіночого тазу. Стародавні греки навіть побудували спеціальний храм Афродіті. Він унікальний, оскільки був єдиним храмом у всьому світі, у

якому поклонялися сідницям.

Також є версія, що цей знак – це форма листочка плюща. На вазі у греків він, зазвичай, зображувався разом із Діонісом – богом виноробства, покровителем пристрасті.

Bluetooth

У Х столітті в Данії правив король Харальд Блатанд, який об'єднав данські племена в єдине королівство. Харальда ще прозвали Синьозубий, тому що він був відомим любителем чорниці і принаймні один із його зубів був постійно забарвлений синім.

Технологія Bluetooth (від англ. «Синій зуб») призначена для об'єднання декількох пристроїв в одну мережу. А знак технології є поєднанням двох скандинавських рун: «Хага» або «Хагалаз» (Hagall) – аналог латинської Н, і «Беркана» (Berkana) – латинська В, що від-

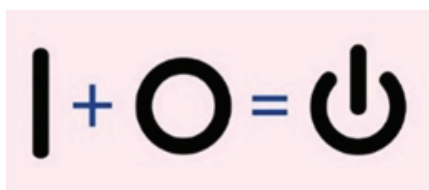
повідает першим літерам імені Харальд Блатанд. До речі, перші пристрої, як неважко здогадатися, були синього кольору і схожими на зуб.

Символ медицини

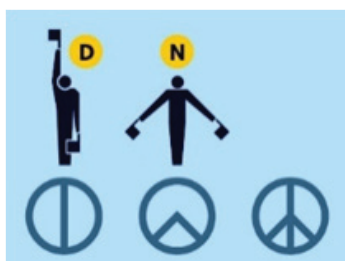
Символ медицини, який зображає тростину з крилами і двома зміями, насправді є помилкою. За легендою, у Гермеса (у римлян – Меркурій) був чарівний жезл кадуцей, який виглядав саме так. Кадуцей був схильний припиняти будь-які суперечки й мирити ворогів, але до медицини не мав ніякого відношення. Річ у тому, що більше 100 років тому військові медики зі США переплутали його з жезлом Асклепія, на якому не було крил і була всього одна змія. Асклепій був давньогрецьким богом цілителства і медицини, тому помилка цілком зрозуміла. Згодом цей знак прижився і зараз використовується як символ лікарської таємниці.

Знак «Живлення» (Power)

Знак «Живлення» або Power можна побачити практично на будь-якому пристрої, але мало хто знає, звідки він виник. Ще в 40-х роках інженери використовували двійкову систему для позначення окремих вимикачів, 1 означає «ввімкнутий», а 0 – «вимкнений». Згодом це перетворилося в знак у вигляді кола, тобто нуля і палички – одиниці.

Символ миру

Пацифік, або, як його ще називають, знак світу, був придуманий 1958 року для протестної демонстрації проти застосування ядерної зброї. Знак світу – це поєднання семафорних сигналів N і D, що означає «ядерне роззброєння» (англ. Nuclear disarmament).

У семафорній абетці букву N передають, тримаючи два прапори у вигляді перевернутої букви V, а букву D – один прапор догори і другий вниз. Ці два сигнали, накладені один на одного, утворюють форму знака миру.

Знак «О.К.»

Більша частина людей сприймають жест рукою «О.К.» як слова «все добре» або «правильно». Однак далеко не скрізь він сприймається як позитивний. Так, у Франції вважається, що людина, на яку він спрямований, є «нулем». Існує кілька версій того, звідки міг виникнути цей жест. Є думка, що «ОК» походить від скорочення місця народження президента США Мартіна Ван Бюрена – Old Kinderhook, штат Нью-Йорк. Ван Бюрен вибрав собі псевдонім, що збігається з місцем народження, рекламним гаслом його кампанії було «Old Kinderhook is OK». А на плакаті – людина, що показує цей жест.

Ще одна подібна гіпотеза полягає в тому, що президент США Джексон уживав цей вислів під час прийняття рішень. Він писав all correct на німецький манер: oll korrekt, або скорочено «ОК».

Ще одна версія – що сам жест «ОК» – не що інше, як мудра. Мудра – ритуальний жест у буддизмі та індуїзмі. Знак символізує навчання, і безліч буддистських експонатів зображують Будду з цим жестом⁶⁵.

65 <http://www.tutkatamka.com.ua/cikavinki/kuryozi/7-vidomix-simvoliv-pro-znachennya-yakix-mi-i-ne-zdogadualisya/>

ВИСНОВКИ, мабуть...

Якщо ти таки дочитав цю книгу, а не перегорнув одразу подивитися, чим усе закінчиться, то я тобі вдячна. Якщо ти, крім цих висновків, нічого більше не прочитав, що ж... Прикро, але не смертельно. Значить, прочитаєш інший підручник. Зрештою, це твоя освіта... Тобі вирішувати, що з нею робити.

Освіта, як ти пам'ятаєш, – це діалог. У нас нічого не вийде, якщо ти просто сидітимеш в аудиторії і дивитимешся, як я розпинаюся перед тобою. Це не цирк. Я не клоун. Ти не глядач. Це навчальний процес. А ми з тобою його «співучасники».

Наш український філософ Григорій Сковорода говорить: «Математика, медицина, фізика, механіка, музика зі своїми сестрами – чим глибше їх пізнаємо, тим сильніше палять серце наше голод і спрага». Тобто чим більше ти вчишся, тим більше хочеться. Сподіваюся, з вивченням мови в тебе буде те саме.

Не варто сподіватися, що от ти прийдеш на пару або розгорнеш підручник – і одразу почнуться веселощі. Вчитися цікаво, але це інше «цікаво», аніж фільми чи соцмережі. Воно складніше.

Часто ми, коли зустрічаємося в навчанні з труднощами, воліємо зупинитися або розвернутися і піти геть. Це безглуздя. Якщо ти вже ступив на шлях, то варто ним іти, а не тікати кудись. Ну і думати, звісно, про цю дорогу. Григорій Сковорода казав: «Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним». Отже, думай про те, що ти маєш вчити. І то не мають бути думки: «Боже, нащо мені того! Воно таке дурне!» Це має бути хоча би: «Варто спробувати. А раптом усе не так нудно і складно, як я собі навидумував».

І ще Сковорода: «Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю». Хочеш, щоб тобі було цікаво? Зроби перший крок. Не пошкодуєш.

І вже зовсім на прощання ще один афоризм від Григорія Сковорода: «Пізнаєш істину – ввійде тоді у кров твою сонце».

Сонця тобі ☺ .

Па-па!

ВАЖЛИВІ КНИГИ

1. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 154 с.
2. Данильчук Д. Український правопис: роздоріжжя і дороговкази. – Київ: Либідь, 2013. – 224 с.
3. Демська О. Вступ до лексикографії. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 243 с.
4. Демська-Кульчицька О. Фразеологія. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 266 с.
5. Іщенко О. Голосні звуки української мови залежно від темпу мовлення// <https://goo.gl/jAaT5y>
6. Коваль А. Пригоди слова // <https://goo.gl/txcL3C>
7. Коваль А. Слово про слово // <https://goo.gl/SN1vn6>
8. Коваль А. Спочатку було слово // <https://goo.gl/Gt7WpJ>
9. Лендау С. Словники: мистецтво та ремесло лексикографії. – К. : КІС., 2012. – 480 с.
10. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 243 с.
11. Масенко Л. Між мовою і суржиком. – Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
12. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
13. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова // <https://goo.gl/jrBza6>
14. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови // <https://goo.gl/46c3je>
15. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики // <https://goo.gl/2t3oVL>
16. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2002. – 126 с.
17. Шевчук Ю. Мовна шизофренія. – Брустури: Дискурсус, 2015. – 60 с.
18. Gelb I. A Study of Writing // <https://goo.gl/86DxVt>

ЗМІСТ

Есей 1	5
Есей 2	20
Есей 3	42
Есей 4	63
Есей 5	87
Есей 6	109
Есей 7	122
Есей 8	143
Важливі книги	148

Літературно-наукове видання

Зібрала і розпові́ла Ольга Деркачова

8 есеїв про українську мову

(анти)підручник

Редактор *Василь Шкром'юк*
Коректор *Любов Пена*
Дизайн обкладинки *Микола Шмадюк*
Макет *Лук'ян Петрацук*

Підп. до друку 17.01.2018 р.
Формат 60x84/8. Друк офсетний.
Гарнітура PT Serif.

ТОВ «Дискурсус»
Івано-Франківська область, Косівський район,
село Брустурів, присілок Грунь, буд. 43.
www.discursus.com.ua | ladiscursus@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4523 від 14 квітня 2013 року

Для твоїх роздумів

Для твоїх роздумів